

בס"ד

ירח האתנים

כולל:

רמב"ם הלכות תשובה
אגרת התשובה לבעל התניא זי"ע
שולחן ערוך הרב בעל התניא
הלכות ישיבת סוכה
הלכות ארבעת המינים

ימי הרחמים והרצון תשפ"א
הדפסה מיוחדת
ע"י ארגון "שערי הוראה"
באדיבות הוצאת קה"ת

ארגון "שערי הוראה"

בנשיאות הגאון רבי חיים שמרלר שליט"א
קול התורה: 077-2619-222
קו הרבנים - מענה 24 שעות ביממה
ע"י מוצי"ם ורבני שערי הוראה
0732-122-122

לעילוי נשמות הזכרים והטהורים
שנספו במירוץ ל"ג בעומר תשפ"א

הק' אריאל אחדות ז"ל הק' יוסף אלהרד ז"ל הק' משה אלהרד ז"ל הק' ישראל אלנקווה ז"ל הק'
אברהם אמבון ז"ל הק' יהושע אנגלרד ז"ל הק' משה אנגלרד ז"ל הק' משה בן שלום ז"ל הק' משה ברגמן
ז"ל הק' אלעזר גולדברג ז"ל הק' אליעזר גפנר ז"ל הק' יוסף גרינבוים ז"ל הק' שרגא גשטנר ז"ל הק'
הן דורון ז"ל הק' שמחה בונים דיסקינד ז"ל הק' מנחם זקבך ז"ל הק' יונתן חברוני ז"ל הק' ידידיה חיות
ז"ל הק' יוסף טאובר ז"ל הק' אליעזר יוזעף ז"ל הק' אליהו כהן ז"ל הק' יוסף יהודה לוי ז"ל הק' משה
לוי ז"ל הק' שלמה זלמן ליבוביץ ז"ל הק' ישי מועלם ז"ל הק' דניאל מוריס ז"ל הק' שמעון מטלון ז"ל
הק' יוסף מסטורוב ז"ל הק' אליהו סטרקובסקי ז"ל הק' חנוך סלוד ז"ל הק' חיים סלר ז"ל הק' מרדכי
פאקעטע ז"ל הק' ידידיה פוגל ז"ל הק' אריאל צדיק ז"ל הק' משה צרפתי ז"ל הק' יוסף קאהן ז"ל
הק' אליעזר קולטי ז"ל הק' נחמן קירשנבוים ז"ל הק' שמואל קלגסבלד ז"ל הק' מנחם קגובלוביץ ז"ל
הק' דוד קרויס ז"ל הק' חיים ראק ז"ל הק' יהודה רובין ז"ל הק' דוב שטיינמץ ז"ל הק' אלקנה שילה ז"ל

בנשיאות הגאון רבי חיים שמרלר שליט"א

מיכ"ל זעיריך

הננו מעניקים בזה מתנה טובה ללומדי ושוחרי התורה הק' כאשר קיבצנו יחד לקראת הימים הנוראים ראש השנה יום הכיפורים, וחג הסוכות הבאים עלינו לטובה ולברכה, חומר לימוד בבחינת דבר בעיתו מה טוב.

משה רבינו עליו השלום תיקן להם לישראל שיהיה כל חכם העיר דורש לבני עירו בכל רגל בענייניו של יום, נס הנעשה בו ביום כגון בפסח ביציאת מצרים, ובעצרת במתן תורה, ובחג בהיקף ענני כבוד. וג"כ ידרוש לעם בכל רגל הלכות הצריכות לבו ביום, שיודיע להם האסור והמותר בו ביום, הל' פסח בפסח והל' עצרת בעצרת והל' חג בחג (לשון השו"ע הרב סי' תכ"ט ומהמג"א).

ולכן קבצנו יחדיו את הלכות החג לחג הלכות התשובה לימי התשובה.

ראשונה את הרמב"ם הלכות תשובה, שכידוע גדולי וצדיקי הדורות קבעו ללמוד בו בפרט בעשרת ימי תשובה. הרמב"ם בלשונו הזהב יורד אל פרטי עניני התשובה הן אל שבין אדם לחבירו, והן אל שבין אדם למקום, וקבעם בהלכותיו למען יידע האדם כי כשם שפשוט אצלו וברור שצריך ללמוד ולדעת הלכות שבת, ואין זה רק ענין מוסרי, כך הלכות תשובה אינן רק מוסריות, אלא גם ובעיקר מעשי.

שנית לו ומחובר לטהרה את איגרת התשובה ממרנא בעל התניא קדישא. המלמדינו תשובה מה הוא, תשובה עילאה ותשובה תתאה, ומבאר את "מצות" התשובה ו"עבודת" התשובה על דרך הנגלה ועל דרך הסוד ועל דרך פנימיות התורה. ושיש רק ג' חלוקי כפרה הם, וחילול השם אינו בכלל. ועיקר לשון תשובה שיגמור בלבו בלב שלם לבלי ישוב עוד לכסלה למרוד במלכותו ית' ולא יעבור עוד מצות המלך ח"ו, הן במצות עשה הן מצות לא תעשה, וזהו עיקר תשובה לשוב אל ה' בכל לבו ובכל נפשו, לעבדו ולשמור כל מצותיו, כמ"ש יעזוב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו וישבו אל ה'.

שלישית, הלכות ארבעת המינים והלכות ישיבת סוכה לרגל חג הסוכות הבאים עלינו לטובה, וכידוע דהקדוש זכותו יגן עלינו כתב הלכות בטעמיהן, לשונו המזוקק שבעתיים משתמע לשתי פנים, הן ללומדים מופלגים אשר כל תיבה ותיבה מלמדת ומשמשת מובן מסוים, ובפרט בקו"א, והן לפשוטי עם אשר ימצאו בהם חפצם כלבבם.

והרי כבר מבואר בפוסקים להתחיל תיכף במוצאי יום הכיפורים בעשיית הסוכה, ובודאי הלימוד בהלכות אלו מוסיף כפרי שיש בו טעם וריח להגיע לימים הקדושים והנעלים מתוך ידיעת דבר ה' זו הלכה.

בברכת כתיבה וחתומה טובה
הנהלת שערי הוראה

תוכן כללי

ג	ספר המדע - הלכות תשובה.....
כו	תניא - אגרת התשובה.....
נא	הלכות סוכה.....
סד	הלכות לולב.....

פרק ראשון א כל מצות עשה וכו' והתורו את חטאתם וכו'. כן אמרו בספרי על פסוק זה ושם נתבאר קצת מדברים אלו שהוכיח רבנו: שנאמר מכל חטאת האדם. כלומר דקרא קאמר איש או אשה כי יעשו אחת מכל חטאות האדם והתורו את חטאתם. והי' הדוה מצי לרבויה מהאי קרא דכל חטאות האדם בעלי

חטאות ואשמות אלא שמצא הדבר יותר מפורש בחטאות ואשמות, ואין להקשות למה לי קרא דהתורה עליו גבי חטאות ואשמות תיפוק ליה מהכא דכבר אצטריק להרבה דרשות שורשו בספרי: ב שיעיר המשתלח וכו'. בריש שבועות (דף ב' ב') אמרו במשנה על שאר עבירות שבתורה כו'. (עיי' בכ"מ). עוד אמרו שם אין עשה הי"ד אי דלא עבד תשובה זבח רשעים תועבה אי דעבד תשובה [כל יום נמן] דתניא רבי על מצות עשה ועשה תשובה לא זו משם עד שמוחלין לו א"י ויזא בעומה כמורו ורבי היא דתניא רבי אומר על כל עבירות שבתורה בין עשה תשובה בין לא עשה תשובה ויהי"כ מכפר וכו'. ע"כ. ולכאורה נראה דבגמרא הקשו דהיא מצות עשה אי דלא עשה תשובה אמאי מכפר עליו שיעיר המשתלח וזבח רשעים הוא ואין השעיר מופלח עליו. ותיצו דאתיא כרבי וא"כ תימה על רבנו דאיך קאמר דשעיר המשתלח מכפר א"ע"פ שלא עשה תשובה על הקלות הא בגמרא אמרו דאינו כן אלא לרבי דהיכי תיצו בעומה כמורו ורבי היא ואנן ק"ל כרבנן ודלא כרבי דאי כרבי אפילו אתמורות נמי שיעיר המשתלח מכפר ורבנו כתב דעל החמורות אינו מכפר וא"כ ודאי דפסק רבנן וכן כתב לקמן עצמו של יוה"כ מכפר לרשעים והיינו כר' יהודה דפליג עליה דרבי כדאמרין שם בגמרא דלרבי אפילו לאתן שבים מכפר וא"כ איך כתב רבנו דעל הקלות מכפר. ונראה דהוא ז"ל מפרש דברי המקשה כן האי עשה היכי דמי אי דלא עבד תשובה א"כ הני דמתניתין נמי דלא עבד תשובה דבחד גונא מיירי מתניתין וא"כ קשה דעל החמורות מאי מכפר היכא דלא עבד תשובה הא זבח רשעים תועבה אבל על עשה לית ליה שום קושיא כלל ומאי קאמר האי עשה היא תועבה הוא משום דבעי למפרך הקושיא דאחרת היכא דעבד תשובה והך פירא לא קאי אלא אעשה לכן קאמר האי עשה היכי דמי אבל לעולם דהקושיא הראשונה לא היו אלא אכירתות ומיתות כ"ד. וא"ת מי הוה קושיא לרבנו לפרש כן בדברי הגמרא וי"ל דרצה למעט במחלוקת שבין רבי לרבנן וכיון דלרבי מכפר אפילו אכירתות די לנו לומר שלרבנו דעל הכריתות אינו מכפר אבל על הקלות מכפר. ועוד דטעמיה דרבנן הוא משום דהכרת בעוה"ז חכרת לעוה"ב כלומר דהני תלתא פורק עול מגלה פנים ומפר ברית אין מיתה מכפרת אבל בשאר דומיא דהנך מיתה מכפרת. אבל יוה"כ לא, וכיון שכן לא דייקנן דיוקא דקרא אלא באחרניא

דומיא דהנך שום כריתות ומיתות כ"ד בין לא הקלות ודאי בקלות אפילו יוה"כ מכפר. זה נראה טעמו של רבנו: בין עבד בשגגה וכו'. פירש"י ו"ל שבתורה (דף י"ג ב') דליכא לפרושי היא שגגה אבל באשם תלוי דבאשם ודאי אין יוה"כ מכפר. והיינו שום וכלת לשון המשנה:

מַצוֹת עֲשֵׂה אַחַת, וְהָיָה שִׁישׁוֹב הַחֹטֵא מִחֶטְאוֹ לִפְנֵי ה', וְיִתְנָדָה. וְבִאֹרֶז מִצְוָה זו וְעֲקָרִים הַנִּגְרָרִים עִמָּה בַגְּלָלָה – בַּפְּרָקִים אֵלּוּ.

פְּרָק א

א. כָּל הַמִּצְוֹת שֶׁבְּתוֹרָה, בֵּין עֲשֵׂה בֵּין לֹא תַעֲשֶׂה – אִם עֵבֶר אָדָם עַל אַחַת מֵהֶן, בֵּין בְּדוֹן בֵּין בְּשִׁגְגָה – מְשַׁעֵשֵׂה תְּשׁוּבָה וְיִשׁוֹב מִחֶטְאוֹ, חֵיב לְהִתְדוֹת לִפְנֵי הָאֵל בְּרוּךְ הוּא, שְׁנֹאמְרוּ: "אִישׁ אוֹ אִשָּׁה כִּי יַעֲשֶׂוּ . . וְהִתְדוּ אֶת חֲטָאתָם אֲשֶׁר עָשׂוּ", זֶה וְדוֹי דְּבָרִים¹. וְדוֹי זֶה – מִצְוֹת עֲשֵׂה².

כִּיצַד מִתְדַּוָּה? אֹמְרוּ: 'אֲנֵא ה', חֲטָאתִי עָוִיתִי פִּשְׁעִיתִי לִפְנֵיךְ, וְעֲשִׂיתִי כִּף וְכָפֵי, וְהָרִי נִחְמַתִּי וּבִשְׁמִי בְּמַעֲשֵׂי, וְלַעֲוֹלָם אֵינִי חוֹזֵר לְדָבָר זֶה'³. זֶה הוּא עֲקָרוֹ שֶׁל וְדוֹי; וְכָל הַמְּרַבֵּה לְהִתְדוֹת וְלִהְיָרִיף פְּעֻנָן זֶה, הָרִי זֶה מִשְׁפָּח. וְכָל בְּעַלֵי חֲטָאוֹת וְאֲשָׁמוֹת – בְּצַת שְׁמִיבִיאִין קְרָבְנוֹתֵיהֶן עַל שִׁגְגָתָן אוֹ עַל זְדוּנָן, אֵין מִתְּכַפֵּר לָהֶן בְּקָרְבָּנָן, עַד שִׁיעֲשׂוּ תְּשׁוּבָה, וְיִתְדוּ וְדוֹי דְּבָרִים⁴, שְׁנֹאמְרוּ: "וְהִתְדוּהָ אֲשֶׁר חָטָא עֲלֵיהֶם". וְכֵן כָּל מַחֲיבֵי מִיתוֹת בֵּית דִּין, וּמַחֲיבֵי מַלְקוֹת – אֵין מִתְּכַפֵּר לָהֶן בְּמִיתַתָן [א] אוֹ בְּלִקְיָתָן, עַד שִׁיעֲשׂוּ תְּשׁוּבָה וְיִתְדוּ⁵. וְכֵן הַחוֹבֵל בְּחֶבְרוֹ אוֹ הַמְדוּק מִמוֹנוֹ – אֵף עַל פִּי שֶׁשָּׁלַם לוֹ מֵה שֶׁהוּא חֵיב לוֹ – אֵין מִתְּכַפֵּר לוֹ, עַד שִׁיתְדוּהָ וְיִשׁוֹב מִלְּעֲשׂוֹת כְּזֶה לַעֲוֹלָם⁶, שְׁנֹאמְרוּ: "מִכָּל חֲטָאת הַאָּדָם"⁷. ב. שְׁעִיר הַמִּשְׁתַּלַּח – לִפְנֵי שֶׁהוּא כֹּפֵר לְכָל יִשְׂרָאֵל⁸, כִּהֵן גְּדוֹל מִתְדוּהָ עֲלָיו עַל לְשׁוֹן כָּל יִשְׂרָאֵל⁹, שְׁנֹאמְרוּ: "וְהִתְדוּהָ עֲלָיו אֶת כָּל עֲוֹנוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל"¹⁰.

שְׁעִיר הַמִּשְׁתַּלַּח מִכָּפֶר עַל כָּל עֲבֵרוֹת שֶׁבְּתוֹרָה, הַקְּלוֹת וְהַחֲמוּרוֹת, בֵּין שְׁעֵבֶר בְּדוֹן בֵּין שְׁעֵבֶר בְּשִׁגְגָה, בֵּין שְׁהוֹדַע לוֹ בֵּין שֶׁלֹּא הוֹדַע לוֹ – הַכֹּל

כל המצות שבתורה כו' וישוב מחטאו. פרק בתרא דיומא (דף פ"ה ע"ב) ובמכילתא: חייב הוא להתודות כו' עד הרי זה משובה. פרק אמר להם הממונה (דף ל"ו ע"ב) ובמכילתא ובספרא: וכן בעלי חטאות עד עליה. פרק בתרא דיומא (שם) ובספרא: וכן כל מחוייבי מיתות עד ויתודו. פ' נגמר הדין (דף מ"ג ע"ב) ובספרא: וכן החובל כו' עד מכל חטאות האדם. פרק החובל (דף צ"ב ע"ב): שיעיר המשתלח עד כל עונות בני ישראל. פרק שני שעירים (דף ס"ו ע"ב) ופ"ק דשבועות (דף י"ג ע"ב): שיעיר המשתלח כו' עד תשובה. פ"ק דשבועות: אבל אם לא עשה תשובה עד הן הקלות. פ' בתרא דיומא (דף פ"ה ע"ב):

פרק ראשון א איש או אשה וכו'. והתורו את חטאתם אשר עשה זה וידוי דברים: מנצאחי כתוב דאיתא בספרא פ' אחרי מות: כיצד מתודין וכו'. יומא פ' אמר להם הממונה (ל"ו): ת"ד כיצד מתודה עויתי פשעתי חטאתי וכו' וכן במשה הוא אומר נושא עון ופשע וחסא דרבי ו"מ ותכ"א עונות אלו

הדורות פשעים אלו המרדים חטאים אלו השגגות ומאחר שהתורה על הדורות ועל המרדים חזרו ומתורה על השגגות אלא כך היה מתודה חטאתי עויתי פשעתי וכן כדוד הוא אומר חטאנו עם אבותינו היעזבו הרשענו וכן בשלמה הוא אומר חטאנו והרשענו ומרדנו וכן בדניאל הוא אומר חטאנו והענינו והרשענו ומרדנו אלא מהו שאמר משה נושא עון ופשע וחסא אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע בשעה שישאל חוטאים לפניך ועושים תשובה עשה להם דורות שגגות אמר רבה בר שמואל אמר רב הלכה כדברי חכמים: וכן בעלי חטאות וכו'. זה פשוט שהרי מביא אריה המהובל ובהריא אמרו בפ"ק דשבועות (דף י"ג). שחטאת ואשם אין אין מכפרים אלא על השבים: וכן כל מחוייבי מיתות וכו'. משנה בטהורין פרק נגמר הדין (דף מ"ג) כל המומתין מתודין שכל המתודה יש לה חלק לעוה"ב שכן מצינו בעקב שהתודה שא"ל יתושע יערכך ה' היום הזה היום הזה אתה עכור ואי אתה עכור לעתיד לבא: וכן החובל כו'. משנה בב"ק סוף החובל (דף צ"ב). א"ע"פ שנתון לו אינו נמחל לו עד שיכבש ממנו מחילה. ומ"מ: מאי דמפיק לה רבינו מכל חטאות האדם צ"ע היכא מייתי לה [בליקוט פ' נשא

איתא הכי בשם ספרי וזאת]: ב שיעיר המשתלח מכפר וכו'. משנה פ"ק דשבועות (דף ב') ועל שאר עבירות שבתורה הקלות והחמורות והזדונות והשגגות הודע ולא הודע עשה ולא העשה כריתות ומיתות כ"ד שיעיר המשתלח מכפר. ובגמ' (י"ב): היינו קלות היינו עשה ול"ה היינו חמורות היינו כריתות ומיתות כ"ד הודע היינו מויד לא הודע היינו שגג אמר רב יהודה הכי קאמר על שאר עבירות שבתורה בין קלות בין חמורות בין שששאן בשוגג בין שעשאן במזיד אותן שששאן בשוגג בין שנודע לו ספיקן בין שלא נודע לו ספיקן ואלו הן קלות עשה ולא תעשה אלו הן חמורות כריתות ומיתות כ"ד ואמרין דאליבא דרבי אפילו לא עשה תשובה שיעיר המשתלח מכפר אבל אליבא דרבנן דוקא בשעשה תשובה שיעיר המשתלח מכפר אבל אם לא עשה תשובה אין מכפר, וידוע דאין הלכה כרבי במחוייבו ולכן כתב רבנו והוא שעשה תשובה: ומ"ש אבל אם לא עשה תשובה אין השעיר משמע דלרבנן אפילו עבר אעשה אם לא עשה תשובה אין שיעיר מכפר ולרבי אפילו על החמורות מכפר בלא תשובה חזן מפורק ועל מגלה פנים בתורה ומפר בריתו בבשר וצ"ע: ומה הן הקלות וכו'. כבר נתבאר במימרא דרב יהודה שכתבתי דחמורות היינו כריתות ומיתות כ"ד קלות היינו עשה ולא תעשה. ובפ' בתרא דיומא (דף פ"ה): תניא אלו הן קלות עשה ול"ת חזן מלא תשא ואע"ג דדחי התם ואוקי וכל לית שלא ניחם במחמורות וכי קאמר חזן מלא

הנהגות מיימוניות

[א] ואפילו מי שחלה נטח למות אומרים לו התודה כדאיתא בפ' במה מדליקין (דף ל"ב):

הנהגות מיימוניות

[א] ואפילו מי שחלה נטח למות אומרים לו התודה כדאיתא בפ' במה מדליקין (דף ל"ב):

מנדע עז

כל המצות שבתורה כו' וישוב מחטאו. פרק בתרא דיומא (דף פ"ה ע"ב) ובמכילתא: חייב הוא להתודות כו' עד הרי זה משובה. פרק אמר להם הממונה (דף ל"ו ע"ב) ובמכילתא ובספרא: וכן בעלי חטאות עד עליה. פרק בתרא דיומא (שם) ובספרא: וכן כל מחוייבי מיתות עד ויתודו. פ' נגמר הדין (דף מ"ג ע"ב) ובספרא: וכן החובל כו' עד מכל חטאות האדם. פרק החובל (דף צ"ב ע"ב): שיעיר המשתלח עד כל עונות בני ישראל. פרק שני שעירים (דף ס"ו ע"ב) ופ"ק דשבועות (דף י"ג ע"ב): שיעיר המשתלח כו' עד תשובה. פ"ק דשבועות: אבל אם לא עשה תשובה עד הן הקלות. פ' בתרא דיומא (דף פ"ה ע"ב):

הנהגות מיימוניות

[א] ואפילו מי שחלה נטח למות אומרים לו התודה כדאיתא בפ' במה מדליקין (דף ל"ב):

הנהגות מיימוניות

[א] ואפילו מי שחלה נטח למות אומרים לו התודה כדאיתא בפ' במה מדליקין (דף ל"ב):

מקורות הדין

- 16 שבוטות ב. ב. 17 שם
- יג. א. ועין ירושלמי יומא פ"ה ה"ו. 18 ירושלמי שבוטות פ"א ה"ו. ועין בפיהמ"ש שבוטות פ"א מ"ו. 19 שבוטות יב. ב. 20 ע"ן מגורה ג. א. ב. שבוטות כא. א. 21 ע"ן תרבי"א וזוטא כ"ג.
- 22 קידושין מ. ב.
- 23 ויחזקאל לג. יב. תר"כ אחרי טו. ל. 25 שבוטות יג. א. יומא פו. א. פה. ב. וע"ן אורח"י יומא. התשובות סי' צא (ע' 347).
- 26 אחרי טו. 27 א. יומא פו. א. ירושלמי שם פ"ה ה"ו. מנהרין פ"י ה"א. שבוטות פ"א ה"ו. מביילא חתי' כ. ו. 28 יומא שם. שבוטות יב. ב. ובזוהי ז. ב. וע"ן תנהה ה. א.
- 29 יומ"י ג. כב. 30 אחרי טו. ל. 31 תוליד פט. לג. 32 יומא שם. אר"י פלי"ט. א. 33 ישיע"י כ"ד. יר.

תשא וכל דמי ליה הא אסיקנא תנאי היא וכיון דר' יהודה אמר בשבוטות פ"ק [י"ב:] דחמורות היינו כריתות ומיתות ב"ד ולא הזכיר ל"ת שלא ניתק לעשה אלמא ס"ל דכל לא תעשה הוי בכלל קלות ולא קיימא לן כסתם מתני' דיומא דסברה דלא תעשה שלא ניתק לעשה חמורות הן דהא ר' יהודה בפ"ק דשבוטות [שם] אליביה דנפשיה הוא דקאמר אלו הן קלות ואלו הן חמורות ולא מפליג בין ניתק לעשה ללא ניתק. וא"ת גם לא מפליג תחם בין שאר לאוין ללא תשא ולמה כתב רבינו שיש חילוק ביניהם יש לומר דמלא תשא ליכא הוכחה מהתם דכיון דאינה אלא מצוה אחת לא תשא לאפוקי אבל כל מצוה לא תעשה שלא ניתק לעשה דטובא ניהו אם איתא דליתנהו בכלל קלות ה"ל לפרושי ותרע לרבי יהודה לא תשא בכלל חמורות היא דאלת"ה רב יהודה דלא כנאמן דאי כסתם מתניתין דיומא כל ל"ת שלא ניתק לעשה בכלל חמורות היא ואי כאידך תנא הוא לא תשא בכלל חמורות היא אלא דאי כרמאון:

ג. בזמן שאין בית המקדש קיים, ואין לנו מזבח כפורה – אין שם אלא תשובה. והתשובה כפורה על כל העברות; ואפילו רשע כל ימיו, ופעשה תשובה באחרונה – אין מזכירין לו שם רשעו, שנקאמר: "ורשעת הרשע לא יקשל בה ביום שובו מרשעו". ועצמו של יום הכפורים מכפר 24 לשבטים, שנקאמר: "כי ביום הזה יכפר עליכם". ד. אף על פי שהתשובה מכפרת על הכל, ועצמו של יום הכפורים מכפר – יש עברות שהן מתקפרין בשעתן, ויש עברות שאין מתקפרין אלא לאחר זמן. ביצד? עבר אדם על מצות עשה שאין בה פרת, ועשה תשובה – אינו זו משם עד שמוחלין לו מיד, ובאלו נאמר: "שובו בנים שובבים, ארפא משובתיכם".

עבר על מצות לא תעשה שאין בה פרת ולא מיתת בית דין, ועשה תשובה – תשובה תולדה ויום הכפורים מכפר, ובאלו נאמר: "כי ביום הזה יכפר עליכם".

עבר על כרתות ומיתות בית דין, ועשה תשובה – תשובה ויום הכפורים תולין, ויסורי' הנאין עליו גומרי'ן לו הכפורה, ולעולם אין מתקפר לו כפורה גמורה, עד שיבואו עליו יסורי'ן; ובאלו נאמר: "פקדתי בשבט פשעם, ובנגעים עונם".

במה דברים אמורים? בשלא חלל את השם בעת שפעבר. אבל המחלל את השם – אף על פי שעשה תשובה והגיע יום הכפורים והוא עומד בתשובתו ובאו עליו יסורי'ן, אינו מתקפר לו כפורה גמורה עד שפירות, אלא תשובה ויום הכפורים ויסורי'ן שלשון תולין, ומיתה מכפרת, שנקאמר: "ונגלה באזני ה' צבאות, אם יכפר העון הזה לכם, עד תמתון".

ד (ג-ד)) בזמן הזה שאין ביהמ"ק קיים וכו'. הן ארבעה חילוקי כפורה שהזכירו בפ' יוה"כ (דף פ"ו). עבר על עשה ושם אינו זו משם עד שמוחלין לו וכו' עבר על ל"ת ועשה תשובה תולה ויוה"כ וכו' עבר על כריתות ומיתות ב"ד ועשה תשובה תשובה ויוה"כ תולין ויסורי'ן ממרקין וכו' אבל מי שיש בירו חילול השם וכו', והוקשה לו לרבינו דהא במשנה אמרו דשני המשתלח מכפר על הקלות ועל החמורות כעשה תשובה וא"כ איך קאמר הכא עבר על כריתות ומיתות ב"ד דצריך תשובה ויוה"כ לתלות ויסורי'ן למרק וכן על הקלות למה לי תשובה ביוה"כ לבד שכן תירץ דהכא איירי בזמן שאין בית המקדש קיים דליכא שיעור המשתלח ולכן אינו מכפר וצריך להני. וא"ת הא אמרו במתניתין שם בפרק יוה"כ (דף פ"ה:) תשובה מנספת על עבירות קלות על עשה ועל ל"ת וא"כ איך קאמר דצריך תשובה ויוה"כ ל"לית כבר תירצו התוס' בשבוטות פ"ק (דף י"ב: ד"ה לא זו) ומספרת דמתניתין אינה מחילה גמורה אלא שמקלין לו מן הדין. וא"ת הא לרבנן דפליגי עליה דרבי בפ"ק דשבוטות (י"ג) תשובה מנספת דמיתה בלא תשובה כמפרט על כל העבירות חוץ מפורק על ומפר ברית מגולה פנים דצריך מיתה ותשובה וכאן משמע דבחילול השם בעינן ארבעה דברים שהם תשובה ויוה"כ ויסורי'ן למרק ומיתה גומרת וא"כ נראה דהוא דלא כרבנן דלירדהו משמע דכל כריתות ומיתות ב"ד מיתה עם התשובה סגי אפילו חילול השם מדלאל חלקו. ועוד קשה על רבינו למה לא הזכיר כלל מסברות רבנן דבבבולה עבירות סגי מיתה חוץ משלש ודוחק לומר דראב"ע דקאמר ארבעה חילוקי כפורה פליג על רבנן ורבינו פסק כוותיה. ונראה לומר דרבינו מפרש דמאי דקאמרי רבנן מיתה ממרקתן בכל עבירות חוץ משלש היינו שדאל תכרת הנפש לעולם אלא ביסורי'ן שבאין לה אחר כך יזכה לעוה"ב וכמו שכתבו התוספות. וכן מה שכתב בחני שלש דמיתה ותשובה ממרקת י"ל דלא תכרת הנפש אלא ביסורי'ן שיבאו לה אחר המות חזכה לעוה"ב ובהכי לא פליגי רבנן כלל על ראב"ע דרבנן קאמרי דיש לו חלק לעוה"ב אבל לעולם דצריך אחר המות עונש למרק העונות וראב"ע קאמר כדי שתהיה מחילה גמורה וכפורה מכל וכל ולהכי קאמר וכל עבירות כפורה תשובה ויוה"כ ויסורי'ן מכפרין כפורה גמורה חוץ מחילול השם שהוא חמור וצריך שתהיה הארבעה דברים לכפור כפורה גמורה שהם תשובה ויוה"כ ויסורי'ן ומיתה אבל לעולם דלהיות לו חלק לעוה"ב בתשובה ומיתה סגי לכל העבירות. והתשא רבינו אינו צריך להזכיר כלל מסברות רבנן דפורק עול שהוא כופר בעיקרו ומגולה פנים בתורה דכבר הזכיר לקמן בפרק שלישי דאין להם חלק לעוה"ב וזהו הכרת

משנה למ"ך

ג ועצמו של יוה"כ מכפר כו'. (א"ה ע"ן בדברי הרב המחבר פ"ג מה' שנגות דין (ע"ד) [ט'] דהוכיח מהגמרא דאין יוה"כ מכפר על חצי שיעור יע"ש):

מגדל עז

בזמן הזה עד שובו מרשעו. פרק בתרא דיומא דף פ"ה (וירושלמי פ"ק דיומא. דכריתות (דף ו:). אע"פ שהתשובה עד סוף הפרק. פרק בתרא דיומא (דף פ"ו): א' וסוף פ"ק קידושין (דף מ"ב): ועצמו של יוה"כ כו' עד יכפר עליכם. פ"א

לעו"ב, וא"כ דברי רבינו כהוגן דרבנן וראבי"ע כי הדרי ניהו ולא פליגי:
 פרק י"ח איוז היא תשובה גמורה וכו'. זהו בעל התשובה גמורה וכו'.
 בפרק י"ח (דף פ"ו): אמרו היכי דמי בעל תשובה אמר רב יהודה כגון שבאת
 לידו דבר בעריה פסע ראשונה ושניה וניצל הימנה מחויר רב יהודה באותה אשה

פֶּרֶק ב

א. אִיזוּ הִיא תְּשׁוּבָה גְּמוּרָה? זֶה שֶׁבֵּא לְיָדוֹ דְּבָר שֶׁעָבַר בוֹ, וְאָפְשָׁר בְּיָדוֹ לַעֲשׂוֹתוֹ, וּפְרָשׁ וְלֹא עָשָׂה מִפְּנֵי הַתְּשׁוּבָה, לֹא מִיְרָאָה וְלֹא מִפְּשָׁלוֹן כַּחַיִּי. כִּיצַד? הֲרֵי שֶׁבֵּא עַל אִשָּׁה בַּעֲבָרָה, וְלֵאחֶר זָמַן נִתְיַחַד עִמָּה, וְהוּא עוֹמֵד בְּאֶהְבָּתוֹ בְּהָ וּבְכֶל גּוֹפוֹ, וּבמִדְרֵינָה שֶׁעָבַר בָּהּ, וּפְרָשׁ וְלֹא עָבַר – זֶה הוּא בְּעַל הַתְּשׁוּבָה גְּמוּרָה.¹ הוּא שֶׁשָּׁלְמָה אוֹמְרִי: "וְזָכַר אֶת בּוֹרְאָיו בְּיָמֵי כַחוּרוֹתָיו".⁴

וְאִם לֹא שָׁב אֲלָא בְּיָמֵי זְקֻנָתוֹ, וּבָעַת שְׁאֵי אָפְשָׁר לוֹ לַעֲשׂוֹת מַה שֶּׁהָיָה עוֹשֶׂה – אָף עַל פִּי שְׁאִינָה תְּשׁוּבָה מְעַלָּה,⁵ מוֹעֲלֵת הִיא לוֹ, וּבְעַל הַתְּשׁוּבָה הוּא. אֲפִלּוּ עָבַר כֹּל יְמָיו, וְעָשָׂה תְּשׁוּבָה בְּיוֹם [א] מִיתָתוֹ וּמַת בַּתְּשׁוּבָתוֹ⁶ – כֹּל עֲגוּנוֹתָיו נִמְחָלִין,⁷ שְׁנֵאמָר: "עַד אֲשֶׁר לֹא תַחֲשֵׁף הַשֶּׁמֶשׁ",⁸ שֶׁהוּא יוֹם הַמֵּיתָה⁹ – מְקַלָּל, שְׁאֵם זָכַר בּוֹרְאוֹ וְשָׁב לְקֵדֶם שְׁיָמוּת, נִסְלַח לוֹ. ב. וְמָה הִיא הַתְּשׁוּבָה? הוּא שְׁיָעוֹב הַחוּטָא חֲטָאוֹ, וְיִסְרִינוּ מִמֶּשְׁחָבְתוֹ, וְיִגְמְרוּ בְּלִבּוֹ שְׁלֹא יַעֲשֶׂהוּ עוֹד,¹⁰ שְׁנֵאמָר: "יַעֲזוֹב רִשְׁעֵי דְרָכוֹ, וְאִישׁ אֵינֶן מִתְּשׁוּבָתוֹ",¹² וְכֵן יִתְנַחֵם עַל שֶׁעָבַר,¹³ שְׁנֵאמָר: "כִּי אַחֲרֵי שׁוּבֵי נִתְמַתִּי, וְאַחֲרֵי הַיָּדָעִי סַפְקָתִי עַל גֵּרְךָ",¹⁴ וְיַעֲדִי עֲלֵיו יוֹדֵעַ תַּעֲלָמוֹת¹⁵ שְׁלֹא יָשׁוּב לְזֶה הַחֲטָא לְעוֹלָם, שְׁנֵאמָר: "וְלֹא נֹאמַר עוֹד 'אֶלְהֵינוּ' לְמַעֲשֵׂה יְדֵינוּ, אֲשֶׁר בָּךְ יִרְחַם יְתוֹם",¹⁶ וְצִרְיָה לְהַתְנוּדוֹת בְּשַׁפְתָיו, וְלֹאמַר עֲנִינּוֹת אֵלּוֹ שְׁגֻמָּר בְּלִבּוֹ. ג. כֹּל הַמְתַּדְּדָה בְּדַכְרֵים, וְלֹא גָמַר בְּלִבּוֹ לַעֲזוֹב – הֲרֵי זֶה עַד שֵׁשִׁילֵיד הַשְּׂרָרָה¹⁷; וְכֵן הוּא אוֹמְרִי: "וּמוֹדָה וְעוֹזֵב, וְרָחֵם יְתוֹם",¹⁸ וְצִרְיָה לְפָרְט [ב] אֶת הַחֲטָא,¹⁹ שְׁנֵאמָר: "אֲנָא, חֲטָא הָעָם הַזֶּה חֲטָאָה גְּדוּלָּה, וְיַעֲשׂוּ לָהֶם אֱלֹהֵי זָהָב"²⁰. ד. מְדַרְכֵי הַתְּשׁוּבָה, לְהִיזוֹת הַשָּׁב צוֹעֵק תְּמִיד לְפָנָי ה', בְּכִי

פרק שני א אי זו היא תשובה גמורה וכו'. בפרק בתרא דיומא (שם) נדף פ"ו: מימרא דרב יהודה: אפילו עבר כל ימיו וכו'. כבר כתבתי בפרק שקודם זה דאיתא בפרק קמא דקדושין (דף מ.): אבל הא דקאמר אפילו ביום מיתתו שנאמר עד אשר לא תחשך וכו'. (שבת פרק כ"ג דף ק"א):

ב ומה היא התשובה וכו' ויעיד עליו יודע תעלומות וכו'. וא"ת מה ראה מבאי מולא נאמר עוד אלהינו וכו'. ויש לומר דהיי קאמר יקח לעד להשי"ת עליו ועל ישובו להטוא עוד שנאמר ולא נאמר עוד וכו' כלומר שתחלת הפסוק הוא קח ועמכם דברים ושובו אל ה' ומה תאמרו לא נאמר אלהינו למעשה ידינו שהיא עבודת כוכבים הרי פשיטיה דקרא ש'לוקח לשם יתברך לעד עליו שלא ישוב עוד לאתו ע'ן:

ג כל המתודה בדברים וכו'. ויש פרק ב' בעניינות (דף ט"ז). אמר רב אדא בר אבהו אדם שיש בו בעריה ומתודה ואינו חוזר בו למה הוא דומה לאדם שתופס שרץ בידו שאי"פ שטובל בכל מימות שבעולם לא עלתה לו טבילה ורקו מידו כיון שטובל כמי סאה עלתה לו טבילה שנאמר ומה עתה ויחוס. ומפרש רבינו האי שאינו חוזר בה שאינו גומר בלבד לשוב: וצריך לפרט החטא וכו'. ברייתא ב"י בתרא דיומא (דף פ"ו): וצריך לפרט החטא שנאמר אנא חטא העם הזה חטאה גדולה ויעשו להם אלהי זהב דבירי רבי יהודה בן בבא ר"ע אומר אשירי נשוי פשע כסוי חטאה אלא מה זה שאמר משה ויעשו להם אלהי זהב כ"י נאי דאי"ר נאי אמר משה לפני

הקב"ה רביש"ע כסף זהב שהרביית לישראל עד שאמר די גרם להם שיעשו להם אלהי זהב. ואע"ג הדלכלה כר"ע מחבירו לא פסק רבינו כותיה משום דאמר התם רב יהודה רמי כתיבי אשירי נשוי פשע כסוי חטאה וכתיבי מכסה פשעיו לא יציליה ליק כאן בחטא מפורסם כאן בחטא שאינו מפורסם. והא כ"י יהודה בן בבא אולא דאילו לר"ע אפילו מפורסם נמי לא דהא חטא העגל מפורסם הוה ואפלו הכי אמר עליה אשירי נשוי פשע ודריש לרביש"ע להם לדררה אחריתא ימא דרבי כ"י יהודה בן בבא אחיו וכיון דפסק רב כותיה הכי נקטינן ואע"ג דרב וזמור רבי טוביה אמר רב נתחמ משני חאי רמיא דרמי רב אמר בעבירות שבין אדם למקום כאן בעבירות שבין אדם לחבירו והאי שנייא מצוי אפי"ר כר"ע ופסקה רבינו לההיא שנייא טובך דמי' הלכתי כ"י יהודה בן בבא כדמשמע מורכב יהודה אמר רב. ומיהו אין נראה חן מרדכי היר"ף והראש"ש ז"ל ויש ראה לדבריו רבינו מדיאפליגו התם על עבירות שהתודה עליהם כיו"כ שעבר אם יכול להתדות עליהם כיו"כ אחר אם לא וע"כ

מקורות חיד

פרק ב 1 יומא פ. ב. 2 אהא זחי"ג יג. ב. 3 שבת קנא. ב. 4 תהי"ר פ"ב. א. תנחומא חיי שרה ד. 4 קהלת י"ב. א. 5 תנחומא שש. ועי'ן יומא פ. א"ב. 6 י"ש בלק רמו חשנא. ועי'ן ספרי נשא ה, ו: זה בנה אבל לכל המתים וכו'. 7 קידושין מ, ב. ע"ז א. ו. ירושלמי פאה פ"א דמי סאה. 8 קהלת י"ב. 9 ב. ראה שבת קנא. א. 10 ירושלמי סוף יומא. 11 ויקר"פ ג. 12 ישעי' נה, י. 13 ירושלמי תענית פ"א ה"א. 14 דימא לא. 15 עי'ן י"ש וישע רבו הקלב. פמוקתא רבמי פמ"ה. וזה ח"י רמ, א. וישע י"ד. 17 תענית פ"א. 18 משהו כח, יג. ועי'ן פמוקתא דרי"כ פוסקא שובה (מבוכ קנט, א). י"ש תהלים רמז תתנ. 19 יומא פ. ב. וירושלמי שם פ"ח ה"ז. גרמס פ"ה ה"ז. עי'ן פמ"ה. ופורטיס עניוהיהם ופשעיהם (עבורה"ס). 20 חטא רב, לא.

במפרש חטאיו מיירי אלמא לדבריה הכל כל שלא התודה ערי'ן עליהם צריך לפרטם:

ד מדרכי התשובה וכו'. פרק קמא דראש השנה (דף ט"ז): אמר ר' יצחק ארבעה דברים מקריעין גזר דינו של אדם ואלו הן: צדקה עסקה שנוי מעשה ויש אומרים אף שנוי מקום, ואל חמשה דברים אלו רמו רבינו בדבריו אלה:

לפרט החטא ולר"ע אפילו בינו למקום לא צריך ולית הלכתא כותיה מטעמא דפירושתי:

במפרש חטאיו מיירי אלמא לדבריה הכל כל שלא התודה ערי'ן עליהם צריך לפרטם:

ד מדרכי התשובה וכו'. פרק קמא דראש השנה (דף ט"ז): אמר ר' יצחק ארבעה דברים מקריעין גזר דינו של אדם ואלו הן: צדקה עסקה שנוי מעשה ויש אומרים אף שנוי מקום, ואל חמשה דברים אלו רמו רבינו בדבריו אלה:

ד מדרכי התשובה וכו' ומשנה שמו וכו' ומשנה מעשיו וכו'. בפרק קמא דר"ה (דף ט"ז ע"ב) אמר ר' יצחק ארבעה דברים מקריעין גזר דינו של אדם ואלו הם: צדקה עסקה שנוי מעשה. צדקה דכתיב וצדקה תציל ממות. עסקה דכתיב ויעצוק אל ה' בצר להם וכו'. שנוי השם דכתיב וירא אלהים את מעשיהם וכו'. ו"א אף שנוי מקום וכו'. וכל חמשה החזיקו בדבריו רבינו, והש' צועק תמיד זו צדקה, ונושה צדקה וכו' זו צדקה. מעשה דכתיב וירא אלהים את מעשיהם וכו'.

ד מדרכי התשובה וכו' ומשנה שמו וכו' ומשנה מעשיו וכו'. בפרק קמא דר"ה (דף ט"ז ע"ב) אמר ר' יצחק ארבעה דברים מקריעין גזר דינו של אדם ואלו הם: צדקה עסקה שנוי מעשה. צדקה דכתיב וצדקה תציל ממות. עסקה דכתיב ויעצוק אל ה' בצר להם וכו'. שנוי השם דכתיב וירא אלהים את מעשיהם וכו'. ו"א אף שנוי מקום וכו'. וכל חמשה החזיקו בדבריו רבינו, והש' צועק תמיד זו צדקה, ונושה צדקה וכו' זו צדקה. מעשה דכתיב וירא אלהים את מעשיהם וכו'.

מגדל עז

אפילו עבר עד שגמר לכונו. פרק בתרא דיומא ומס' שבת פרק השואל (דף קנב). ובכמה מקומות בתלמוד וירושלמי ובתוספתא: כל המתודה בדברים עד ירוחם. פ' סדר תענית (דף י"ז): וצריך לפרט עד אלהי זהב. פרק בתרא דיומא (דף פ"ו): מדרכי התשובה עד ושפל רוח. פ"ק דר"ה (דף ט"ז ע"ב):

מגדל עז

אפילו עבר עד שגמר לכונו. פרק בתרא דיומא ומס' שבת פרק השואל (דף קנב). ובכמה מקומות בתלמוד וירושלמי ובתוספתא: כל המתודה בדברים עד ירוחם. פ' סדר תענית (דף י"ז): וצריך לפרט עד אלהי זהב. פרק בתרא דיומא (דף פ"ו): מדרכי התשובה עד ושפל רוח. פ"ק דר"ה (דף ט"ז ע"ב):

מגדל עז

אפילו עבר עד שגמר לכונו. פרק בתרא דיומא ומס' שבת פרק השואל (דף קנב). ובכמה מקומות בתלמוד וירושלמי ובתוספתא: כל המתודה בדברים עד ירוחם. פ' סדר תענית (דף י"ז): וצריך לפרט עד אלהי זהב. פרק בתרא דיומא (דף פ"ו): מדרכי התשובה עד ושפל רוח. פ"ק דר"ה (דף ט"ז ע"ב):

מקורות היר

- 21 ראה מהר"ן מה, ב.
- 22 וזהו ת"א קל"ב, ב. ח"ג ט, א. שם ע, א. 23 עין ספרי דברים ג, כט. 24 כ"ד ספרי, י"ב. ר"ן שו, ב. בלק"ש ח"ד ע"ג, 64. ע"ש. 25 מהר"ן ל, ב. תענית טו, א. 26 מש"ל כה, יג. 27 יומא 29, ב. 28 ברכות לד, ב. 29 י"ש הושע רמז הקלב. 30 תהלים לב, א. 31 ר"ה טו, א. י"ח, א. ד"ב פ"ב, ב. ספיקא דר"כ פוסקא שובה (בביר קנו, א). ועין יומא פו, ב. 32 י"ש ע"ג, נה, ו. 33 ר"ה י"ח, א. ספיקא דר"כ פוסקא בחוש השביעי (קמ, ב). 34 ואח"כ ד, ה. 35 נוסח תפילת געילה ("אתה הבולת"). 36 פ"ס, הוספה, פ"ג: לפיכך צריך כל ישראל להחזיק בתשובה וכו'. 37 יומא פו, ב. (כני ה"ק); וכת"א זכר. שיתורה קודם שיאכל א"י. 38 יומא פו, ב. וירושל' שם פ"ח ה"ז: שיתפאס ש פ"ד, יצ"ר. ועין ויק"פ פ"ג, ג.

ה ושבח גדול לשב וכו'. פרק בתרא דיומא (דף פ"ו-): אמר רב יהודה רב רמי כתיב אשרי נשוי פשע וכתיב מכסה פשעיו לא יצליח ל"ק כאן בחטא מפורסם כאן בחטא שאינו מפורסם בר זוטרא בר טוביה אמר רב נחמן כאן בעבירות שבין אדם למקום כאן בעבירות שבין אדם לחבירו: וכתב הרמב"ד א"א וכן עבירות המפורסמות וכו' ויתבייש ברבים, עכ"ל. כונתו לומר דהיינו דאמר כאן בחטא מפורסם כאן בחטא שאינו מפורסם. ומדקדק בלשון רבינו ימצא דלא קאמר דעבירות שבין למקום אינו צריך לפרסמם אלא כשאינם מפורסמים שכן כתב ועוד פנים היא לו אם גילם ואילו היו מפורסמים לא הוה שייך לומר אם גילם דהא גלויה ועומדים הם וז"כ בסוף דבריו ויכתיב דקאמר וטובה היא לו שלא נתגלה וענו ואי בפורסמיה הרי אע"פ שהוא לא גילם כבר נתגלו אלא ודאי כדאמין. וסובר רבינו דהטא מפורסם שבין למקום לא דמי לעבירות שבין אדם לחבירו דבעבירות שבין אדם לחבירו מצוה לפרסמם כדי שימתחו לו חבירו אבל בעבירות שבין למקום נהי דאין לו להעלימם כשאמרו לו עברת עבירה פלונית לא יאמר לא עברתי כיון שנתפרסם אלא יאמר עברתי ואני שב תשובה שלימה לפני המקום מ"מ אינו מצוה לפרסמם שאולי יהיה שם אדם שלא ידע בדבר ועכשיו ידע ואיכא חילול השם ולכן לא כתב רבינו שבעבירות שבין לבין המקום מצוה לפרסמם:

ומשנה שמו זו שני השם, ומשנה מעשיו זו שני מעשה, וגולה ממקומו זו שני מקום אף על פי דבגמרא אמרו דכל חד מנייהו אדם כלאמר אדם עשה תשובה בלבו ועושה צדקה אע"פ שלא התחיל לעשות שום מעשה טוב סגי וקורעין גזר דינו או כיון ששינה שמו אע"פ שלא התחיל לעשות שום מעשה טוב סגי כיון שכתנתו טובה וכן כל הני. והכי מוכח מכל הפוסקים שהביאו דבעזקה קאמר וצדקה תציל ממות משמע דבעזקה לחוד מהני, מ"מ כתב רבינו החמשה משום דודאי כולתו עדיף ונהי דבל אחד מהם מהני לקרוע עדיף דין אבל התשובה הגמורה היא בהיותו לא חמשה התנאים:

ה ושבח גדול לשב וכו'. בפ' יוה"כ (פ"ו): רב רמי כתיב אשרי נשוי פשע כסוי חטאה וכתיב מכסה פשעיו לא יצליח לא קשיא לא בחטא מפורסם או בחטא שאינו מפורסם בר זוטרא בר טוביה אמר רב נחמן כאן בעבירות שבין אדם לחבירו כאן בעבירות שבין למקום. וכתב רבינו כתיובא בתרא דסבר דפליג איתורא קמא ולא מפליג בין חטא מפורסם ל שאינו מפורסם וה"א ו"ל בהשגות סבר דלא פליגי ופסק גם כן כתיובא קמא ולכן כתב דבכחא מפורסם אפילו עבירות שבין אדם למקום צריך לפרסם התשובה: ו אע"פ שהתשובה והצדקה וכו'.

ובתחנננים, ועושה ג] צדקה כפי כחו, ומתרחק הרבה מן הדבר ששקטא בו²¹, ומשנה שמו²² – כלומר: 'שגאני אחר, ואני אותו האיש שעשה אותן המעשים'²³ – ומשנה מעשיו פלן לטובה ולרדף ישרה, וגולה ממקומו²⁴ – שגלות מכפרת עון²⁵, מפני שגורמת לו להפנע ולהיות ענו ושפל רוח. ה. ושבח גדול לשב, שיתודה בפרבים ויודיע פשעיו להם, ומגלה עברות שבינו ובין חברו לאחרים, ואומר להם: 'אמנם חטאתי לפלוני ועשיתי לו כף וקף, והריני היום שב ונחם'. וכל המתגאה ואינו מודיע, אלא מכסה פשעיו – אין תשובתו גמורה, שגאמר: 'מכסה פשעיו לא יצליח'²⁶.

*במה דברים אמורים? בעבירות שבין אדם לחברו. אבל שבינו לבין המקום – אינו צריך

השגת הרמב"ד במה... לחבירו א"א וכן בעבירות המפורסמות ומגולות אע"פ שאין עם חבירו שכמו שנתפרסם החטא כך צריך לפרסם התשובה ויתבייש ברבים. ב"פ דר"ה (דף י"ח) מנין לגזר דין של צבור אע"פ שנתחם וקודם שנאמר כה' אלוהינו בכל קראנו אליו והא כתיב דרוש ה' בהמצאו התם ביחיד הכא בצבור ביחיד אימת אמר רבה בר אבהו אלו עשרה ימים שבין ר"ה ליוה"כ ז ומצות וידוי יוה"כ וכו'. פרק יוה"כ (פ"ז ע"ב) ת"ר מצות וידוי ערב יוה"כ עם חשיכה אבל אמרו חכמים יתודה קודם שיאכל וישתה שמה יאירע דבר קלקלה כשנעדרתו כך הובא בהר"ף ובנרסתו שמה חטוף דעתי עליו. ורבינו גורם כני הרי"ף ז"ל ומפרש שמה יתקן כשעורה. ורש"י ז"ל לא מירש שם: ואע"פ שהתודה וכו'. כל זה שם בביראת קרוב ללשון רבינו ז"ל: ח היודי שנהגו בו כל ישראל אבל אנחנו חטאנו כולנו. שם אמר בר המדורי אנא קאימנא קמיה דשמואל והוה יתיב וכי מטא שליחא דציבורא ואמר אבל אנחנו חטאנו (כלנו) קא מיקם אמנא ש"מ עיקר וידוי האי הוא ע"כ. ונראה דלאו דוקא חטאנו לכד אלא חטאנו עוינו פשענו שזהו עיקר היודי

במה... לחבירו א"א וכן בעבירות המפורסמות ומגולות אע"פ שאין עם חבירו שכמו שנתפרסם החטא כך צריך לפרסם התשובה ויתבייש ברבים. ב"פ דר"ה (דף י"ח) מנין לגזר דין של צבור אע"פ שנתחם וקודם שנאמר כה' אלוהינו בכל קראנו אליו והא כתיב דרוש ה' בהמצאו התם ביחיד הכא בצבור ביחיד אימת אמר רבה בר אבהו אלו עשרה ימים שבין ר"ה ליוה"כ ז ומצות וידוי יוה"כ וכו'. פרק יוה"כ (פ"ז ע"ב) ת"ר מצות וידוי ערב יוה"כ עם חשיכה אבל אמרו חכמים יתודה קודם שיאכל וישתה שמה יאירע דבר קלקלה כשנעדרתו כך הובא בהר"ף ובנרסתו שמה חטוף דעתי עליו. ורבינו גורם כני הרי"ף ז"ל ומפרש שמה יתקן כשעורה. ורש"י ז"ל לא מירש שם: ואע"פ שהתודה וכו'. כל זה שם בביראת קרוב ללשון רבינו ז"ל: ח היודי שנהגו בו כל ישראל אבל אנחנו חטאנו כולנו. שם אמר בר המדורי אנא קאימנא קמיה דשמואל והוה יתיב וכי מטא שליחא דציבורא ואמר אבל אנחנו חטאנו (כלנו) קא מיקם אמנא ש"מ עיקר וידוי האי הוא ע"כ. ונראה דלאו דוקא חטאנו לכד אלא חטאנו עוינו פשענו שזהו עיקר היודי

הוא זמן תשובה לכל, לזכיר ולרבים, והוא קץ מחילה וסליחה לישאלא³⁵; לפיכך, תיבין הפל לעשות תשובה³⁶ ולהתודות ביום הכפורים. ומצות ודוי יום הכפורים – שיתחיל מערב היום קדם שיאכל³⁷, שמה יתקן בסעודה קדם שיתודה. ואף על פי שהתודה קדם שיאכל, חזרו ומתודה בלילי יום הכפורים ערבית; וחזרו ומתודה בשחרית, ובמוסף, ובמנחה, ובגעילה. והיכן מתודה? יחיד, אחר תפלתו; ושליח צבור, באמצע תפלתו בכרחה רביעית³⁸. ח. היודי שנהגו בו כל ישראל – אכל אנחנו חטאנו. . . ;

ו אף על פי שהתשובה וכו'. פ"ק דר"ה (דף י"ח), א"ר שמואל בר אונאי משמיה דרב מנין לגזר דין של צבור שאפילו שנחמם מתקדע שנאמר מי כה' אלהינו בכל קראנו אליו והא כתיב דרוש ה' בהמצאו התם ביחיד ויחיד אימת אמר רב נחמן אמר רבה בר אבהו אלו עשרה ימים שבין ר"ה ליוה"כ: ז ומצות וידוי וכו' עד בכרחה רביעית. הכל ברייתא פרק בתרא דיומא (דף פ"ו):

ח היודי שנהגו בו וכו'. שם נחלקו אמוראי מה אומר ובסוף כלם אמר בר המדורי הוה קאימנא קמיה דמר שמואל והוה יתיב כי מטא שליח צבור לאכל חטאנו קם אכרעינא אמנא ש"מ עיקר וירוא האי הוא: עבירות שהתודה עליהם וכו'. ברייתא שם (פ"ו): פלונתא דרבי אליעזר בן יעקב ותיק ופסק כרבי אליעזר בן יעקב דמשנתו בן יעקב:

הוא זמן תשובה לכל, לזכיר ולרבים, והוא קץ מחילה וסליחה לישאלא³⁵; לפיכך, תיבין הפל לעשות תשובה³⁶ ולהתודות ביום הכפורים. ומצות ודוי יום הכפורים – שיתחיל מערב היום קדם שיאכל³⁷, שמה יתקן בסעודה קדם שיתודה. ואף על פי שהתודה קדם שיאכל, חזרו ומתודה בלילי יום הכפורים ערבית; וחזרו ומתודה בשחרית, ובמוסף, ובמנחה, ובגעילה. והיכן מתודה? יחיד, אחר תפלתו; ושליח צבור, באמצע תפלתו בכרחה רביעית³⁸. ח. היודי שנהגו בו כל ישראל – אכל אנחנו חטאנו. . . ;

משנה למלך

אע"פ שהתשובה והצדקה יפה לעולם בעשרה ימים שבין ר"ה ויוה"כ היא יפה ביותר כו' בד"א ביחיד כו'. (א"ה לישן זה קנה מקומו בספר דרשות הרב המחבר ז"ל בדרך הרבים (דף כ"ט ע"ב) יע"ש):

מגדל עז

ושבח גדול עד לא יצליח. פרק בתרא דיומא (דף פ"ו ע"ב) ופרק אין עומדין (דף ל"א): בד"א בעבירות עד חטא. פ' אין עומדין (דף ל"ד ע"ב): כתב הרמב"ד ז"ל וכן בעבירות מפורסמות וכו' ולהתבייש ברבים עכ"ל: ואני אומר כי זאת סברא נכונה היא ויש כמה ראיות בתלמוד כמו וידוי עכן ומעשה דשמעון בן שטח שהיה משתטח על קבר עד זומם שהרג וסבורין העם לומר קולו של הרוג הוא כו' ורוצח שגלה לעיר מקלטו ורצו בני העיר לכבדו אומר להם רוצח אני שנאמר וזה דבר הרוצח וכנהני רבות. ור"מ ז"ל לא חבר במשנה תורה אלא סדר התלמוד והוה מסודר פרק בתרא דיומא (פו ע"ב) ופרק אין עומדין (לד ע"ב) ולכן קראו משנה תורה דבר שכתבתיו וכל דבר ודבר כתב במקומו והניחו למשכיל המביא ראיות בארוכה מן התלמוד שיבא בקצה מחבורו ועיקר הדבר פ' בתרא דיומא כי רבינו משה ז"ל פסק כדמריין רב זוטרא בר טוביה משמיה דרב והרמב"ד ז"ל כסתמא דפריך אליבא דרב יהודה כו"ן: אע"פ שהתשובה וכו' עד אילו. פ"ק דר"ה (דף י"ח): יום הכפורים עד בכרחה רביעית. סוף יומא (דף פ"ז ע"ב): היודי שנהגו עד ולא תטור. הכל פרק בתרא דיומא:

מגדל עז

ושבח גדול עד לא יצליח. פרק בתרא דיומא (דף פ"ו ע"ב) ופרק אין עומדין (דף ל"א): בד"א בעבירות עד חטא. פ' אין עומדין (דף ל"ד ע"ב): כתב הרמב"ד ז"ל וכן בעבירות מפורסמות וכו' ולהתבייש ברבים עכ"ל: ואני אומר כי זאת סברא נכונה היא ויש כמה ראיות בתלמוד כמו וידוי עכן ומעשה דשמעון בן שטח שהיה משתטח על קבר עד זומם שהרג וסבורין העם לומר קולו של הרוג הוא כו' ורוצח שגלה לעיר מקלטו ורצו בני העיר לכבדו אומר להם רוצח אני שנאמר וזה דבר הרוצח וכנהני רבות. ור"מ ז"ל לא חבר במשנה תורה אלא סדר התלמוד והוה מסודר פרק בתרא דיומא (פו ע"ב) ופרק אין עומדין (לד ע"ב) ולכן קראו משנה תורה דבר שכתבתיו וכל דבר ודבר כתב במקומו והניחו למשכיל המביא ראיות בארוכה מן התלמוד שיבא בקצה מחבורו ועיקר הדבר פ' בתרא דיומא כי רבינו משה ז"ל פסק כדמריין רב זוטרא בר טוביה משמיה דרב והרמב"ד ז"ל כסתמא דפריך אליבא דרב יהודה כו"ן: אע"פ שהתשובה וכו' עד אילו. פ"ק דר"ה (דף י"ח): יום הכפורים עד בכרחה רביעית. סוף יומא (דף פ"ז ע"ב): היודי שנהגו עד ולא תטור. הכל פרק בתרא דיומא:

מגדל עז

ושבח גדול עד לא יצליח. פרק בתרא דיומא (דף פ"ו ע"ב) ופרק אין עומדין (דף ל"א): בד"א בעבירות עד חטא. פ' אין עומדין (דף ל"ד ע"ב): כתב הרמב"ד ז"ל וכן בעבירות מפורסמות וכו' ולהתבייש ברבים עכ"ל: ואני אומר כי זאת סברא נכונה היא ויש כמה ראיות בתלמוד כמו וידוי עכן ומעשה דשמעון בן שטח שהיה משתטח על קבר עד זומם שהרג וסבורין העם לומר קולו של הרוג הוא כו' ורוצח שגלה לעיר מקלטו ורצו בני העיר לכבדו אומר להם רוצח אני שנאמר וזה דבר הרוצח וכנהני רבות. ור"מ ז"ל לא חבר במשנה תורה אלא סדר התלמוד והוה מסודר פרק בתרא דיומא (פו ע"ב) ופרק אין עומדין (לד ע"ב) ולכן קראו משנה תורה דבר שכתבתיו וכל דבר ודבר כתב במקומו והניחו למשכיל המביא ראיות בארוכה מן התלמוד שיבא בקצה מחבורו ועיקר הדבר פ' בתרא דיומא כי רבינו משה ז"ל פסק כדמריין רב זוטרא בר טוביה משמיה דרב והרמב"ד ז"ל כסתמא דפריך אליבא דרב יהודה כו"ן: אע"פ שהתשובה וכו' עד אילו. פ"ק דר"ה (דף י"ח): יום הכפורים עד בכרחה רביעית. סוף יומא (דף פ"ז ע"ב): היודי שנהגו עד ולא תטור. הכל פרק בתרא דיומא:

[1] פ"ק דר"ה אמר רבי יצחק ארבעה דברים מקריעין גזר דינו של אדם אלו הן צדקה ושני השם וצדקה ושני מעשה כו' ע"ש ו"א אף שני מקום: [2] ובפרק אין עומדין חציף עלי מאן דפרט חטאיה:

וכמו שכתב רבינו למעלה בריש פ' ראשון חטאתי עייתי פשעתי לפניך וגם כאן דאמרין הכי ונמי דכתב חטאתו ר"ל חטאתו וכו' שהוא חטאתו עיניו פשענו כניל:

ט אין התשובה ולא יוח"כ וכו'. שם (דף פ"ה ע"ב) במשנה עבירות שבין אדם למקום יוח"כ וכמפר עבירות שבין אדם לחבירו אין יוח"כ מכפר עד שירצה חבירו, ובגמרא (דף פ"ה) אמר רב יצחק כל המקניט את חבירו אפילו בדברים צריך לפיטור וכו'. עוד שם וצריך לפיטור בשלש שורות של בני אדם. עוד שם כל המבקש מנו מחבירו אל יבקש ממנו יותר משלש פעמים ואם מת מביא עשרה בני אדם ומעמיד על קברו וכו' ותנאבא כל זה בדברי רבינו: ואם היה רבו הולך ובא וכו'. שם (דף פ"ה ע"ב) היה הוה ספיק סדרא קמיה דרבי עייל וכו' אתא ר' חנינא וכו' אקפד רבי חנינא אול רב לגביה תליסר מעלי זימא דכיפורי ולא תאפיס והיכי עבדי הכי והאמר ר' יוסי בר חנינא כל המבקש מנו מחבירו וכו' ומשני רב שאני. מפרש רש"י ז"ל רב שאני מחמיר היה על עצמו. ורבינו גורס וכו' שאני כלומר דר' חנינא רבו היה. וחקטנו עוד ר' חנינא היכי עבדי הכי הוא אמר רבא כל המעביר על מדותיו וכו' אלא ר' חנינא חלמא חזא וכו' כלומר ראה בחלומו שרב יעמוד ראש ישיבה שמא ימות הוא כדי שרב יהיה ראש משום דאין מלכות נוגעת בחבירתה כמלא נימא ולכן לא היה מוחל לו דאמר אדחיה מהכא ויברח לבבל ושם יהיה ראש. וא"ת לדעת רבינו שאומר דברכו אפילו אלף פעמים היכי אמר אדחיה מהכא הא היה חייב רב שלא ללכת משם עד שפיסנו. וי"ל המכל מקום כיון שיראה רב שבשום צד ואופן אחר כמה פעמים אינו רוצה למחול לו ישא ונעלו ורץ לבבל:

פרק שלישי א כל אחד ואחד מבני האדם וכו'. עיקר הברורים לפי מה שביטנו סבור הוא שבחחלה נדונים היחידים שבעיר כל אדם שנמצא שזכותיו מרובין מעונותיו צדיק ומי שעונותיו מרובין מזכותיו רשע. ואח"כ דנין המדינה כולה אם ראו שעונותיה מרובין מזכותיה או ודאי נחרת והצדיקים ודאי יוצאים ממנה ונצולים כמו שעשו לסדרם דהאף תספה צדיק עם רשע. ואם נמצאו זכותיה מרובין מעונותיה היא צדקה ואין מחריבין אותה אלא שהקב"ה נפרע מהרשעים מכל אחד ואחד לבדה. ואחר שנוכל מדינה ומדינה לבדה חורוין ושוקלין עונת זכותית כל המדינות שהוא כל העולם כולו אם נמצאו עונותיהן מרובים

ט אין התשובה וכו'. משנה שם (פ"ה): [אע"פ שהחזיר לו וכו'. משנה בב"ק סוף החובל (דף צ"ב): אפילו לא הקניט את חבירו אלא בדברים וכו' עד מניחו והולך לו. מימרא דר' יצחק פרק בורא דיומא (דף פ"ז): ואם היה רבו וכו'. כ"כ הר"ף והרא"ש, ונראה שטעמם מדגרסין בגמ' (שם) דרב הלך י"ג פעמים לבקש מחילה מרבי חנינא והיכי עבדי הכי והאמר ר"י בר חנינא כל המבקש מנו מחבירו אל יבקש ממנו יותר מג' פעמים רב שאני. ומפרשים הד"ק דר' חנינא הוה רבו וכשהוא רבו שאני משאר בני אדם שצריך לבקש ממנו אפילו כמה פעמים. ורש"י לא פירש כן:

י אסור לאדם להיות אכזרי וכו'. שם בההיא עובדא דר' חנינא היכי עבד הכי והאמר רבא כל המעביר על מידותיו מעבירין לו על כל פשעיו. ובסוף החובל (צ"ב): חנן מנין שלא יהא המחול אכזרי שנאמר ויתפלת אברהם אל האלהים: יא החוטא לחבירו וכו'. פ' בתרא דיומא (פ"ז). מימרא דר"י בר חנינא: ומה שאמר ואם היה חייב לו ממון. בב"ק ק"ג במשנה:

אף על פי שהחזיר לו ממון שהוא חייב לו, צריך לרצותו ולשאל ממנו שימחל לו⁴³; ואפילו לא הקניט את חברו אלא בדברים, צריך לפיטור ולפגוע בו עד שימחל לו⁴⁴.

לא רצה חברו למחל לו – מביא לו שורה של שלשה בני אדם מרעיו, ופוגעין בו ומבקשין ממנו⁴⁵. לא נתרצה להן, מביא לו שניה ושלישית. לא רצה, מניחו והולך⁴⁶; וזה שלא מחל, הוא החוטא⁴⁷. ואם היה רבו – הולך ובא אפילו אלף פעמים, עד שימחל לו⁴⁸. י. לפי שאסור לאדם להיות אכזרי⁴⁹ ולא יתפסי, אלא יהיה נוח לרצות וקשה לכעס⁵⁰, ובפשעה שמבקש ממנו החוטא [ט] למחל, מוחל בלב שלם ובנפש חפצה; ואפילו הצר לו וחסא לו הרבה, לא יקם ולא יטר⁵¹. וזה הוא דרפם של זרע ישראל, ולפם הנכון. אכל הגוים ערלי לב אינן⁵², אלא ויעברתו שמרה נצח⁵³; וכן הוא אומר על הגבועונים, לפי שלא מחלו ולא נתפסו: ויהגבענים – לא מבני ישראל המה⁵⁴. יא. החוטא לחברו, ומת חברו קדם שיבקש ממנו מחילה – מביא עשרה בני אדם ומעמידן על קברו, ואומר לפניהם: חטאתי לה' אלהי ישראל ולפלוני זה שעשיתי לו כף וקף⁵⁵. ואם היה חייב לו ממון, יחזירו ליושריו⁵⁶; לא היה יודע לו יורש – יניחנו בבית דין, ויתנה⁵⁷.

פֶּרֶק ג

א. כל אחד ואחד מבני האדם, יש לו זכות ועונות: מי שזכותיו יתרות על עונותיו, צדיק; ומי שעונותיו יתרות על זכותיו, רשע; מחצה למחצה, בינוני.

מזכותיהן אז נחרב כל העולם כולו ואפילו המדינה שזכותיה מרובין מעונותיה ואינם ניצולים מהם אלא הצדיקים בלבד כמו שהיה בימי דור המבול שנצול נח ואם נמצאו זכותיהן מרובים מעונותיהם אז נצול כל העולם כולו ואפי' המדינה שעונותיהם מרובים מזכותיהן הם נצולים והקב"ה פורע מן הרשעים בלבד. וזה למד רבינו ז"ל כמה שאמר בקדושין (דף ט"ו) צריך שיראה אדם עצמו כאילו חצוי חייב חצוי חייב וחצוי זכאי וכו' ואת כל העולם וכו' עבר עבירה אחת כו' משמע ששוקלין את כל העולם כולו. ואם תאמר מאי אחיני לן שיקול המדינות שיהיה אחת צדקה ואחת רשעת כיון שאחר כך דנין את כל העולם כולו ובתור כל העולם אוליך. וי"ל דאחיי לן כשהיה כל העולם חצוי זכאי וחצוי חייב או וראין כל מדינה ומדינה כפי מה שהיא אם היא רשעת היא נחרתת ואם היא צדקה היא נצולת והרשעים נאכזרים. איני י"ל דאפי' העולם שרבו עונותיו מזכותיות או זכותיו מעונותיו בכל גוונא המדינה שעונותיה מרובין נחרבין ושזכותיה מרובין היא נצלת. וא"ת אי"כ מאי אחיי לן שיקול כל העולם כולו. וי"ל דאחיי לן למדינה שחציה זכאי וחציה חייב דלא אמרין רב חסד מטה כלפי חסד כיון שכל העולם מרובין עונותיו מזכותיות היא נחרתת ואם זכותיו של עולם מרובים מעונותיו היא נצלת:

מגדל עז

וזה דרכם עד המה. פ"ק דר"ה (דף ט"ז) וכמה מקומות בתלמוד וכמה מדרשות: החוטא לחבירו עד כך נך. פ' בתרא דיומא (דף פ"ו). ובמילתא: ואם היה חייב עד סוף הפ'. בב"ק פ' הגולל עצים (דף ג"ג). במשנה וכמה מקומות: כל אחד ואחד עד כל העולם כולו. פ"ק דר"ה (דף ע"ב):

[ח] אמר בר המדורי הוה קאימנא קמיה דמר שמואל כו' עד ש"מ עיקר וידוי הוא ודלא כאמוראי דמפרשי וידוי בענין אחר: [I] כו' אליעזר בן יעקב ודלא כת"ק דבביתא ע"ש. וכן ס"ה וכן רבינו שמחה: [II] ובפ"ק דר"ה כתוב אחד אומר ישא ה' וכתוב אחד אומר אשר לא ישא פנים כו', ע"ש:

* [הוכיחו זה מקרא דישור על אנשים ויאמר חטאתי ורש העויתי ולא שוה לי. ופירש"י ישור לשון שורה ואין שורה פחות משלש בני אדם ושלש פעמים דכתיב חטאתי ורש העויתי ולא שוה לי דהן שלש לשונות של בקשת מחילה, ע"כ]:

[II] כדאיתא התם דרב אחא לגבי ר' חנינא תליסר מעלי זימא דכיפורי לפייסו, ע"ש: [III] כדאיתא התם דרב אחא לגבי ר' חנינא תליסר מעלי זימא דכיפורי לפייסו, ע"כ:

[10] בירושלמי דרפק החובל גרסין את דאת אמר שצריך למחול כשלא הוציא לו שם רע אבל הוציא לו שם רע אין לו מחילה עולמית ע"כ:

מקורות היר
39 יומא פו, ב. 40 שם פו, ב.
41 בתלמוד נא, ה. 42 יומא פה, ב (במשנה). תרי"כ אחרי טו, ל. הנחמא (בוכר) ודא ל. פסיקתא רבתי פל"ח.
43 ב"ק ע"ב, א. (במשנה).
44 יומא פו, א. 45 יומא שם. ירושלמי שם פ"ח ה"ז. ב"ק פ"ח ה"ז. 46 יומא שם. 47 במבדיר פייט, כג. הנחמא חוקק יט. 48 יומא פו, ב. (כני הר"ף ור"ח). 49 ב"ק ע"ב, א. יומא פו, ב. 50 אבות פ"ה מ"א. 51 יומא כג, א. 52 ע"ב ירמי' ט, כה. 53 ע"ב ע"ב ע"ב ט. 54 ש"ב כא, ב. ועיין בימות עז, ב. 55 יומא פו, א. ירושלמי שם פ"ח ה"ז. 56 ב"ק קג, א (במשנה). 57 עיין בפיהמיש שם.
פרק ג 1 עיין קדושין מ, ב. ר"ה טו, ב. ראה ירושלמי פאה פ"א ה"א: ורבו זכותיו יורש ג"ע וכו'.

מקורות הדי

- 2 וירושלמי תענית פ"ג ה"ד.
- 3 עין קידושין שם. 4 עין קידושין ט, ב (כ"ט).
- 5 ירמ"ל, ד, יד. 6 ירדא י"ח, כ.
- 7 עין סנהדרין ק"ג, א: ב"קש הקב"ה להחיות את העולות וכו' (עבא"ה) 8 בראשית ו, ה. 9 אבות פ"ב מ"א.
- 10 עין גיטין נח, א. יומא ט, ב. ב"ב ט, 10. מ"א כה, ב. ועין סנהדרין טו, ב.
- 11 מ"א ד, י"ג. 12 קהלת ט, י"ח. 13 תנחומא (מדרש) כ"י חשא טו. 14 קידושין ט, ב.
- 15 ירושלמי פאה פ"א ס"ה"א. 16 יוחנאל לג, ב.

פרק שלישי ב אדם שעונותיו מרובים וכו': כתב הראב"ד א"א לא כמו שהוא סוכר וכו' ועיקר דבר זה בימות דף ג] ע"ל. ור"ל שטעם רבינו וראיתו מדאמינן בסוף פ"ק דקידושין [מ':] וכתבו רבינו בסמך לעולם יראה אדם עצמו כאילו חציו נכא וחציו חייב וכן יראה לכל המדינה ולכל העולם עשה מצוה

ב אדם שעונותיו מרובין וכו' מיד הוא מוכר'. קשה לזה דהא כמה צדיקים ראינו שמתים וכמה רשעים שחיים. ועוד קשה דאמינן בברייתא בסוף פ"ק דקידושין (דף ל"ט): כל שזכותיו מרובין מעונותיו מריעין לו ודומה כמו ששרף את כל התורה כלה וכל שעונותיו מרובין מזכותיו מטביחין לו ודומה כמו

שקיים את כל התורה כלה והעלו באותו סוגיא ושכר מצות בהאי ע"למא ליכא והרבה תירוצים נאמרו בקושיא זו. ונראה דכוונת רבינו במה שאמר כאן את ברשעו רוצה לומר מיתת העוה"ב. ורבינו איירי כאן בשיקול העשוי בשעת מיתתו כמו שביאר לקמן ואמר כשם ששוקלין זכויות האדם בשעת מיתתו משמע דעד השתא בשיקול העשוי בשעת מיתה איירי. וכ"ת מ"מ הרי כתב לקמן בריה מי שנמצא צדיק נחתם לחיים וכו' שנימצא רשע נחתם למיתה. יש לומר דצדיק דקאמר רוצה לומר צדיק באותו הדין ורשע דקאמר רשע באותו הדין כמו שתיירץ הרמב"ן ז"ל ולכן לא כתב רבינו ז"ל לקמן מי שנמצא זכותיו מרובין מעונותיו נחתם לחיים אלא כתב צדיק שאמ"כ שיהיה רשע גמור ורוצה הקב"ה לפרוע לו שום שכר מצוה נותן לו חיים ומקרי צדיק בזה הדין: ובהשגות השיג הראב"ד ז"ל קושיא זו על רבינו מפני שסובר שהדין דהך מת ברשעו דקאמר היא מיתה ממש והוא תירץ דמיתה רוצה לומר שלא ימלאו ימיהם שהם שני הורור כדאמינן בסוף פרק החולץ (דף מ"ט): את מספר ימין אמלא אלו שני זרות, ופירש"י אלו שנים שפוסקים לאדם בשעת ליתתו ע"כ. ואפילו נחתם למיתה רוצה לומר לרעתו שאם גזור עליו בשעת לידה שיהיה חמשים שנה לא יהיה אלא ארבעים: וכן מדינה שעונותיה וכו'. שנאמר זקת סדום ועמורה כי רבה. וא"ת אי"כ כיון דסדום עונותיה מרובים מזכותיה למה הקב"ה היה מוחל להם כביכול החמשים צדיקים כיון דהדין נותן שנאבדו. ויש לומר מפני תפלת אברהם היה מוחל א"ע"פ שאין הדין כך:

ג כל מי שניחם וכו'. סוף פ"ק דקדושין (דף מ') רש"י אומר אפילו צדיק גמור כל ימיו ומרד באחרונה איבד את הראשונות שנאמר ויצאת הצדיק לא תצילנו ביום רשעו ופריך ונחיי כמחצה עונות ומחצה זכויות כלומר ולמה איבד את הראשונות אמר ר"ל בתורה על הראשונות: וכשם ששוקלים וכו'. פ"ק דראש השנה (דף ט"ז): מימרא דרבי כרספדאי אמר רבי יוחנן:

יוחאי ופירשו בגמ' בתורה על הראשונות: וכשם ששוקלין וכו'. רבינו סובר דשוקלין בשעת מיתתו של אדם וכן בראש השנה. ונראה שהנהגה שראש השנה ועוד אמרו שם ג' כיתות ליום הדין וכו' וסובר רבינו שזה הוא ליום המיתה: דראש השנה (דף ט"ז): ג' ספרים נפתחים בראש השנה ועוד אמרו שם ג' כיתות ליום הדין וכו' וסובר רבינו שזה הוא ליום המיתה:

משנה למ"ך

וכשם ששוקלין זכויות אדם וכו'. משנה פ"ק דרי"ה (דף ט"ז). בר' פריקים העולם נידון בפסח על התבואה בעצרת על פירות האילן ברי"ה כל באי עובדין לפניו ככני מרון שנאמר הוציא יחד לכם המבין אל כל מעשיהם. וכתבו התוספות ז"ל בפסח על התבואה בפרק יד יחד לכם המבין אל כל מעשיהם. וכתבו התוספות ר"ה משמע דברי"ה שמע שתי רוחות שספורות זו את זו ששמעו מאחורי הפרגוד שכל הוועה ברביעה ראשונה ברד מלקה אותו ושמה בשמים ברי"ה היו מזכירין דין הנגור בפסח א"כ כרבי יהודה דאמר הכל נדונין ברי"ה וגור דין בפסח על התבואה ע"כ. ויש לדקדק בתירוץא קמא דלאויה סיבה מזכירין ברי"ה דין הנגור בפסח. ונ"ל במש"ל ה"ל ז"ל אמנתין דבד' פריקים העולם נידון דלשלה דברים הללו נידונין כל העולם בג' זמנים אלו אבל ברי"ה כל באי עולם עוברים לפניו אחד אחד וגו' וכל קלין מבירים אצלו ע"כ. הנה כי כן מש"ל מזכירין ברי"ה דין הנגור בפסח משום דברי"ה נידון האדם על כל המאורעות שלו ועל תבואותיו ופירותיו כמ"ש הר"ן וכיון שאדם נידון ברי"ה על פי מעשיו צריך לידע מה שנגור

וכן המדינה – אם היו זכויות כל יושביה מרבות על עונותיהם, הרי זו צדקת; ואם היו עונותיהם מרביין, הרי זו רשעה. וכן כל העולם פלו.

ב. *אדם שעונותיו מרביין על זכויותיו – מיד הוא מת ברשעה.

שנאמר: "על רב עונותיו" וכן מדינה שעונותיה מרביין – מיד היא אובדת, שנאמר: "ועקת סדם ועמרה פי רב"ה". וכן כל העולם פלו, אם היו עונותיהם מרביין – מיד הן נשחתין, שנאמר: "וינא ה' פי רב"ה רעת האדם".

ושקול זה אינו לפי מנין הזכויות והעונות, אלא לפי גדלו. יש זכויות שהיא כנגד פמה עונות, שנאמר: "יען נמצא בו דבר טוב"; ויש עון שהוא כנגד פמה זכויות, שנאמר: "וחוטא אהד, יאבד טובה הרבה". ואין שוקלין אלא בדעתו של אל דעות, והוא היודע היאך עורכין הזכויות כנגד העונות. ג. כל מי שנחם על המצוות שעשה ונתהה על הזכויות ואמר בלבו: 'ומה הועלתי בעשיתי? אולי לא עשיתי אותן!' – הרי זה אבד את פלו, ואין מזכירין לו שום זכות בעולם, שנאמר: "צדקת הצדיק לא תצילנו ביום רשעו"; אין זה, אלא בתורה על הראשונות.

כשם ששוקלין עונות אדם וזכויותיו בשעת מיתתו – כך בכל שנה ושנה, שוקלין עונות כל אהד ואהד מבאי העולם עם זכויותיו ביום טוב של ראש

שוקלין זכויות אדם וכו'. רבינו סובר דשוקלין בשעת מיתתו של אדם וכן בראש השנה. ונראה שהנהגה שראש השנה ועוד אמרו שם ג' כיתות ליום הדין וכו' וסובר רבינו שזה הוא ליום המיתה: דראש השנה (דף ט"ז): ג' ספרים נפתחים בראש השנה ועוד אמרו שם ג' כיתות ליום הדין וכו' וסובר רבינו שזה הוא ליום המיתה:

מגד"ל עוז

מקשים פ"ק דרי"ה ויש לנו כמה תירוצין בפסח הענין כמו שקבלנו מרבותינו בעלי התוספות ז"ל. ולבי אומר לי כי ר"מ ז"ל לא פסק זה מדר' כרספדאי על לפניו בזה הפרק ופירש כי הוא פירוש של ר"ה והוא ג"כ יסתייר זה הענין ופירוש בחדרי ידיעת הבורא פ' שני מהלכות יסודי התורה (ה"ה) וכללו בקצרה לפנינו פרק חמשי ואמר כי תשובת אהנה שאלה אינך מואין מזה ורחיב מני יו ומי יודע אם דרך בדרך הסוד הנכון הזה כי גדול מאד כר"ן: ושוקול זה בו, ועורכין הזכויות כנגד העונות. במדרש ובפ"ק דקדושין עם מקצת מקומות שיקבל פירושן: **כל מי שניחם ע"ד על הראשון.** סוף פ"ק דקדושין (דף מ') וחיברה ר"א אלפס ז"ל פ"ק דרי"ה: **וכשם ששוקלין כו' ע"ד נחתם למיתה.** מימרא דר' כרספדאי היא פ"ק דרי"ה (טז ע"ב) וכרסא שלנו בשם ר' יוחנן אמרו:

אדם שעונותיו מרובין על זכותיו מיד הוא מת שנאמר על רוב עונות. פ' ארבעה ראשי שנים (שם): כתב הראב"ד ז"ל לא כמו שהוא סוכר עד ועיקר דבר זה ביבמות עכ"ל: ואני אומר פירוש זה יפה ונכון פ' החולץ (מ"ט ע"ב) גבי מספר פירא אמלא דאוקימנא כתנאי דתניא את מספר ימין אמלא אלו שני זרות וזכה משלימין לו לא זכה פוחחין לו דברי ר' חכ"א וזכה מוסיפין לו לא זכה פוחחין לו והסוגיא אשר שם מגלה הסוד ואנו גרילים לפרש פירוש עם שאר פירושי על מימרא דר' כרספדאי א"י חזק בפרק קמא דרי"ה ופירוש זה על יוחנן בענין השתתף המקובל בו מופלג ומקובל הרבה אבל אין תפיסה בזה על ר"מ ז"ל כי הוא הענין לשון התלמוד בכל מקום מלשון בבלי ללשון עברי ולא רצה לפרש כמנהגו במשנה תורה כמו שכתבתי וכל מי יכלא את ידו לפרש כרצונו. והקשיא שהזכיר הראב"ד ז"ל רוב העולם

הבינוניים וכו'. פ"ק ד"ה (דף י"ד) אמרו שם בבבליהא שלש כחות ליום הרין וכו' בינונים יורדים לגיהנם ומצפצפין ועולין וכו' ב"ה אומרים ורב חסד וכו' פושעי ישראל בגופם יורדין לגיהנם ונרדנין בה שנים עשר חודש וכו' אבל המינין והמורות ואפיקורסין שכפרו בחורה ושכפרו בחתיית המתים ושפישו מדרכי

הַשְּׁנָה: מִי שֶׁנִּמְצָא צָדִיק, נִחְתָּם [א] לְחַיִּים; וּמִי שֶׁנִּמְצָא רָשָׁע, נִחְתָּם לְמֵתָה. הַבְּיּוֹנִי, תוֹלֵן לֹא עַד יוֹם הַכְּפוּרִים; אִם עָשָׂה תְּשׁוּבָה, נִחְתָּם לְחַיִּים; וְאִם לֹא, נִחְתָּם לְמֵתָה¹⁶. ד. אָף עַל פִּי שִׁתְקִיעַת שׁוֹפֵר בְּרֹאשׁ הַשְּׁנָה גִּזְרַת הַכְּתוּב¹⁷ – רָמְזוּ יֵשׁ בּוֹ¹⁸, כְּלוֹמֵר: עוֹרוּ עוֹרוּ יִשְׁנִים מִשְׁנִתְכֶם, וְהִקְצוּ נִרְדָּמִים מִתְרַדְמְתְכֶם; וְחִפְשׂוּ בְּמַעֲשֵׂיכֶם וְהִזְרוּ בְּתִשְׁבֻּהָ, וְזָכְרוּ בּוֹרְאֵכֶם. אֵלֶּי הַשׁוֹכְחִים אֵת הָאֱמֶת בְּהַבְלֵי הַזְּמַן, וְשׁוֹגִים כֹּל שְׁנַת בְּהֶבֶל וְרִיק אֲשֶׁר לֹא יוֹעִיל וְלֹא יַצִּיל – הַבֵּיטוּ לְנַפְשׁוֹתֵיכֶם, וְהִיטִיבוּ דְרָכֵיכֶם וּמַעֲלָלֵיכֶם; וַיַּעֲזֹב כָּל אֶחָד מִכֶּם דְּרָכּוֹ הָרָעָה, וּמִחֲשַׁבְתּוֹ אֲשֶׁר לֹא טוֹבָה¹⁹.

לְפִיכָּהּ צָרִיף כָּל אֶדָם שֶׁרָאָה עֲצָמוֹ כֹּל הַשְּׁנָה בְּלֶהָ, כְּאֵלוֹ חֲצִיזוֹ וְזָכָא וְחֲצִיזוֹ חֲבֵב, וְכֵן כֹּל הָעוֹלָם (כְּלוֹ), חֲצִיזוֹ וְזָכָא וְחֲצִיזוֹ חֲבֵב²⁰; חֲטָא חֲטָא אֶחָד – הָרִי הַכְרִיעַ עֲצָמוֹ וְהַכְרִיעַ אֶת כָּל הָעוֹלָם כְּלוֹ לְכַף חוֹבָה, וְגַרְם לָהֶן הַשְּׁחֵתָה; עָשָׂה מִצְוֵה אֲחַת – הָרִי הַכְרִיעַ אֶת עֲצָמוֹ וְהַכְרִיעַ אֶת כָּל הָעוֹלָם כְּלוֹ לְכַף זְכוּת, וְגַרְם לָהֶן תְּשׁוּבָה וְהַצְלָה²¹. זֶה הוּא שֶׁאָמַר: "וְצָדִיק, יְסוּד עוֹלָם"²² – זֶה שֶׁצָּדַק עֲצָמוֹ, הַכְרִיעַ אֶת כָּל הָעוֹלָם כְּלוֹ וְהִצִּילוֹ²³.

הַשְּׁנַת הָרֵאָבִ"ד
הַשְּׁנָה . . שְׁחֵטָא אִ"א זֶה מִן הַעֲבוּרָה שֶׁמַּעֲרֵב הַדְּרִימִים זֶה בּוֹה וְזוֹמָה בְּדַעְתּוֹ שְׁחַן אֲחֵידִים וְהֵם זֵדִים וְנַפְרִדִים מְאֹד, לִפִּי שְׂרָא בְּרֹאשׁ הַשְּׁנָה וּרְבַח חֶסֶד מִטָּה לְפִי חֶסֶד וְחֵטָא דְבִי ר"י מַעֲבִיר רֶאשׁוֹן רֶאשׁוֹן וְכֵן הִיא הַמְדָה, וְרֹאחַ בְּיוֹמָא רִבִּי יוֹסֵי כִרְבִי יְהוּדָה אֹמְרִי אֵדָם חוֹטָא פְּעַם אַרְשָׁנְתוֹ וְשׁוֹנִיָה וְשׁוֹלִישֵׁת מוּחַלְטִין לֹא רִבְעִית אִין מוּחַלְטִין לֹא סָבַר בְּדַעְתּוֹ שְׁחַן עֵינִן אַחַד וְהֵן חֲתוּקִים מְאֹד דְּהֵחָא דְרִבִּי יִשְׁמַעְלָא הִיא לְיוֹם הָרִין הַגְּדוּלָה וְלַהֲעֵל הַבְּיּוֹנִים מִגִּיהֶנֶם כְּדָרְבִּי בֵּית הַלל וְאִין שֶׁ זָכַר לְמַחֲלַת עֵין אַבְלָה וְהָרִבִּי יוֹסֵי כִרְבִּי יְהוּדָה בְּעוֹלָם הַזֶּה וּבַחֲתַלְתָּ מַעֲשֵׂי שׁוֹל אֵדָם מִימֵי עוֹנֶשׁ וְאֵלֶּךְ שְׁחֵטָא חֲתֻבָא הַשְּׁנִי וְהַשְּׁלִישִׁי שִׁידְמַנְגוּ לִידֹר אֵם עָשָׂה מָהֵם תְּשׁוּבָה אֲעִי"פ שְׁהֵם מִן הַמְּתוּרִים שֶׁצְּרִיכִין סִירוּנִין וְיִוְהִ"כ לְמַרְק אֵלֹו הַרְאֻשׁוֹנִים אִינן צְרִיכִין שְׁחַן מוּחַלְטִין לְגַמְרִי, זֶה הִיא הַצַּעַת הָרְבִימִים וְעִיקְרָן וְאִין הַפְּרִשׁ בְּגִמְרָא בִּין יַחֲדִי לְצַבּוֹר וְלֹא יִדְעִיתִי מֵאִין מַצָּאוּ.

ד לפיכך צריך כל אדם שיראה עצמו וכו' עד זה שצדק הכריע את כל העולם לזכות והצילו. בבבליהא ספ"ק קידושין (דף פ"ו):
ה בשעה ששוקלים עונות אדם וכו'. פרק בחרא דיומא (דף פ"ו): תניא ר"י בר יהודה אומר עבר אדם עבירה פעם ראשונה ושניה מוחלין לו שלישית אין מוחלין לו שנאמר כל כל אלה יפעל אל פעמים שלש עם נבד והתניא שלישית מוחלין לו רביעית אין מוחלין לו והא בחירי הוא בצבור, זו היא גירסת הר"ף והיא גירסת רבינו הראב"ד לא היה גורס כן ולפיכך כתב הוא הפירוש בגמרא בין יחיד לצבור ולא ידעתי מאין מצאו, ודע הדגיסין בפ"ק ד"ה ב"ש אומרים שלש כחות ליום הרין צדיקים גמורים נכתבים ונתחמם לאלתר לחיים. רשעים גמורים נכתבים ונתחמם לאלתר למיתה בניונים יורדים לגיהנם ומצפצפים ועולין וכו' אומרים רב חסד מטה כלפי חסד. תנא דבי ר"י מעבירי ראשון ראשון וכך היא המדה אמר רבא ועון עצמו אינו נמחק דאי איכא רובא עונות מייחשב בהדייהו. וא"ת כיון שכתב ואם נמצאו זכותיו כנגד עונותיו אשר משלישי ואילך מעבירין על כל עונותיו ראשון ראשון אי"כ מיד חסד נחתם לחיים והיאך כתב למעלה שהבניונים תולדים אותם ע' יוה"כ ואם לא עשו תשובה נתחמם למתה. וי"ל לדליל מיירי ברה"ה ואו אין מעבירין ראשון ראשון אלא מניין כל עונותיו גם את הראשון גם את השני והכא מיירי בשעת מיתתו לדעת אם ילך לגן עדן או לגיהנם. וא"ת אי"כ דבשעת מיתה מיירי היכי קאמר ברי"א ביחיד אבל בצבור תולין וכו' דהא בצבור לא שייך בשעת המיתה שכל הצבור אין מתים ביום אחד ולשנאמר שנירון כאחד אם ילכו לגן עדן או לגיהנם, ועוד שאמר תולין להן ובשעת המיתה לא שייך תולין. וי"ל דשייך לומר שהצבור נרונים כאחד אם ילכו לג' או לגיהנם והא כיצד אם כל אחד מהצבור לא עשה עון בפני עצמו לשיילך לגיהנם אבל הוא ראוי לילך לג' והצבור בכלל חטאו חטאים הראויים בעדם ללכת לגיהנם ילכו כל אחד ואחד כשיתום לגיהנם שהרי מצניח דור הפלגה אין להם חלק לעוה"ב ולא אשכחן תולין כלל כאחת אלא דאי כדאמרינן: ומי ש' חטא עניניו שחולין להם שלש עונות אלו ואין מניחין אותן במשקל עד שישקלו כל עונותיהם כיון שנשקלו עונותיהם אם נמצאו מרביעי ואילך מרוביין על זכותיהם אותם ג' עונות מצטרפין ודינם אותם על הכל ואם נמצאו זכותיהם כנגד עונותיהם מרביעי ואילך מעבירין כל עונותיהם ראשון ראשון, מעתה לא יקשה על רבינו מה שהקשה עליו הראב"ד וי"ל זה מן הערובים וכו' זו היא הצעת הרבדים ועיקר עפ"ל הראב"ד. ולדעת רבינו היא ד"ר בר יהודה בשנון אם ילך לגן עדן או לגיהנם דומיא דההיא דר' ישמעאל: הבינוניים אם היה בכלל מחצה הוא וכו'. פ"ק ד"ה (דף י"ד).

הגהות מיימוניות

[א] פירוש התוספות דחיים אלו פי' לחיי עד ומיתה זו פי' לגיהנם, אבל הרמב"ן כתב וי"ל אין אדם נידון ברה"ה אלא לעניני העולם הזה והוא שאמר לחיים ולמיתה אינם בימים בלבד אלא כל העונשים שבכולם הזה נגעים ומיתה בוים ועוני וכיוצא בהם כונו אותם חכמים בלשון מיתה וכינו הפירוש והגמול הטוב בלשון חיים:

יחיד לצבור ולא ידעתי מאין הוציא עכ"ל: ואני אומר כי ר"מ ז"ל לא ערבב אבל חקן ונזהר יפה וכתב מראש הפרק עד תהיה על הראשונות סתם משום דשייכי בכל ענין וכו' ונתחן חזר וכתב סתם בשעה ששוקלים עונות אדם עם זכותיו וכו' עד מרביעי ואילך כמו בחתלת הפרק דשייכי בכל ענין ובכל זמן ששוקלים בין ברה"ה ובין בשעת

צבור וכו' יורדים לגיהנם ונרונים בה לוויר דורות. וכן עור שם אמר מה ב"ה אומרים ורב חסד וכו' והא כתיב והבאתי וכו' החם בפושעי ישראל בגופן והקשו והא אמרת לית להו תקנתא ותירצו כי לית להו תקנתא ברוב עונות הכא מחצה עונות וכו' ואית בהו נמי עין פושעי ישראל וכו' אטיא להו בלאו והבאתי וכו': עוד שם פושעי ישראל בגופן מאי ניהו אי"ד קרקפתא דלא מנח תפילין ונתבארו רבי רבינו ז"ל מ"ש הדוקא פושעי ישראל בינונים יורדין לגיהנם אבל שאר בניונים רב חסד מטה כלפי חסד וכן נתבאר כל שאר הדברים. ושופכי דמים ובעלי לשון הרע והמושק עולתו לא מצאתי כנגמרא: אם עשה תשובה נחתם וכו' ואם לאו נחתם למיתה. וא"ת כי לא עשה תשובה אמאי נחתם למיתה לא מחצה על מחצה ורב חסד מטה כלפי חסד ככו תירצו כי הוא אחר הדיכא עשה תשובה היה עון אחד נוסף על העונות משום ודבאלו עשה ימים על תשובה הוא חייב לעשות תשובה ואם לא עשה הרי עון אחד נוסף על העונות:

ד ומפני ענין זה. כלומר מפני שבשופר מזהירין בראש השנה לחפש במעשי לכתב כאלו עשרה ימים צריך לעשות מצות ומעשים טובים:
ה בשעה ששוקלים עונות אדם עם זכותיו וכו'. בפרק קמא דראש השנה (דף י"ד). אמרו תנא דבי רבי ישמעאל נושא עון ועובר על פשע מעביר ראשון ראשון וכן היא המדה אמר רבא ועון עצמו אינו נמחק דאי איכא רובא עונות מייחשב בהדייהו. ובחלכות פירוש בו ב' פירושים, האחד פי' הר"ף ז"ל וי"ל פירוש, האדם ישר ותמים בדרכיו אם נכשל בחטא ועדין לא בא חטא לידו מעודו אותו החטא אין הקב"ה כותבו אלא מעבירו וכן היא מדהו של הקב"ה שלא לחייבו מתחלה כדכתיב הן לא יפעל אלא פעמים שלש עם גבר אמר רבא וכו' ע"כ. הרי שהרכיב ב' מאמרים המאמר במס' ר"ה מעביר ראשון ראשון וכו' עם המאמר הנאמר ביומא (פ"ו): תניא ר' יוסי ב"ר יהודה אומר אדם חוטא פעם ראשונה ושנייה וכו' והכל איירי בראש השנה וה"ה בשעה ששוקלים בעת מיתתו ששוקל בין לדעת רבינו שסובר ששוקלין נמי בעת ההיא. והפירוש של הר"ף ז"ל ביארו שם הר"ן ז"ל דלדעת מאן דקאמר ועון עצמו אינו נמחק ר"ל שהעון ראשון ושני אינו מניחין לו הם תלויים ועומדים ואי איכא רובא עונות חוץ מראשון ושני מגלגלין עליו את הכל ואי ליכא לא. ויש שם פירוש אחר שפירש שם הגאון חטא הכונה באומרו מעביר ראשון לענין חטא

מגדל עז

אע"ג שתקיעת שופר עד אשר לא טובה. במדוש: לפיכך צריך כל אדם עד והצילו. סוף פ"ק קידושין (דף ל"ט): ומפני זה נהגו עד שיאור היום. ר"ל שמכנו על מה שאמר פ"ק דרוש ה' בהמצאו אלו עשרה ימים שבין ראש השנה ויוה"כ שהוא מצוי לכל והפך לזכות: בשעה ששוקלין עד מרביעי ואילך: כתב הראב"ד ז"ל להו זמן העריכו וכו'. זה הוא עיקר החכמה אשר אמר בגמרא בין יחיד לצבור ולא ידעתי מאין הוציא עכ"ל:

והוא אומר כי ר"מ ז"ל לא ערבב אבל חקן ונזהר יפה וכתב מראש הפרק עד תהיה על הראשונות סתם משום דשייכי בכל ענין וכו' ונתחן חזר וכתב סתם בשעה ששוקלים עונות אדם עם זכותיו וכו' עד מרביעי ואילך כמו בחתלת הפרק דשייכי בכל ענין ובכל זמן ששוקלים בין ברה"ה ובין בשעת

מקורות הדין

26 יומא פו, ב (כני הר"ף).
 ועין יליש איוב רמו
 תמקיש. 27 ד"ה י, א. (ליפ)
 גי' הר"ח הר"ף. 28. א"ב
 לו. כט. 29 יומא שם.
 רמ עמוט ב.ו. 31. ו"ף הר"ח
 30 תתלטל 32. ר"ה פ"ו, א.
 33 שם טו, ב. 34 סנהדרין
 ז, א. 35 ישעי' ט, כא.
 36 עיין ברכות ד, א.
 37 סנהדרין קה, א. ל"יש
 תתלים דמי תרומה. ראה
 תוספתא סנהדרין פ"ג. הא
 יש צדיקים עובדי כוכבים
 שיש להם חלק לעולם הבא.
 וראה משנת ר"א פ"ו (ע'
 121). הדר חדש עה, ד.
 38 סנהדרין ז, א. (כמסנחה).
 תוספתא שם פ"ג. ה. ר"ה
 ז, א. סדר עולם רבא פ"ג.
 39 סנהדרין ז, א. (כני)
 תוצאת לו).

אמרינן דבנינים דאמרי ב"ה רב חסד מטה כלפי כולל
 עונותיהם עון פושעי ישראל בנפון ונאו ניהו קרקפתא דלא מנח תפילין מעולם.
 וכתב הר"ן ה"ה ל שאר מצות עשה שלא קיימם מעולם כגון שלא קרא ק"ש
 ולא בירך על המזון אחריו מעולם. וכתב ר"ת ז"ל דדוקא כשמנעו מלהניחם

ראשון ושני דלא קא חשיבי. ולהעתי אין הפרש בין ראשון ושני כלל לכל שאר,
 והי"פ כשהקב"ה רואה לאדם שרובו זכאי מעביר ראשון כלומר כל העונות
 שעושה מעבירם ונחשב כאילו לא עשה עונות כלל וקאמר רבא אי"פ שמעבירם
 אינם נמחקים לגמרי אלא תלויים ועומדים שאם נמצאו רובם זכיות אורחם העונות

נמחקים או לגמרי אבל אם רובן עונות
 אז ודאי כל אחד נחשב ואינו מעביר
 ראשון ראשון כלל. ונראה לכאורה
 דרבינו תנא לו דרך הר"ף ז"ל רבו
 ומרובי שני המאמרים ופירש מעביר
 ראשון ראשון ר"ל דחטא ראשון ושני
 לא קא חשיב כלל, אבל לשון ואם

נמצאו זכיותיו כנגד עונותיו מעבירין כל
 עונותיו ראשון ראשון כשכתב אח"כ נוטה
 קצת לפירוש הגאון דמשמע דפירוש
 מעביר ראשון ראשון ר"ל דמעביר כל
 אחד ואחד כאילו לא היו לו עונות לכל
 דברי רבינו הם סתומים. לכך נראה ודאי
 שהוא תוסף דרכו של הר"ף ז"ל כדכתב
 בשם הר"ן ז"ל והכי פירושו מעביר
 ראשון ראשון כלומר החטא הראשון
 ושני מעבירם וכך היא המדה כלומר

**עָלוּ תְּחִלַּת עוֹן שְׁחָטָא בּוּ וְלֹא שְׁנִי, אֶלְא
 מְשַׁלְשִׁי וְאֵילָף²⁶. אִם נִמְצְאוּ עוֹנוֹתָיו מְשַׁלְשִׁי
 וְאֵילָף מְרַבֵּין עַל זְכוּתָיו – אוֹתָן שְׁנֵי הַעוֹנוֹת
 מְצַטְרְפִין²⁷, וְדָנִין אוֹתוֹ עַל הַכֹּל.**

**וְאִם נִמְצְאוּ זְכוּתָיו כְּנֶגֶד עוֹנוֹתָיו אֶשְׁר מַעוֹן
 שְׁלִישִׁי וְאֵילָף – מַעֲבִירִים כֹּל עוֹנוֹתָיו רֵאשׁוֹן
 רֵאשׁוֹן; לְפִי שֶׁהַשְּׁלִישִׁי נִחְשָׁב רֵאשׁוֹן, שֶׁכָּכֵךְ
 נִמְחָלוּ הַשְּׁנָיִם; וְכֵן הֶרְבִּיעִי הֵרִי הוּא רֵאשׁוֹן,
 שֶׁכָּכֵךְ נִמְחַל הַשְּׁלִישִׁי; וְכֵן עַד סוּפֵן.**

**בְּמָה דְּבָרִים אָמוּרִים? בְּיָחִיד, שֶׁנֶּאֱמָר: "לֶהֱן כֹּל
 אֶלְהָ יִפְעַל אֵל פְּעָמִים שְׁלוֹשׁ עִם גְּבֹר²⁸, אֶבְל
 הַצְּבֹר – תּוֹלִין לֶהֱן עוֹן רֵאשׁוֹן וְשְׁנֵי וְשְׁלִישִׁי²⁹,
 שֶׁנֶּאֱמָר: "עַל שְׁלֹשָׁה פְּשָׁעֵי יִשְׂרָאֵל, וְעַל אַרְבַּעַה
 לֹא אֲשִׁיבֶנּוּ"³⁰. וְכִשְׁמַחְשָׁבִין לָהֶם עַל דֶּרֶךְ זו,**

מְחַשְּׁבִין לֶהֱן מְרַבֵּיעִי וְאֵילָף.

**הַבִּינֵנִים – אִם הִיָּה בְּכֹלל מְחַצְהָ עוֹנוֹת שְׁלֶהֱן
 שְׁלֹא הֵינִיחַ [ג] תְּפִלִּין מְעוֹלָם³¹ – דִּנְיָן אוֹתוֹ כְּפִי
 חֻטְאֵיו³², וְיֵשׁ לוֹ חֵלֶק לְעוֹלָם הַבָּא³³; וְכֵן כֹּל
 הֶרְשָׁעִים שֶׁעוֹנוֹתֵיהֶן מְרַבֵּין – דִּנְיָן אוֹתָן כְּפִי
 חֻטְאֵיהֶן, וְיֵשׁ לָהֶן חֵלֶק לְעוֹלָם הַבָּא; שֶׁכֹּל
 יִשְׂרָאֵל יֵשׁ לָהֶן חֵלֶק לְעוֹלָם הַבָּא, אֶף עַל פִּי
 שְׁחָטָאוֹ³⁴ – שֶׁנֶּאֱמָר: "וְעַמְּךָ כִּלְמִים צְדִיקִים, לְעוֹלָם
 יִירָשׁוּ אֶרֶץ"³⁵; אֶרֶץ זוֹ – מְשַׁל, כְּלוֹמֵר: אֶרֶץ
 הַחַיִּים; וְהוּא הַעוֹלָם הַבָּא³⁶. וְכֵן [ג] חֻסְדֵי אֲמוֹת
 הַעוֹלָם, יֵשׁ לָהֶן חֵלֶק [ד] לְעוֹלָם הַבָּא³⁷. וְאֵלּוּ
 שְׁאִין לָהֶן חֵלֶק לְעוֹלָם הַבָּא, אֶלְא נִכְרַתִּין
 וְאוֹבְדִין, וְנִדְוָנִין עַל גְּדֹל רִשְׁעָם וְחֻטְאֵתָם לְעוֹלָם
 וְלְעוֹלָמֵי עוֹלָמִים³⁸: הַמֵּינִים, וְהַאֶפְסִיקוֹרוֹסִים,
 וְהַכּוֹפְרִים בַּתּוֹרָה, וְהַכּוֹפְרִים בַּתְּחִית הַמֵּתִים³⁹,**

נמחקים או לגמרי אבל אם רובן עונות
 אז ודאי כל אחד נחשב ואינו מעביר
 ראשון ראשון כלל. ונראה לכאורה
 דרבינו תנא לו דרך הר"ף ז"ל רבו
 ומרובי שני המאמרים ופירש מעביר
 ראשון ראשון ר"ל דחטא ראשון ושני
 לא קא חשיב כלל, אבל לשון ואם
 נמצאו זכיותיו כנגד עונותיו מעבירין כל
 עונותיו ראשון ראשון כשכתב אח"כ נוטה
 קצת לפירוש הגאון דמשמע דפירוש
 מעביר ראשון ראשון ר"ל דמעביר כל
 אחד ואחד כאילו לא היו לו עונות לכל
 דברי רבינו הם סתומים. לכך נראה ודאי
 שהוא תוסף דרכו של הר"ף ז"ל כדכתב
 בשם הר"ן ז"ל והכי פירושו מעביר
 ראשון ראשון כלומר החטא הראשון
 ושני מעבירם וכך היא המדה כלומר
 מתחלה להעבירם כלם אחד אחד והיינו
 דוקא כשהעונות הם כנגד הזכיות אבל
 אם יותר מלגלגין עליו את הכל וכמו
 שפירש רבא ויען עצמו אינו נמחק. נמצא
 דבפירוש רבא ויען היא המדה נשנתה פירושו
 מדברי הר"ף ז"ל דלפירוש הר"ף ר"ל
 וכך היא מדרשו שלא לחשוב לו חטא
 ראשון ושני. והראב"ד ז"ל בהשגות לא
 מתחרו לו דרך זה של הר"ף ז"ל והוא
 מפרש דשני המאמרים הם החלוקים דתנא
 דבי ר' ישמעאל איירי ביום ר"ה ולא
 הוזכר כאן כלל חטא ראשון ושני ופירש
 הוא שכששוקל העונות ומצאם כנגד
 הזכיות מחשבון הקב"ה לצדיק גמור
 ומעביר כל עונותיו ראשון ראשון וכמו
 שהוא לפירוש הגאון ולא איירי בחטא
 ראשון ושני כלל וזה לא איירי ברי"ה אלא
 בחטא ראשון ושני שעושה האדם
 בתחלת ימיו שהקב"ה מוחלו בחשבון
 ולא בעינין יוה"כ ויסורים זהו דעתו ז"ל
 מבורר בהשגות: בד"א ביחיד שאמרו
 הן כל אלה וכו'. בפי יוה"כ (דף פ"ו):
 תניא ר' יוסי ב"ר יהודה אומר אדם עובר
 עבירה פעם ראשונה מוחלין לו שניה
 מוחלין לו שלישית מוחלין לו רביעית
 אין מוחלין לו שנאמר בה אמר ה' על
 שלשה פשעי ישראל וכו' ואומר הן כל
 אלה יפעל אל פעמים שלש עם גבר מאי
 ואומר וכו' ה"מ בצבור אבל ביחיד לא
 ת"ש הן כל אלה יפעל אל פעמים שלש,
 זו היא נוסחתה בגמרא וכך היה גורס הראב"ד ז"ל בעל ההשגות ומפני כן השיג
 על רבינו ז"ל שזה החילוק של ציבור ליחיד לא הוזכר בגמ' וכך הוא האמת לפי
 גיורתא זו אבל רבינו גורס נוסחת הר"ף שחובב בהלכות זויל תניא ר' יוסי אמר
 וכו' (עיין בב"מ) ותבאר דברי רבינו ז"ל לפי גרסא זו:

שאינו לבדו ראשון וצדור לכל. כלומר האומר אמת שיש אלהו יחיד ואינו
 בעל גוף ותמונה הלא אינו לבדו ראשון שיש חומר ראשון קדום וממנו ברא
 העולם אם כן אינו ראשון ויצר הכל שהיה החומר לא בראו שהיה קדום: **מה**
הראב"ד וכן האומר שאינו לבדו ראשון א"א כאותו שאמר וכו' ובהם עשה מה

מגדף עזו

הגהות מיימוניות

מיתא לדעת באי זה דרך מוליכין אותן ביום הדין כדתניא ברי"ה (דף ט"ז ע"ב)
 שלש כתות הן ליום הדין וכו' וכתיב כי אותן השיי עונות ראשונות אינן נחשביין לו.
 כדרי יוסי ברי' יהודה מדכתיב פעמים שלש עם גבר אלא אי"כ רבו עונותיו כדרי"כ.
 וכן חיברין ר"א אלפס ז"ל פ"ד מוכיחין לו זהו וכן פירש דתנא יבדי רבי ישמעאל
 מעביר ראשון ראשון וכן היא המדה בפירוש קבלתו ואחריו כן כתב חשבות גאון ז"ל
 בפירושו וחילק בין יחיד לצבור כדאיתא בגמרא להדיא סוף יומא (דף פ"ו ע"ב)
 מקרא דעל שלשה פשעי ישראל כו' דגורסינן תניא ר' יוסי ב' יהודה אומר אדם
 עובר עבירה כו' עד שנאמר על שלשה פשעי ישראל כו' ואומר הן כל אלה יפעל
 אל פעמים שלש עם גבר מאי ואומר וכו' ה"מ בצבור אבל ביחיד לא תא שמע הן
 כל אלה יפעל אל פירוש וכו' תימא דוקא בצבור מוחלין לפי שרחמי צבור מרובין
 אבל ביחיד לא ת"ש הן כל אלה שהוא אף ביחיד וגם ליום הדין צבור ביחיד נדונין
 כדאיתא ריש מסכת ע"ז (דף ב' ע"ב) מדכתיב לעשות משפט עבדו ומשפט עמו
 ישראל דמלך וצבור מלך נכנס תחלה לדין. ואם הראב"ד ז"ל יש לו גרסא ופירוש אחר לא ידעתי וכו' דין: **הבינונים** **עד לעוה"ב**: פ"ק דרי"ה: **וכן כל הרשעים** **עד**
כיהויקם. הכל פרק חלק שם (דף ק"ג ע"ב):

[1] בפ"ק דרי"ה כתבו התוספות בשם ר"ת דאיידי שהמצות בויות עליו ואומר
 מה תועלת ברצועות הללו אבל אם אין מניח תפילין משום דאין גופו נראה לו
 נקי ואינו בטוח לשמרום כטובה כאלישע בעל כנפים אין עליו דין פושעי ישראל,
 והאלפסי פירש כרבינו המחבר:
 [2] פירש רא"מ דהיינו המקיים מצות שנצטוו בני נח וכן רבינו המחבר פירש
 בפירוש בהלכות מלכים ומלחמותיהם פס"ה דהיינו גר תושב וכן בהלכות איסורי
 ביאה, ע"כ:
 [3] בפרק חלק ד' הדיעות אין להם חלק וכו' בלעם וכו' בגמרא מתניתין מני
 יהושע עבד ר"א אומר ושובו רשעים לשאלוהו אלו פושעי ישראל כל
 גוים שכחי אלהים אלו עכו"ם א"ל ר' יהושע וכו' נאמר בכל גוים והלא לא נאמר
 אלא כל גוים שכחי אלהים פירשי' נגון בלעם ושכמתו אבל אחרוני אתו
 כדאמרין בריש פירקין ועמדו זרים ויעו צאנכם וכו', ע"ש:
 ישראל דמלך וצבור מלך נכנס תחלה לדין. ואם הראב"ד ז"ל יש לו גרסא ופירוש אחר לא ידעתי וכו' דין: **הבינונים** **עד לעוה"ב**: פ"ק דרי"ה: **וכן כל הרשעים** **עד**
כיהויקם. הכל פרק חלק שם (דף ק"ג ע"ב):

ז המשה הן (מישראל) הנקראים מינין כו'. י"ל בפירוש המינין וכל שאר הענינים שהזכיר רבינו טובא. חזא מה שפירש המינין הם חמשה מאי זה. הא בגמרא פרק אין מעמידין (דף כ"ו:): לא נמצא שם שום סברא כזו אלא חד אמר דמורא להכעיס מין וחד אמר איהו מין זהו העובר כוכבים אבל אלו החמשה לא מצאנו. מיהו זה ל"ק דבכלל עובר כוכבים זהו הנה חמשה דעובר כוכבים ר"ל שמקבל אלוה אחר וזלת האל יתברך ומכחיש אלהותו וכן אלו החמשה ממכחיש אלהותו. אבל קשה מה שפירש באפיקורוסים דבגמ' דסנהדרין בריש פ' חלק (דף ז' צ"ט) כשאמרו במשנה ואלו שאין להם חלק לעוה"ב והוכיז אפיקורוס אמרו בגמרא (דף ז' צ"ט ע"ב) מאי אפיקורוס וכו' ורבי תנינא אמרי הויריחונו זה המבזה ת"ח ובי יתחנן ור' יהושע בן לוי אמרי זה המבזה בתירו כפני ת"ח אבל ביראו זה השוכרי רבינו באפיקורוס לא מצאתי בגמרא.

וקשה עוד מזה דלקמן כתב רבינו ז"ל דמבזה ת"ח אין לו חלק לעוה"ב וזה על כרחין יצא לו מאפיקורוס שאמרו בפרק חלק וכו' ור' תנינא מאי שנא דשם מפרש אפיקורוס מבזה ת"ח וכאן פירש באופן אחר. עוד קשה מה שפירש במומרים ישראלים שהם ב' ומנה אחד מומר להכעיס זה הטימה דבפ' אין ממניין (כ"ו:): פליגי רב אחא ורבינא חד אמר לתאבון מומר להכעיס מין וחד אמר אפילו להכעיס מומר חוי. ורבינו פסק בהלכות רוצח פרק ד' כמאן דאמר אפיקורוס היו שכתב שם האפיקורוסים והם העושים עבירות להכעיס וכו' ה"ו אפיקורוס וא"כ לדברי זה אין למנות אפיקורוס ומומר להכעיס בתרתי דהא בפירוש אמרו בגמ' [שם] דרחות זה כשמנה שם בברייתא האפיקורוסים ומומרים ואמרו סמי מכאן מומר משום דקסבר יהוי אפיקורוס וא"כ יהוי בכלל אפיקורוס וא"כ רבינו כיון שיריד למנותו בכלל אפיקורוס היה לו למנותו. ובהל' ע"ש בפי' גבי מורידין ולא מעלין כתב רבינו אבל המורסין והאפיקורוסים מצוה לתאבון כו' זה הוזכר שם מומרים ונראה דפסק כמ"ד אפיקורוס היו ומסכים להל' רוצח וא"כ אין כתב כאן דמומר חוי. וע"ק דבהלכות עדות פ"א כתב המורסין והאפיקורוסים לא הצריכו חכמים לכתובם כפסולי עדות וכו' שלא מנה אל אלו רשעי ישראל אבל אלו המורדים הכופרים פחותים הם מעכ"ם שהעכ"ם לא מעלין ולא מורידין וכו' ואלו מורידין ולא מעלין. הרי שם שהזכיר גבי הורדה לבור מומרים וכמ"ד מומר היו והיה הורדה כשכתב בהל' רוצח בהלכות עכו"ם. וע"ק באפיקורוסין וכופרין היכן מנה בברייתא שמורידין ולא מעלין היו אל הוזכר בברייתא אלא האפיקורוס והמומרים. וע"ק כשהקשו שם בגמרא בפ' אין מעמידין (דף כ"ו) א"ל אני שונה לכל אבידת אחיך לרבות מומר ואת אמר מורידין אמאי א"ל סמי מכאן מומר לכל ליה אדיי ואדיי במומר לתאבון כאלו במומר לכל התורה הוא במומר לדבר אחד דלכל התורה כשכתב בהל' לתאבון חוי שאמר שאינו רוצח להיות שפל כישראל אלא רוצח להיות עכו"ם שהם במעלה וא"כ במומר להכעיס הוא אפיקורוס שפיר מצי לאוקמי במומר לכל התורה כולה. וע"ק שכתב בהלכות שחיטת פ"ו ואם היה מומר וכו' ואם אפיקורוס הוא הכופר בתורה ואין קאמר דאפיקורוס הוא הכופר בתורה הא הכא מנה אפיקורוס וכופר בתורה בתרתי. וכן קשה בהלכות רוצח פ"ד שכתב האפיקורוסים והם הכופרים בתורה ובנבואה והא הכא מנה הכופר בתורה והאפיקורוס בתרתי ואין כתב שם הדואו. והאי ע"ק לוקמי ויש עבירות קלות מאלו וכו' ולמה לא נמנע בכלל הראשונות ואמאי חלקם דחז"ל מנו כלם ביחד בשמע דכלם שוים אפיקורוס ואומר אין תורה מן השמים ויחד מנאום בפ' חלק. וע"ק למה לא מנה כאן במומרים מומר לתאבון ולכ"ע מומר חוי: ונראה לתרין לכל זה דרבינו רד"א

הוקשה לו למ"ד בפ' אין מעמידין [כ"ו:] אמר במאן מומר לדבריו אין מנו בברייתא בפ"ק דר"ה [כ"ו:] מומרין ושם לא אמר בגמ' סמי מכאן מומר אלא רדאי דיש לתרין ולומר דיש נקראים אפיקורוסים וע"פ שאינם באמת אפיקורוסים אלא מפני שהם מביאים לאפיקורוסות והם מכוא לו. וכ"כ רבינו ז"ל בפ"ק דחולין [ט"ו:] בפירוש המשנה על משנה המתחלת השוטים במגל וכו' שזדוק ובייתוס הכופרים בתורה הם שקורין אותם אנשי ירוניו אפיקורוסים במחלת ואינו אפיקורוסים על האמת אבל זינם לחיות כדון האפיקורוסים ר"ל שמוטר להרגם היום בזמן הגלות מפני שהם מכוא לאפיקורוסות, ועוד כתב שם רבינו ז"ל וחז"ל קראו אפיקורוסים לחולקים על הדת ועל הנביאים ומכדיין הנביאים וכו' א"כ נראה לומר דחז"ל קראו לכלל אפיקורוסים לכופרים ומומרים מפני שהם מכוא לאפיקורוסות האמיתית אבל אינם אפיקורוסים באמת שהאפיקורוסים באמת הם החמשה השזוכרי רבינו ז"ל. ובהו יתרוץ הקושאי לדברייא דר"ה [כ"ו:] למ"ד מומר להכעיס אפיקורוס היו דבריה"ל הא הזכיר אלו האפיקורוסים שהם אפיקורוסים באמת וכן המומרים וכל השאי כלומר ה' שםם האמיתי שראו לקרותם אע"פ שהחכמים בכלל מנומרים קראו אפיקורוסים למומרים ומוסרים ומתין הוא בשם מושאל מפני שהוא מביא לאפיקורוסות ומחלוקת רב אחא ורבינא בפרק אין מעמידין [כ"ו:]: הוא אם קראו חכמים לומר להכעיס בשם מושאל כמו שקראו כן למוסר ולכופר אע"פ שאין שםם האמיתי

מקורות היר

40 רבא רבאיהם הל' מליכס
פ"א ה"א. וראה ד"ה רבה
פ"א הונחל את תקן וכו'
כפי הנחלת יעקב.)
41 תוספתא שם פ"ג, ר"ה
ר"ה שם. 42 יושלמי פאה
פ"א ה"א. מנהדרין פ"א
ה"א. 43 תוספתא שם. ר"ה
שם. סדר עולם רבה שם.
44 ר"ה שם 45 ראה
תוספתא פאה פ"א, ב.
ובפיה"מ אבות פ"א מ"ו
(בסופו.) ועיין בירושלמי
פאה פ"א ה"א. אר"ג פ"מ
מ"א. 46 א"ד פ"א. פדרי"א
פ"ג. 47 אבות פ"ג מ"א.
ירושלמי שם סה"א. מנהדרין
פ"ה ה"א. תוספתא מנהדרין
פ"ה, ב. 48 ברכות ב, ב.
מרדכי שרי"ט פ"א.
49 מנהדרין לו, א (במשנה).
וראה ירושלמי ברכות פ"ב.
ה"א. שמדרי פכ"ט, א.
50 עיין מנהג טו, א (כוני
ע"י): לויט' עלה כמעבא
משום דמחוי קמינת
(עבו"ם). ר"ח (הובא
באר"ה הל' קיש סי' ז).
51 ר"ה ביר פ"א. ט. עיין
מנהדרין לו, א: שלא היו
המינים אומרים שותף וכו'.
52 ד"ה כו, ב.

אפיקורוסים. ומה שהוצרך לומר מ"ד להכעיס היו אפיקורוסים מכאן מומר הוא מפני שאי אתה יכול לפרש המין האמור בברייתא שר"ל האפיקורוס האמיתי ופרט מומר כלומר שמו האמיתי ולא רצתה הברייתא לקרות כאן בשם הכולל אלא רצה להודיע לנו שמו האמיתי כמו שאמרו בפ"ק דר"ה [כ"ו:] האפיקורוסים והמומרים וכו' והשוכרי שםם האמיתי. זה א"א לומר דאם כוננת בברייתא היא כך היה לה להזכיר הכופרים והאפיקורוסים ונימא הכי הכופרים והאפיקורוסים המומרים מורידין ולא מעלין דודאי האפיקורוסים והכופרים לא עדיפי ממומרים וא"כ אמאי לא פרט אותם בברייתא בפירוש אלא אמאי לא לך לימור דכללם בכלל האפיקורוסים א"כ כיון דיש אפיקורוס שם כולל ומושאל הוא א"כ מומר להכעיס נמי בכלל מינין בשם המושאל וא"כ על כרחך סמי מכאן מומר. ומה שלא תירצו אידי ואידי לתיאבון וכאן לכל התורה כולה לא דבר אחד נראה שהוא מפני דמומר לכל התורה כולה דאי דיקרא מונאה בשם המושאל. וכמו שהשינו הרב"ד ז"ל בהשגות דחורו לדת העכו"ם מודה בהלכה ונקרא מין א"כ ודאי דלא מצי לאוקמי בברייתא דמומרים ממומר לכל התורה כולה משום דהיינו בכלל מין. והשגתה יתרוץ הכל מ"ש דמומר להכעיס חוי מומר מנה כאן השם האמיתי כמו שבאפיקורוס וכו' ובהל' הירוצה שכתב הרי זה מין כלומר הרי זה שקראו אותו חז"ל מין בשם המושאל ובהל' ע"ש לא הוזכר שם מומרין גבי הורדה סמך על מ"ש בהלכות עדות ששם הזכיר מיניאן ואפיקורוסים וכופרים ומומרים זה אחד ואחד בשםם האמיתי כמו שקראן כאן בהלכות תשובה ובהלכות שחיטה (פ"ה) שכתב או אפיקורוס והוא הכופר בתורה ר"ל שהוא השם המושאל שהחכמים קראו אפיקורוס בכ"מ בהשאלה וכן בהלכות רוצח שקראו לכופר בתורה אפיקורוס בשם המושאל אבל לא השם האמיתי. ומ"ש רבינו פירוש זה באפיקורוס ולא פירש שהוא מבזה ת"ח משום דהסברא דחקתו דכאן אמר יורדים ואינם עולים וא"כ אין סברא דעבירות קלות כאלו יאמר כאן בברייתא יורדים ואינם עולים דמבזה ת"ח בלא עדיף מא' מהעבירות המתורות שבתורה חייבי כריתות ומיתות וכן המתכבד לקרן חבירו

ההושרים בביאת הגואל⁴⁰, והמשמדים, ומחטיאי הרבים⁴¹, והפורשים מדרך צבור⁴¹, והעושה עבירות ביד רמה בפפרסאי פיהוקים⁴², והמוסרין⁴³, ומשילי אימה על הצבור שלא לשם שמם⁴⁴, ושופכי דמים⁴⁵, ובעלי לשון הרע⁴⁶, והמושף ערלתו⁴⁷. ז. חמשה הן הנקראים [ה] 'מינים': האומר שאין שם אלוה, ואין לעולם מנהיג⁴⁸; * והאומר שיש שם מנהיג, אבל הם שנים או יתרו⁴⁹; * והאומר שיש שם רבון אָהד, אָלָא שְהוא גוף ובעל תמונה⁵⁰; * וכן האומר שאינו לְבדו ראשון וצור לְכָל; * וכן העובד אלוה זולתו, כְּדִי לְהִיתּוּ מְלִיץ בֵּינוּ וּבֵין רַבּוֹן הַעוֹלָם⁵². פֶּל אָהָד מִחֻמְשָׁה אֵלֹהִי, הוּא מִין.

הנהגות מיימוניות

[ה] רש"י כתב המינים המפסידים דברי אלהים חיים: **הנהגות מיימוניות**

על ידם צדיקים אלו מביא תקלה על ידם צדיקים אלו כ"ש. אמנם בפירוש פ' חלק האריך ר"מ ז"ל וביד דבריו כי שם עיקר הלהכה. והבני לויטל כל החיוקין כן לרבינו הרב, אלא שאין כמורו מבורח למערב: וכן האומר שאינו לְבדו ראשון: **כתב הרב"ד ז"ל** כאותו שאומר אלהים וכו' ובהם עשה מה שעשה עכ"ל: ואני אומר שזה שוטה רשע וגם רוח הוא: וכן העובד אלוה זולתו כו' עד כופר בתורה. ופ' חלק (דף ק"ב) ופרק אין מעמידין: **שנים הם המומרים עד התורה כולה.** סוף הוריות וסוף יומא: **כתב הרב"ד ז"ל** ומי שחזרו לדת העובדי כוכבים הנה מודה וכו' והרי הוא מין עכ"ל: ואני אומר שיפה נשמר ר"ל מ' מקושיאו זו דהכי איתא פרק אין מעמידין (כו ע"ב) להדיא אלא שפירש כי אינו חחר חממה שבאומר אלא חממת הפליתן אלו ונבולת אלו וכו' רבים שאין להם דעת להתבאר ואין פיהם ולבם שרין. והמינין אל כן דרשם אלא באמינים בלבם ומומרים בפייהם כמו שבאר פרק שני מהלכות עכו"ם שעוברים בשאט בנפש על כל הענינים הנזכרים אשר לא כרת. ועיקר הדבר סוף הוריות וסוף יומא. ויש לי ראייה פשוטה כי הכל תלוי בלב פ' קמא דחולין (דף יג ע"ב) מרא דמתניתין דרשיתא כורים דאמריין אין מינין באומות ואסיקאן כדו' יוחנן דאמר האומות שחבוצה לארץ לוי עובדי עכו"ם הם אלא מנאג אבותיהם בידיהם וכדו':

המומרים עד ערלתו. פ"ק דר"ה שם: **חמשה הם וכו' עד ערלתו.** פרק חלק ופרק אין מעמידין (דף כ"ו ע"ב): **כתב הרב"ד ז"ל** עלמה קראו לזה מין וכו' **המשבשות הדנות:** ואני אומר תמה אני על שתי לשונות שכתב על ר"מ ז"ל גדולים וטובים ש"ה היאן היה מניחם בואת האמנה והלא אמרו פ"א דחולין (ו) בהמתן של צדיקים אלו הקב"ה מביא תקלה על ידם צדיקים עצמם לא כ"ש. אמנם בפירוש פ' חלק האריך ר"מ ז"ל וביד דבריו כי שם עיקר הלהכה. והבני לויטל כל החיוקין כן לרבינו הרב, אלא שאין כמורו מבורח למערב: וכן האומר שאינו לְבדו ראשון: **כתב הרב"ד ז"ל** כאותו שאומר אלהים וכו' ובהם עשה מה שעשה עכ"ל: ואני אומר שזה שוטה רשע וגם רוח הוא: וכן העובד אלוה זולתו כו' עד כופר בתורה. ופ' חלק (דף ק"ב) ופרק אין מעמידין: **שנים הם המומרים עד התורה כולה.** סוף הוריות וסוף יומא: **כתב הרב"ד ז"ל** ומי שחזרו לדת העובדי כוכבים הנה מודה וכו' והרי הוא מין עכ"ל: ואני אומר שיפה נשמר ר"ל מ' מקושיאו זו דהכי איתא פרק אין מעמידין (כו ע"ב) להדיא אלא שפירש כי אינו חחר חממה שבאומר אלא חממת הפליתן אלו ונבולת אלו וכו' רבים שאין להם דעת להתבאר ואין פיהם ולבם שרין. והמינין אל כן דרשם אלא באמינים בלבם ומומרים בפייהם כמו שבאר פרק שני מהלכות עכו"ם שעוברים בשאט בנפש על כל הענינים הנזכרים אשר לא כרת. ועיקר הדבר סוף הוריות וסוף יומא. ויש לי ראייה פשוטה כי הכל תלוי בלב פ' קמא דחולין (דף יג ע"ב) מרא דמתניתין דרשיתא כורים דאמריין אין מינין באומות ואסיקאן כדו' יוחנן דאמר האומות שחבוצה לארץ לוי עובדי עכו"ם הם אלא מנאג אבותיהם בידיהם וכדו':

מקורות היר

- 53 ראה ירושלמי סנהדרין פ"י ה"א. 54 ראה מדרש שו"ט פ"ד, מדרש משלי ספ"ה. 55 סנהדרין צ"ט, א. 56 שם. וראה קדושין סו, א. 57 אר"נ פ"ה, ב. 58 ראה שבת קטו, ב. 59 חולין ה, א. 60 ע"ז נו, ב. הריית ה, א. גישן מו, למה השמיטם רבינו וכתב במקומם מה שכתב: האומר שאין תורה מן השמים אפילו פסוק אחד. בפרק חלק (צ:) תנן ואלו שאין להם חלק עלהם הבא האומר אין תורה מן השמים ומפרש בגמרא (צ"ט:) שאפילו אמר כל התורה מן השמים חוץ מפסוק זה שלא אמרו הקב"ה אלא משה מפי עצמו וכו' כי דבר ה' בזה ואפילו אמר כל התורה מן השמים חוץ מקדוק זה מ"ק"ז זה מנ"ש זו זה כי דבר ה' בזה ומדאמר הכא ק"ו וג"ש אלמא לא שנא כופר בתורה שבכתב לא שנא כופר בתורה שבעל פה בכל האומר אין תורה מן השמים הוא וכל שכן האומר שהבורא החליף מצוה זו במצוה אחרת שהרי זה מכחיש כמה נכותים המורים שהתורה נצטווה:
- 66 (עפ"י ס"ח). סנהדרין קו, ב. (בכתיב ה"ק). 67 ראה הענין י"א, א. 68 ר"ה יז, א. 69 א"ר ראה סנהדרין ק"ב, ב. 70 ירושלמי פאה פ"א ה"א. 71 אבות פ"ב מ"א.

שעשה, ע"ל. כתב כן להבריל בין זה לאותו שכתב תחלה האומר שאין אלוה:

ח שלשה הם הנקראים אפיקורסין. האומר אין תורה מן השמים ואפיקורוס האומר אין תורה מן השמים. ומכל מקום ק"ל דאמרינן התם (נ"ף צ"ט:) מאי אפיקורוס רב ור' חנינא אמרי זה המבזה תלמיד חכם ורבי יוחנן ורבינא אמרי זה המבזה חבירו ובני תלמיד חכם וצריך טעם למה השמיטם רבינו וכתב במקומם מה שכתב: האומר שאין תורה מן השמים אפילו פסוק אחד. בפרק חלק (צ:) תנן ואלו שאין להם חלק עלהם הבא האומר אין תורה מן השמים ומפרש בגמרא (צ"ט:) שאפילו אמר כל התורה מן השמים חוץ מפסוק זה שלא אמרו הקב"ה אלא משה מפי עצמו וכו' כי דבר ה' בזה ואפילו אמר כל התורה מן השמים חוץ מקדוק זה מ"ק"ז זה מנ"ש זו זה כי דבר ה' בזה ומדאמר הכא ק"ו וג"ש אלמא לא שנא כופר בתורה שבכתב לא שנא כופר בתורה שבעל פה בכל האומר אין תורה מן השמים הוא וכל שכן האומר שהבורא החליף מצוה זו במצוה אחרת שהרי זה מכחיש כמה נכותים המורים שהתורה נצטווה:

ט שנים הם המומרים וכו'. מבואר בכמה מקומות בתלמוד מהם פ"ק רחולין (נ"ד ה:). ו"מ"ש הוא שיעשה להכעיס. גם זה מבואר שם בדומה אוכל נבלות לתיאבון דינו כישאל. ובפ' אפיקורסין (נ"ד כ"ז:) מומר פליגי ביה רב אחא ורבינא חד אמר לתיאבון מומר להכעיס אפיקורוס היו וחד אמר אפילו להכעיס נמי מומר אבל איהו אפיקורוס העובר עבירה כוכבים ובפולגותא דרב אחא ורבינא ק"ל לקולא ולבין פסק רבינו דלהכעיס הו' מומר ולא אפיקורוס: המומר לכל התורה וכו'. כלומר אפילו שגורו גזירה כיון שמעצמו הלך וחזר להרהר באומרו לא בשע לי להדבק בישראל וכו' וכ"ש אם לא היה שם גזרה וברצון נפשו הלך וחזר וכו': וכתב הראב"ד והמומר לכל התורה כולה כגון החוזר לדת העובדי כוכבים א"א ומי שחזר לדת עבודת כוכבים על רבינו שה"ל לקרותו מין כיון שמורה התנה מורה בלאהיהם. טעמו להשיג על רבינו שה"ל לקרותו מין כיון שמורה בעבודת כוכבים והוא כתב למעלה שהאומר שהוא גוף ובעל תמונה הוא מין ועוד שהם אומרים שהם הרבה והוא כתב למעלה שהאומר שיש שם מנהיג אבל הם הרבה הוא מין והיא קראו מומר. ואני אומר אילו לא היתה אומה אחרת בעולם אלא עובדי כוכבים היה לו להשיג כן אבל כיון שיש אמונות אחרות שאינן עובדים כוכבים היאך יקרא מין לחזרו לדתם. ועוד י"ל שהחזר לדת ההיא שני שמות רעים נקראו לו מין מומר. ועוד י"ל שמין נקרא המאמין באחד מחמשה דברים הנזכרים למעלה והחזרו לדת העובדי כוכבים אע"פ שלא יאמין בדתם אלא שחזרו לדתם כדי שלא להיות שפל ונדרף ישראל מומר מיקרי אבל מין לא מיקרי שהרי אינו מאמין בלבו שיש צור וזולתי אלהינו. ובפ"ב מהלכות עבודה כוכבים כתב רבינו ישראל שעבד עבודת כוכבים הרי הוא כעובד כוכבים לכל דבריו ואינו כישאל שעובר עבירה שיש בה סקילה ומומר לעבודת כוכבים הרי הוא מומר לכל התורה כולה:

ח. שלשה הן הנקראין 'אפיקורוסים': האומר שאין שם נבואה כלל, ואין שם מדע שמגיע מהבורא ללב בני האדם; והמכחיש נבואתו של משה רבנו⁵³; והאומר שאין הבורא יודע מעשה בני אדם⁵⁴. כל אחד משלשה אלו – הן אפיקורוס.

שלושה הן הכופרים בתורה: האומר שאין התורה מעם ה' – אפילו פסוק אחד, אפילו תבה אחת, אם אמר: 'משה אמרו מפי עצמו', הרי זה כופר בתורה⁵⁵; וכן הכופר בפרושה, והיא תורה שבעל פה, והכחיש מגידה⁵⁶, כגון צדוק וביתוס⁵⁷; והאומר שהבורא החליף מצוה זו במצוה אחרת, וכבר בטלה תורה זו, אף על פי שהיא היתה מעם ה', כגון הנוצרים וההגרים⁵⁸. כל אחד משלשה אלו – כופר בתורה. ט. שנים הם המשמדים: המשמד לעברה אחת, והמשמד לכל התורה כלה⁵⁹. המשמד לעברה אחת – זה שהחזיק עצמו לעשות אותה עברה בידו, ונתפרסם בה והקצל, אפילו היתה מן הקלות, כגון שהחזיק תמיד ללבש שעטנז⁶⁰ או להקיף פאה, ונמצא כאלו בטלה מצוה זו מן העולם אצלו – הרי זה משמד לאותו דבר; והוא, שיעשה להכעיס⁶¹. *והמשמד לכל התורה, כגון החוזר לדתו הגוים בשעה שגזרין שמד וידבק בהן, ויאמר: 'מה פצע לו להדבק בישראל שהן שפלים ונדרפים, טוב לו שידבק באלו שידן תקיפה' – הרי זה משמד לכל התורה כלה. י. מחטיאי הרבים כיצד? אחד שהחטיא ברבך גדול, כירבעם⁶² וצדוק וביתוס⁶³; ואחד שהחטיא ברבך קל, אפילו לבשל מצות עשה⁶⁴; ואחד האונס אחרים עד שיחטאו – כמנשה⁶⁵, שהיה הורג ישראל עד שיעבדו עבודה זרה; או שהטעה אחרים והדיחם – כלישוע⁶⁶.

והמבזה את המעודות וכל השאר שהזכיר רבינו ז"ל לקמן שהזכיר בבבליא בפ' חלק על מתני' (צ"ט.) דאין תורה מן השמים סובר רבינו ז"ל שעל אלו העבירות הקלות לא היה אומר בבבליא שיוודים ואינם עושים א"י חז"ל אמרו כן כלומר שהרגיל בהם אין להם חלק לעוה"ב שר"ל הרגיל בהם ודי שנאמר פירוש דברי חכמים שאמרו אין להם חלק לעוה"ב שר"ל הרגיל בהם ואין אותה החומרא של אין להם חלק לעוה"ב כחומרא זאת שהזכירו כאן ולכן לא מנאם רבינו בכלל כל הני שהם חמורות. ומהו הטעם עצמו לא מנא כאן מפר בריית אע"פ שהזכיר בבבליא שם בפ' חלק אלא בסוף הלכות מילה כתבו והמפר ברייתו לא א"א וכו' אין לו חלק לעוה"ב כלומר ובודאי שאין עונש האומר שם כעונש האומר באלו החמורות שבאלו החמורות הם נכרות הנפשות לעולם. ומהו הטעם עצמו לא מנא כאן רבינו ז"ל במומרים מומר לתיאבון משום דאין סביר לומר דלמומר לרב אחד לתיאבון אין לו חלק לעוה"ב ואע"פ שקראו אותו חז"ל מומר כ"מ סובר רבינו ז"ל שאין בכלל פירוש המומרים הנזכר בבבליא של ר"ה (שם) מומר לתיאבון. ומהו הטעם עצמו פירש באפיקורוס מ"ש מפני דשם אמר יורדים ואינו עולין ואין להחמיר כ"כ במבזה ת"ח ולכן פירש שהוא זומה לכופר בתורה שר"ל כופר בנבואה אבל אפיקורוס דמתני' דפ' חלק דשם לא אמרו יורדין ואינם עולים וכל אלו החמורות אלא אמר אין להם חלק לעוה"ב שהוא קל יותר פירש מבוזה ת"ח. זה נ"ל ליישב דברי רבינו על נכון: והאומר שיש שם רבון וכו' אבל שהוא גוף. על זה תפס הראב"ד ז"ל בהשגות דאם טעה כבינו מפי שראה בכתוב נעשה אדם בעלמנו כדמותו סובר אין ראוי לקרותו אפיקורוס. ורבינו סובר שאין לך אפיקורוס גדול מזה כמ"ש בבירוש העיקרים במשנה דבפ' חלק: וכן האומר שאינו לבדו האחד וצור לכל. כי הראב"ד ז"ל בהשגות כאותו שאמר אלהים צייר גדול היה וכו'. נראה ביאור דבריו מפני שלשון רבינו מורה שכוונתו שהאומר שאין הקב"ה ראשון אלא שקדם לו סבה שבשביב אותה סבה נתיח הוא הרי זה אפיקורוס לכן קאמר דאפילו לא קאמר כן אלא פחות מזה שאע"פ שלא נתיח האל מתחת סבה כלל אלא בריאת העולם לא ברא אלא יש מיש הרי זה אפיקורוס. וזה ודאי נראה כוונת רבינו ז"ל שכן כתב וצור לכל: יא וזהו הנקרא מגלה פנים וכו'. בפרק חלק (צ"ט.) אמר מבזה ת"ח זהו אפיקורוס ומגלה פנים כגון מנשה וכו' פסק רבינו ז"ל:

יא. הפורש מדרגי צבור – אף על פי שלא עבר עברות, אלא נבדל מעדת ישראל ואינו עושה מצוות בכללן, ולא נכנס בצרפתן ולא מתענה בתעניתין⁶⁷, אלא הולך בדרך כפאחד מגויי הארץ, וכאלו אינו מהן – אין לו חלק לעולם הבא⁶⁸.

העושה עברות ביד רמה פיהוקים⁶⁹ – בין שעשה קלות, בין שעשה חמורות – אין לו חלק לעולם הבא⁷⁰; וזהו הוא הנקרא 'מגלה פנים בתורה'⁷¹, מפני

כוכבים הרי הוא כעובד כוכבים לכל דבריו ואינו כישאל שעובר עבירה שיש בה סקילה ומומר לעבודת כוכבים הרי הוא מומר לכל התורה כולה:

מגדף עו

מחטיאי הרבים מיי הקדשים. נטנו ונשאלו פ"ק דר"ה (נ"ד י"ז). וסוף פרק בתרא דיומא (דף ט"ו) ופ' חלק (צט ע"ב) ובהרבה מקומות בתלמוד נתגלו:

יד ויש עבירות שהם קלות וכו'. במסכת אבות פרק שלישי [משנה י"א] רבי אלעזר המודעי אומר המהלל את הקדשים והמכזה את המועדות והמפר ברייתו של אברהם אבינו משה ע"ה רדש ביה בשמיה למד רבינו לקורא לחבירו בכינוי שהוא הרין וצ"ע: במה דברים אמורים שכל אחד מאלו וכו'. כן כתב הר"ף בפרק קמא דריה וכן כתבו התוס' וראיה מהא דתניא פרק קמא דקידושין [דף מ':] אפילו רשע גמור כל ימיו ועשה תשובה באחרונה אין מוכיזין לו: כל הרשעים וכו'. פרק לפני אידיהן (ע"ז דף ד'). וכלן שחזרו בהם אין מקבלין אותם עולמית דברי ר"מ ר"י אומר חזרו בהם במטמנות אין מקבלין אותם בפרהסיא מקבלין אותם. א"ד עשו דבריהם במטמנות מקבלין אותן בפרהסיא אין מקבלין אותן ר"ש ור' יהושע בן קרחה אומרין בין כך ובין כך מקבלין שנאמר שובו בני שבבים אמר ר' יצחק איש כפר עבו אי"י יוחנן הלכה כאותו הווג. ומרש רבינו ר' יהאי וכלן קאי אכל רשעים ופושעים וכיוצא בהם. ונראה דקאי לכל הנה שכתב בפי' זה גם לאפיקורוסין ואע"פ שכתב בפרק ב' דעכו"ם שהאפיקורוסין אין מקבלין אותם בתשובה לעולם כבר כתב שם והאפיקורוסין הם התרים אחר מחשבות לבם בסכלות דברים שמרנו עד שנמצאו עולות גופי תורה להכעיס שבאט נפש ביד רמה ואומרים שאין בזה עון משמע דבהנך אפיקורוסים דוקא הוא דקאמר שאין מקבלין אותם:

פרק רביעי א ארבעה ועשרים דברים מעכבין את התשובה וכו'. ברייתא כתבה הר"ף בפי' בתרא דיומא. וכתב הר"ן לא ידעתי היכן היא שנויה. ומצאתי כתוב יעניו וחפשו ולא מצאנו בבחייתות הנמצאות אצלנו שהוא הנקרא אמרו האומר אחטא ואשוב אחטא אחטא אשוב אחטא וכו' מפיסוקין בידו לעשות תשובה והקשו בנראה למה לי אחטא ואשוב חרי ימיני ותיוצו כדרכו הווא אמר רב דאמר

שְׁהֵעוּ מִצְחוֹ וְגָלָה פְּנֵיו וְלֹא בִשׁ מִדְּבַרֵי תוֹרָה. יב. שְׁנִים הֵם הַמוֹסְרִין: הַמוֹסֵר חֲבֵרוֹ בְּיַד גּוֹיִם לְהַרְגוֹ אוֹ לְהַכּוֹתוֹ, וְהַמוֹסֵר מִמוֹן חֲבֵרוֹ בְּיַד גּוֹיִם אוֹ בְּיַד אֲנָסִי שֶׁהוּא כְּגוֹי 73 – שְׁנֵיהֶן, אֵין לָהֶן חֵלֶק לְעוֹלָם הַבָּא 74. יג. מְטִילֵי אֵימָה עַל הַצָּבוּר שֶׁלֹּא לְשֵׁם שְׁמַיִם – זֶה הַרוֹדֵה צָבוּר בְּחֻזְקָה וְהֵן יִרְאִין וּפּוֹחְדִין מִמֶּנּוּ הַרְבֵּה, וְכוּנְתוֹ לְכַבּוֹד עֲצָמוֹ וְכָל חִפְצָיו, לֹא לְכַבּוֹד שְׁמַיִם, כְּגוֹן מַלְכֵי הַגּוֹיִם. יד. כָּל אֶחָד וְאֶחָד מֵאַרְבָּעָה יַעֲשִׂים 75 אֲנָשִׁים אֵלּוֹ שְׁמִינּוּ – אֶף עַל פִּי שֶׁהֵן יִשְׂרָאֵל, אֵין לָהֶן חֵלֶק לְעוֹלָם הַבָּא. וְיֵשׁ עֲבָרוֹת קְלוֹת מְאֹלוֹ, וְאֶף עַל פִּי כֵן אֲמָרוּ חֲכָמִים שֶׁהָרִיגֵל בְּהֵן אֵין לוֹ חֵלֶק לְעוֹלָם הַבָּא, כְּדִי לְהַתְרַחֵק מִהֵן וּלְהַזְהֵר מִהֵן 76. וְאֵלוֹ הֵן: הַמְכַנֶּה אֶת חֲבֵרוֹ 77, וְהַקּוֹרֵא לְחֲבֵרוֹ כְּכֹנֵי, וְהַמְלַבֵּין פְּנֵי חֲבֵרוֹ כְּרַבִּים 78, וְהַמְתַּכְפֵּד בְּקִלּוֹן חֲבֵרוֹ 79, וְהַמְבַזֶּה תַּלְמִידֵי חֲכָמִים 80, וְהַמְבַזֶּה רַבּוֹתָיו 81, וְהַמְבַזֶּה אֶת הַמוֹעֲדוֹת 82, וְהַמְחַלֵּל אֶת הַקִּדְשִׁים 83.

בְּמָה דְּבָרִים אֲמוּרִים, שְׁפָל אֶחָד מְאֹלוֹ אֵין לוֹ חֵלֶק לְעוֹלָם הַבָּא? בְּשִׁמְתָ בְּלֹא תְשׁוּבָה. אֲבָל אִם שָׁב מִרְשָׁעוֹ, וּמָת וְהוּא בְּעַל תְּשׁוּבָה – הָרִי זֶה מְבַנֵּי הַעוֹלָם הַבָּא; שְׂאִין לָךְ דְּבַר שְׁעוֹמֵד בְּפִנֵּי הַתְּשׁוּבָה 84. אֲפִלוֹ כִּפּוֹר בְּעַקְרָא פְּלֵ יְמֵי 85, וּבְאֶחְרוּנָה שָׁב – יֵשׁ לוֹ חֵלֶק לְעוֹלָם הַבָּא 86, שְׁנֵאַמְר: "שְׁלוֹם שְׁלוֹם לְרַחֵק וּלְקָרוֹב, אֲמַר ה' – וְהַפְּאִתִיו 87.

כָּל הַרְשָׁעִים וְהַפּוֹשְׁעִים וְהַמְשַׁמְדִים וְכִיּוֹצֵא בְהֵן שִׁחְזוּ בְּתְשׁוּבָה, וְיֵין בְּגִלוּי בֵּין שִׁחְזוּ בְּמִטְמוּנָיוֹת 88 – מְקַבְּלִין אוֹתָן 89, שְׁנֵאַמְר: "שׁוּבוּ בְּנִים שׁוֹכְבִים 90"; אֶף עַל פִּי שְׁעִדֵין שׁוֹכֵב הוּא, שְׁהָרִי בְּסִתְרָא בְּלָבָד חוֹזֵר וְלֹא בְּגִלוּי – מְקַבְּלִין אוֹתוֹ בְּתְשׁוּבָה.

פְּרָק ד

א. עֲשָׂרִים וְאַרְבָּעָה דְּבָרִים מְעַכְבִּין אֶת הַתְּשׁוּבָה 1. אַרְבָּעָה מֵהֵן – עוֹן גְּדוֹל, וְהַעוֹשֶׂה אֶחָד מֵאַרְבָּעֵתָן, אֵין הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא מְסַפֵּיק בְּיָדוֹ לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה, לְפִי גְדֻלַּת חֲטָאוֹ. וְאֵלוֹ הֵן: (א) הַמְּחַטֵּיא אֶת הַרְבֵּים 2; וּבְכָלֵל עוֹן זֶה, הַמְּעַכֵּב אֶת הַרְבִּים מִלַּעֲשׂוֹת מִצְוָה 3. (ב) וְהַמְטֵה חֲבֵרוֹ מִדְּרָךְ טוֹבָה לְדְרָךְ רָעָה, כְּגוֹן מְסִית וּמְדִית 4.

אָחַם מּשנּה

יד ויש עבירות וכו'. כל אלו הוחזרו כשם בפרק חלק בברייתא וקצת מהם בשאר הפרק: כל הרשעים וכו'. בפרק קמא דעבודת כוכבים (דף ד') ת"ר וכלן שחזרו בהם וכו' (ע"ין כ"מ). ופירש"י ז"ל דוכלן אגולנים ועמי ארץ קאי והתוס' דחו פירושו ופירש"י פ' אחר ורבינו גורס בגרסת הר"ף ז"ל שגורס כל הפרשעים שחזרו בהן כן ונתבאר דברי רבינו לפי גרסא זו:

מגדל עז

בר"א שכל אחד וכו' עד ולקורבו. תשובת נאון היא זו והעתיקה ר"י אלפס ז"ל בהלכות פ"ק דריה ותשובה נכונה ועל פי התלמוד בבלי וירושלמי שאין לך דבר שעומד בפני התשובה שרמונו כבר. וראיה יש לו בזה פרק חלק (דף ק"ג) אמר רבי יוחנן כל האומר מנשה אין לו חלק לעוה"ב מרפה ידיהם של בעלי תשובה דתני תנא קמיה דרבי יוחנן מנשה עשה תשובה ליג' שנים כו' עוד אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי כו' עד עששה הקב"ה כעין מחתרת ברקיע כדי לקבלו, נמצא הכל תלוי בתשובה: כל הרשעים והפושעים כו' עד סוף הפרק. בכורות סוף פ' עד כמה (דף לא.) ופ"ק דע"ז (דף ט:)

ארבעה ועשרים דברים מעכבין עד בכסלונם. פרק חלק (דף ק"ז ע"ב) ופ' ב' דיומא (דף כ"ב):

הגהות מיימוניות

[1] ב"פ ד"ה פירש"י אפיקורוס מבוה ת"ח וכן בגמרא חלק פליגי אמוראי רב אמר זה המבוה תלמידי חכמים ר' יהושע בן לוי אומר זה המבוה חבירו בפני ת"ח וכי"כ בערוך [2] פרק קמא דעכו"ם כו' שמעון ורבי יהושע בן קרחה דאמר ר' יצחק איש כפר עכו הלכה כאותו הווג:

מקורות חיד

- 72 תדא"ז פ"א. תדא"ר
- פ"א. ראה בי"מ פג, ב
- ואילן יניטו ז. א. 73 ע"ן
- בי"ק ק"י, א. ר"ף שם.
- 74 ר"ה יז, א. תוספתא
- תענית ה, א. 76 ראה בי"מ
- נח, ב. 77 בי"מ נח, ב.
- וברי"ף שם. 78 בי"מ נח, ב.
- אבות פ"ג מ"א.
- 79 ירושלמי חגיגה פ"ב
- אבות פ"ג מ"א.
- 80 סנהדרין צט, ב (כג"י השילתם רובה שאלתם
- פ"א. ראה בי"מ פג, ב
- אמר אף
- המבוה תלמידי חכמים (ראה
- העניק שאלה שם).
- 81 סנהדרין צט, ב.
- 82 אבות פ"ג מ"א. פסחים
- ק"י, א. 83 אבות שם.
- 84 ירושלמי פאה פ"א ה"א
- (קריוב לסופר). פסיקתא
- חזקת – אוצר מדרשים ע'
- 498. ר"ף ר"ה י"ח תקל"ט
- (קס): ריב"ל אמר אף
- והו' חדש בראשית י, ד.
- 85 פסיקתא דר"כ פסקא
- שובה (ובבר קטן, ב).
- תדא"ר פ"ב. 86 קידושין
- מ, ב. 87 שעי' נז, ט. וראה
- מדרש שוח"ט פק"ב.
- 88 ר"ף שם. וראה ל"ש
- הושע רמז תלב. 89 ע"ז ז,
- א. וברי"ף שם. 90 יומא ג,
- כב.

- פרק ד 1** ר"ף יומא ס"ו
- תקפ"ב 2 אבות פ"ה מ"ח.
- 3 סנהדרין ק, ב. 4 ראה
- יומא שם. תוספתא סנהדרין
- פ"ד, א. ירושלמי שם פ"י
- ה"ט.

מקורות חיד

- 5 ראה שבת נה, ב. ועין עין יחי. א. ירושלמי תוכחות פ"ג ה"א. 6 עין קידושין ל. א. 7 ראה יומא פז, א. 8 יומא פח, ב. (במשנה). ארזי פ"ג, ד. 9 ר"ף יומא סי' תתקפ"ג. 10 (עפ"י ת"י) עין מנחות ק, א; ק, ב. (מתי' דק"ס). 11 ראה מנחות ק, ב. 12 עפ"י משלי י, א. שם טו, י. 13 ראה דברי' א, פ"א, ב; מנחות כ, להביאן אחריו. 14 עקב טו, ו. 15 ו. שם. 16 תבוא טז, ו. 17 האוני לבי, ג. 18 ו. ישע' א, ד. 19 שם א, ג. 20 שם טז, ד. 21 שם נח, א. 22 אספקתא רבתי פמ"ה (שבת), ספרי ויש דברים. 23 ראה אספקתא דריב"י פסקא שובה (בבב"ר קס"ב). ל"ש הושע רמז תתקל. תענית טז, א. טז. 24 ראה דברי' א, ד. 25 ר"ף יומא סי' תתקפ"ג. 26 עפ"י משלי טז, כד. 27 ראה ב"ק צד, ב. תוספתא פ"ג ש"ס ת. כ"ב פ"ח, ט. 28 ר"ף יומא סי' תתקפ"ג. 29 עין תענית ג. ב.

ג והאוכל שור עניים וכו': כתב הראב"ד רומה שהוא שונה ברי"ש וכו' ואומר שלי ואני נוטל, עכ"ל. ואני אומר שאין הכרע לגירסא זו יותר מזה. ועוד שאפשר שגם רבינו גורס שור בדליית' והיינו נכסי יתומים דלישנא דקרא נקט משור עניים נתן טעם רבינו למה ייחוד עניים יותר משאר בני אדם מפני שאלו אמללים הם ויכול לאכול השור שלהן מה שאין כן בשאר בני אדם ועוד טעם שני מפני שאין ידועים ומפורסמים: והמקבל שומר וכו' שהדבר יש לו רגלים. כלומר שלא ישיב אל לבו לאמר שלא כרין דנתי שהרין תלוי בשיקול הדעת ויש לו רגלים לומר יפה דנתי וכיון שקבל השומר לעולם לבו ודעתו נוטים לצד זכותו ולא לצד חובתו:

רב הונא אמר רב כיון שעובר אדם עבירה ושנה בה הותרה לו הותרה ס"ד אלא אימא נעשית לו כחיתור ע"כ, וא"כ קשה על רבינו דמשמע בבמי' דבעינן שיאמר תרי זמני אחטא ואשוב ואין כתב דבחד סג'י. ור"ל דרבינו הוקשה לו דברייתא לא הזכיר אלא פעם אחת אחטא ואשוב ובמתני' הזכיר תרתי דמשמע דבעינן תרתי. ולכך תירץ דלא פליגי דברייתא קאמרה דאין הקב"ה מספיק לו לעשות תשובה מפני גודל חטאו כמ"ש רז"ל כלומר שהקב"ה נוטל ממנו דרכי התשובה אבל לפעמים יעשה אותה ויהנה לו וכמ"ש רבינו בסוף הפ'. אבל האומר תרי זמני הוא יותר רע שלא יבא לעשות תשובה מפני שנעשית לו כחיתור מלבד שאין הקב"ה מספיק בידו לעשות תשובה לפי חטאו וזלת זה הוא בעצמו לא יבא לעשות בשום צד שנעשה לו כחיתור, ורבינו לא הזכיר אלא פעם אחת כדברי הברייתא שמנה הכ"ד מפני שהאומר פעם אחת הוא מזה המין שאין הקב"ה מספיק ולזה כתב שאין הקב"ה מספיק לו לעשות תשובה כפי גודל חטאו, אבל האומר תרי זמני אין זה מזה המין אלא שהוא בעצמו לא יעשה כדפרישתי:

ב המבזה רבוטו. שם בבב"יתא מנו אבותיו. וסובר רבינו דהני תרתי חד נביחו דאל"כ פ"ש ליה חזא והווי להו כ"ד ואין קאמרה הברייתא כ"ד:

ג האוכל שור עניים. ולא של עשירים והזכיר רבינו הטעם שלא בני אדם וכו'. והראב"ד ז"ל גורס שור עניים ור"ל שהוא דוחק אותו בחובו וכו'. הלכך נקט עניים וכו' שאין להם לפרוע: המקבל שומר להטות דין אינו יודע עד היכן. פירוש אדם שמקבל שומר והטה את הדין אם היה יודע בודאי שראובן היה פטור לתת לשמעון מנה והוא חייבו לתת לו בשביל שומר שקבל משמעון ודאי שתיה יוכל לחזור בתשובה שיחזיר לראובן המנה שדן שיפיע שלא כרין אבל מאחר שהשומר יעור עניי חכמים הוא חושב כשלושק שומר משמעון וחייב לראובן שלא הטה את הדין כלל אלא שלק שומר לחייב את האמת מפני טענה בעינו מחמת השומר ונראה לו שהרין ע"ש שמעון. וז"ש שהדבר יש לו רגלים כלומר שיש לו פני הראות לזכות את שמעון וכיון שכן נראה לו שהם אמת ואין יחזיר. וזהו אומרו אינו יודע עד היכן הגיע הטיה זו כלומר זאת הטיית הדין אינו יודע עד היכן היה למי הטה את הדין ועד היכן כת הטהיית שהטה זה את הדין כלומר לכמה אנשים הטה הדין ולכמה לא הטה דזה טעה בעינו של מי שהטה סבור הוא שלא הטה שהדבר יש לו רגלים וכו'. כנ"ל לבאר לשון זה, וכבר שמעתי בו פירוש אחר ואינו מחזור:

ד המשמש בעבטו של עני וכו'. מאי דקאמר עבטו של עני ולא של עשיר נתן רבינו הטעם מפני שהוא עבטו שאינו מפחיתו מדמיו כלל:

השנת הראב"ד

האוכל... לו א"א רומה שהוא שונה שור ברי"ש ואינו אלא שור בדליית', כלומר שהוא דוחק אותו בחובו עד שמחליטין קרקעותיהן בפתחו או המטלטלין שלהן ואומר שלי אני נוטל.

מעלה על דעתו שאין בקב' כלום, שהוא אומר: 'וכי בעלתי? ! או קרבותי? ! והוא אינו יודע, שראית העינים

מגדף עור

האומר אחטא ואשוב עד מכפרת. פרק בתרא דיומא (רף פ"ה ע"ב): ומתן ה' דברים עד בעיניו טובים. פ"ק תענית (רף י"א) וחילוק כ"ד דברים ליקטם בתלמוד:

פרק חמישי א רשות לכל אדם וכו'. כל זה הפרק הוא מבואר:
 ב כל אדם ראוי לו להיות צדיק ממש רבינו או רשע מרובעם או חכם
 או סכל. מה שהקשה מההיא דמסכת נדה (דף ט"ז) דאמר טפה זו מה תהא
 עליה חכם או טפש וכו' כבר תירץ בעל ההגהות:

ד לדרך מן הדרכים. ר"ל לומר אם
 לדרך טוב או לדרך רע. או למדע מן
 המדעות ר"ל אמונה טובה שהיא בעיון
 או רעה. או לדעה מן הדעות היא מדה
 כמו כלי או כמו שהוכיח למעלה או
 אכזר וכו' וכן שאר כל הדעות. או
 למעשה מן המעשים ר"ל אע"פ שלא
 יטה לדרך טובה או לדרך רעה מ"מ

פרק חמישי ב על מה שכתב רבינו אלא כל אדם ראוי להיות צדיק וכו'
 או חכם או סכל. כתבו הגהות תימא דאמרין בפרק כל היד (גדה דף ט"ז).
 המלאך הממונה על ההירון לילה שמו נוטל הטפה וכו' או גבור או חלש או
 טפש או חכם. הרי בפירוש משמע שגם דבר זה הוא בידי שמים. ואולי יש חלוק

**עוֹן גְּדוֹל, שְׁהִיא גּוֹרְמַת לְגוֹפֵן שֶׁל עֲרִיזוֹת³⁰,
 שֶׁנֶּאֱמָר: "וְלֹא תְתוֹרוּ אַחֲרָי לְבַבְכֶם וְאַחֲרָי
 עֵינַיִכֶם"³¹. (ד) וְהִתְחַפְּדוּ בְּקִלוֹן חֲבֵרוֹ – אוֹמֵר
 בְּלִבּוֹ שְׁאִינוֹ חוֹטֵא, לְפִי שְׁאִין חֲבֵרוֹ עוֹמֵד, וְלֹא
 הִגִּיעָה לוֹ בִּשְׂת, וְלֹא בִּישׁוֹ, אֲלָא עֲרַךְ מַעֲשֵׂיו**

בין סכל לטפש וסכל הוא לענין יראת
 שמים. ומורי הר"ם תירץ דהכא ה"פ
 לאחוז בחכמה או בסכלות וההוא דפרק
 כל היד ר"ל לעשות לו לב חכם או לב
 טפש עד כאן לשון הרמ"ך. ומ"ש דסכל
 הוא לענין יראת שמים אין לו טעם דאין
 ענין סכל לענין יראת שמים ועוד דאין
 זה מקביל לחכם:

הטובים וְחֻקְמָתוֹ לְמוֹל מַעֲשֵׂה חֲבֵרוֹ אוֹ חֻקְמָתוֹ, כְּפִי שִׁירָאָה מִפְּלֵלָן שֶׁהוּא מְכַבֵּד וְחֲבֵרוֹ בְּזוּי. (ה) וְהַחֹשֵׁד
 כְּשֵׁרִים – אוֹמֵר בְּלִבּוֹ שְׁאִינוֹ חוֹטֵא, לְפִי שֶׁהוּא אוֹמֵר: 'מָה עֲשִׂיתִי לוֹ? וְכִי יֵשׁ שֵׁם אֲלָא חָשֵׁד שְׂמָא עֲשָׂה
 אוֹ לֹא עֲשָׂה', וְהוּא אֵינוֹ יוֹדֵעַ שֶׁזֶּה עוֹן שְׂמֵשִׁים אֲדָם כְּשֶׁר בְּדַעְתּוֹ כְּבַעַל עֲבֵרוֹת. ה. וּמִהֵן חֲמִשָּׁה דְּכָרִים,
 הַעוֹשֶׂה אוֹתוֹן? מִשָּׁף אַחֲרֵיהֶן תְּמִיד, וְהֵן קָשִׁין לְפָרֵשׁ מִהֵן³²; לְפִיכָךְ, צָרִיךְ אֲדָם לְהִזָּהֵר מִהֵן שְׂמָא? דְּבָק בְּהֵן,
 וְהֵן בְּלָן דַּעוֹת רַעוֹת עַד מָאָד; וְאֵלוֹ הֵן: (א) רְכִילוֹת. (ב) וְלִשׁוֹן הָרַע. (ג) וּבַעַל חֻמָּה. (ד) וּבַעַל מַחֲשָׁבָה
 רָעָה. (ה) וְהִתְחַבְּר לְרַשָּׁע – מִפְּנֵי שֶׁהוּא לְמַד מִמַּעֲשָׂיו, וְהֵם נִרְשָׁמִין בְּלִבּוֹ³³; הוּא שְׂאָמֵר שְׂלֵמָה: "וְרָעָה
 כְּסִילִים, יִרְעוּ"³⁴. וְכַבֵּר בְּאֲרָנוֹ בְּהַלְכוֹת דַּעוֹת דְּכָרִים שֶׁצָּרִיךְ פֶּל אֲדָם לְהִגַּח בְּהֵן תְּמִיד, קֵל וְחֹמֵר לְבַעַל
 תְּשׁוּבָה. ו. כָּל אֵלוֹ הַדְּכָרִים וְכִיצַא בְּהֵן – אִף עַל פִּי שְׂמַעֲפֵבִין אֶת הַתְּשׁוּבָה, אֵין מוֹנְעִין אֶת הַתְּשׁוּבָה;
 אֲלָא אִם עֲשָׂה אֲדָם תְּשׁוּבָה מִהֵן – הָרִי זֶה בַּעַל תְּשׁוּבָה, וְיֵשׁ לוֹ חֵלֶק לְעוֹלָם הַבָּא.

פֶּרֶק ה

**א. רשות כל אדם ונתונה לו: אם רצה להטות עצמו לדרך טובה ולהיות צדיק, הרשות בידו; ואם רצה להטות
 עצמו לדרך רעה ולהיות רשע, הרשות בידו.** הוא שכתוב בתורה: "הן האדם היה כאחד ממנו, לרצת טוב
 ורע"² – כלומר: הן מין זה של אדם היה אחד בעולם, ואין מין שני דומה לו בזה הענין, שיהא הוא מעצמו
 בדתו ובמחשבתו יודע הטוב והרע ועושה כל מה שהוא חפץ, ואין לו מי שיעצב על ידו מלעשות הטוב
 או הרע. וכינון שכן הוא, "פן ישלח ידו". **ב. אל יעבר במחשבתך דבר זה שאומרים טפשי האמות ורב
 גלמי בני ישראל, שהקדוש ברוך הוא גוזר על האדם מתחלת ברתו; להיות צדיק או רשע.** אין הדבר כן;
 אלא כל אדם ואדם ראוי להיות צדיק כמשה רבינו⁶ או רשע כירבעם, או חכם או וא סכל, או רחמן או
 אכזרי, או כילי או שוע; וכן שאר כל הדעות.

ואין לו מי שיקפהו ולא גוזר עליו, ולא מי שמושכו לאחד משני הדרכים, אלא הוא מעצמו ומדעתו נוטה
 לאיזה דרך שירצה. הוא שירמיה אומר: "מפי עליון לא תצא הרעות והטוב"⁷ – כלומר: אין הבוהא גוזר
 על האדם לא להיות טוב, ולא להיות רע.

וכינון שכן הוא, נמצא זה החוטא הוא הפסיד על עצמו; ולפיכך ראוי לו לכנות ולקונן על מה שעשה
 לנפשו, וגמלה רעה. הוא שכתוב אחריי: "מה יתאונן אדם חי, גבר על חטאיו"⁸. וחסר ואמר: הואיל
 ורשותנו בידנו, ומדעתנו עשינו כל הרעות, ראוי לנו לחזור בתשובה ולעזוב רשענו, שהרשות עתה בידנו.
 הוא שכתוב אחריי: "נתחפשה דרכינו ונחקרה, ונשובה עד ה'". **ג. ועקר זה – עקר גדול הוא, והוא עמוד
 התורה והמצוה – שנאמר: "ראה, נמתי לפניך היום, את החיים ואת המות ואת הרע"¹⁰, וכתוב:
 "ראה, אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה"¹¹ – כלומר, שהרשות בידכם; וכל שיחפץ האדם לעשות
 ממעשה בני האדם – עושה, בין טובים בין רעים. ומפני זה הענין נאמר: "מי יתן, והיה לבכם זה להם"¹²
 – כלומר, שאין הבוהא כופה בני האדם ולא גוזר עליהם לעשות טובה או רעה, אלא להם מסור להם.
ד. אלו היה האל גוזר על האדם להיות צדיק או רשע, או אלו היה שם דבר שמושף את האדם בעקר**

הגהות מיימוניות

[א] תימא דבפירוש אמר פ' כל היד שמלאך הממונה על ההירון לילה שמו נוטל
 את הטיפה כו' עד גבור או חלש או טפש או חכם כו' הרי בפירוש משמע שגם
 דבר זה בידי שמים. ואולי יש חלוק בין סכל לטיפש. ומה שכתב חכם או סכיל
 שמא יש לומר לענין יראת שמים ובמגדל אינו"ג שהי"ם תירץ לי מורי רבינו
 דפירוש לאחוז בחכמה או בסכלות ומה שפ' כל היד היינו לעשות לו לב חכם
 או טפש, ע"כ:

מגדל עז

מחן ה' עד יחזירו לו. פ' חלק: כתב הראב"ד ז"ל דומה שהוא שונה וכו'
 ואומר שלי אנ נוטל עכ"ל: ואני אומר שבדקתי תחיבת די ר"ם ז"ל ומצא
 בל"ח: והמקבל שוחד עד ומחטיא אותו. זה בכלל שאר הדברים הרומים לחוטא
 במדה ובמשקל ובמשרה: ומתן חמשה דברים עד כבעל עבירות, ומתן ה'
 דברים עד לבעל תשובה, כל אלו הדברים עד סוף הפרק. פרק חלק (דף ק"ו)
 וכתב מחבתי מקצת לשון הגמרא אשר שם:

רשות לכל האדם נתונה לו עד זה להם. פרק לפני אידיון (דף ט"ז) (ג דף ג) ובכמה מקומות בתלמוד ובמגלה (דף כ"ה). פרק עומר וישוב הכל בידי שמים חוץ מיראת
 שמים וכל זה שכתב הוא בכלל פירושו ונכון מאד וכד"ן אלא שצריך הקדמות רבות: אילו היה האל עד יכול לעשות. גם זה בכלל מה שאמרו בכמה מקומות (מכתובת
 ל. ויש"ן) הכל בידי שמים חוץ מענין פחים שהם מכלל המקרים וערך גם כן הקדמות ויריעת הסודות הנסתרות ל רחב והוא ז"ל הפליג הענין ובלשון צח ופה:

מקורות היר

- 13 ע"פ ישעיה מו, יג.
- 14 עפ"י רמ"ו לה, טו.
- 15 ראה תו"ח קבא, ב.
- 16 וראה י"ח, מה, 17 תהלים
- קלה, ו' 18 ע"ן ע"ו ג, ד, ה.
- 19 ע"ן תוספתא קרושין
- פ"א, י"א 20 מלאכי א, ט.
- (ושם התיבה "לכס" ליהא,
- והוא עפ"י רמ"ז ג, טו.)
- 21 ישעיה סו, ג. 22 קהלת
- יא, ט. שבת סג, ב.
- 23 סנהדרין ז, ב. אבות פ"ג
- מט"ו. וראה ת"א וירא י"ח,
- יד 24 דברי פ"ב, כב.
- 25 איוב י"א, ט. ע"ן תהיני
- יד"ח מ"ח, ב. 26 ה"י.
- 27 השא ל"ג, כ. 28 ראה
- מדרש שוחר טוב פקל"ט.
- 29 ישעיה נה, ח.

ה וכיון שכן הוא אין בנו כח לידע איך ידע הקב"ה וכו'; כתב הראב"ד א"א לא נהג זה המחבר וכו'. וכל זה איננו שוה עכ"ל. וי"ל שרבינו נתכוון שאם אי זה אדם יקשה בעיניו קושיא זו ויתבלבל דעתו ולכן הציע לפניו דברים אלו כדי שישבו וידע שאין מטבע שאלה זו ליישבה אלא כאמור שאין בנו כח לידע היאך ידע הקדוש ברוך הוא כל הברואים ומעשיהם וכו'.

תולדתו לדרך מן הדרך, או למדע מן המדעות,

או לדעה מן הדעות, או למעשה מן המעשים, כמו שבדדים מלבם השפשים

הוברי שמים¹³ – היאך הנה מצוה לנו על ידי הנביאים, 'עשה כף, ואל תעשה כף', 'הטיבו דרכיכם', ואל תלכו אחרי רשעכם', והוא מתחלת בריתו כבר נגזר עלינו, או תולדתו תמשך אותו לדרך שאי אפשר לו לזוז ממנו? ומה מקום הנה לכל התורה פלה, ובאיזה דין ואיזה משפט נפרע מן הרשע או משלם שכר לצדיק?¹⁵ השופט כל הארץ לא יעשה משפט?¹⁶

ואל תתמה ותאמר: היאך יהיה האדם עושה כל מה שיתחפץ, ויהיו מעשיו מסורים לו, וכי יעשה בעולם דבר שלא ברשות קונו ובלא חפצו?! והקשוב אומר: "כל אשר חפץ ה' עשה, בשמים ובארץ!"¹⁷ דע, שהכל בחפצו יעשה, ואף על פי שמעשינו מסורים לנו.

ביצד? בשם שחפץ היוצר להיות האש והרוח עולין למעלה, והמים והארץ יורדים למטה, והגלגל סובב בעגול, וכן שאר בריות העולם להיות כמנהגן?¹⁸ שחפץ בו – ככה חפץ להיות האדם רשותו בידו, וכל מעשיו מסורים לו, ולא יהיה לו לא כופה ולא מושך, אלא הוא מעצמו ובדעתו שנתן לו האל עושה כל שהאדם יכול לעשות.

לפיכך ננין את האדם לפי מעשיו: אם עשה טובה, מטיבין לו¹⁹; ואם עשה רעה, מרעין לו. הוא שהנביא אומר: "מידכם היתה זאת לכם"²⁰; "גם המה בחרו בדרכיהם"²¹. ובצענן זה אמר שלמה: "שמח בחרו בילדותך . . . ודע, כי על כל אלה וביאך [ב] האלהים במשפט"²² – כלומר, דע שיש בידך כח לעשות, ועתיד אתה לתן את הדין. ה. שמא תאמר: והלא הקדוש ברוך הוא יודע²³ כל מה

שיהיה קדם שיהיה! ידע שזה צדיק או רשע²⁴, או לא ידע? אם ידע שהוא יהיה צדיק, אי אפשר שלא יהיה צדיק! ואם תאמר שידע שיהיה צדיק ואפשר שיהיה רשע, הרי לא ידע הדבר על בריו.

דע, שתשובת שאלה זו "ארכה מארץ מדה, ורחבה מני ים"²⁵, וכמה עקרין גדולים והררים רמים תלויים בה; אבל צריך אתה לידע ולהבין בדבר זה שאני אומר.

כבר בארנו בפרק שני²⁶ מהלכות יסודי התורה, שהקדוש ברוך הוא אינו יודע בדעה שהיא חוץ ממנו, כגני אדם שהן יודעתן שנים, אלא הוא יתברך שמו יודעתו – אחר; ואין דעתו של אדם יכולה להשיג דבר זה על בריו. וכשם שאין כח באדם להשיג ולמצא אמתת הבורא, שגאמר: "כי לא יראני האדם, ויהי"²⁷ – כף אין כח באדם להשיג²⁸ ולמצא דעתו של בורא. הוא שהנביא אומר: "כי לא מחשבותי מחשבותיכם, ולא דרכיכם דרכי"²⁹. *וכיון שכן הוא, אין בנו כח לידע היאך ידע הקדוש ברוך הוא כל הברואים והמעשים.

אבל ידע [ג] בלא ספק, שמעשה האדם ביד האדם; ואין הקדוש ברוך הוא מושכו, ולא גוזר עליו לא לעשות כף ולא שלא לעשות כף. ולא מפני קבלת הדת בלבד ידע דבר זה, אלא בראיות ברורות מדברי החכמה. ומפני זה נאמר בנבואה, שדנין את האדם על כל מעשיו כפי מעשיו, אם טוב ואם רע. וזה העקר שכל דברי הנבואה תלויין בו.

הנהגות מיימוניות

[1] כדאמרין בפרק כמה אשה [ס"ג ב] ע"כ דברי יצר הרע מכאן ואילך דברי יצר טוב:

מגדף עזר

הראב"ד ז"ל נודע בשערים ובכל פלך, עם אשר כח בהם לעמוד בהיכל המלך, ואחר השינו השיב בנורה כשהוא תאוו, ואמר כל זה איננו שוה. גם רבינו הגדול הרמב"ן ז"ל כן נהג בפירושו התורה הקדים בפשטים ופרטים להמנו ולבסוף רמז למשכילים על דרך האמת, וגם ר"מ ז"ל נהג באלה הפרקים העמוקים מנהג החכמים לבאר קבלתו וסבתו ותכמתו ולבסוף מביא מאמר קצר לזכותו ז"ל לזמנו ליועצים חן כי שם נמשח מן גבורתו כל פעל ה' למנחנו. ולדעתי שאלת החכם חצי התשובה וכ"ש טובה ורחבה. ור"מ ז"ל נטה בכידון דיו לבא מן הרין להיות נדון. והמכין יבין והחכם יחכם לעולמי עז, והאלהים יכפר בעד:

לפיכך ננין אותו כפי מעשיו עד ליתן את הדין. פרק קמא דר"ה ופרק קמא דחגיגה ומקצתו כמדורשו: שמא תאמר והלא הקב"ה כו' עד סוף הפרק: כתב הראב"ד ז"ל לא נהג זה המחבר וכו'. וכל זה איננו שוה עכ"ל: ואני אומר כי הראב"ד ז"ל שחושר רבינו משה ז"ל במגלה בפשט כל לבו ואינו יודע יותר בנסתרות אינו רואה דבריו אבל אם לא גילה כל ימיו אלא מה שאמר פרק שני דיסודי התורה (ה"י) בשתי מלות כי בדיעת עצמו ידע הכל לא חסר כל ותשובה גמורה ונכונה ומנה יפה בירר לכל מקובל עד אין סוף פרטים וכללות מחשוף הלבן אשר על המקלות אלא שצריך הקדמות בעשר קדושות חתומות בחכמה ומזמה. והן

השנה הראב"ד והמעשים א"א לא נהג זה המחבר מנהג החכמים שאין אדם מתחיל בדבר ולא ידע להשלימו והוא החל בשאלות קושיות והניח הדבר בקושיאו והחזירו לאמתה וטוב היה לו להניח הדבר בתמימות התמימים ולא יעורר לבם ויניח דעתם בספק ואולי שעה אחת יבא הרהור בלבם על זה, ואצ"פ שאין תשובה נצחת על זה טוב הוא לסמוך לו קצת תשובה ואומר, אם היו צדקת האדם ורשעתו תלויים בגזירת הבורא יח' היינו אומרים שרשעתו היא גזירתו והיתה לנו השאלה קשה מאד ועכשיו שהבורא חסיר זו הממשלה מידו ומסרה ביד האדם עצמו אין יודעתו גזירה אבל היא כידועת האצטונגים שיודעים מכת אחר מהו ידו דרכיו של זה והדבר יודע שכל מקרה האדם קטן וגדול מסור הבורא בכח המלות אלא שנתן בו השכל להיותו מחוקק לצאת מתחת המזל והוא הכח הנתון באדם להיותו טוב או רע והבורא יודע כח המזל ורגועי אם יש כח השכל להוציא לזה מזה לא לא וזו הידיעה אינה גזירה, וכל זה איננו שוה.

פָּרָק ו

לְמַנְעַ מִמֶּנּוּ הַתְּשׁוּבָה, עַד שֶׁנִּפְרָעִין מִמֶּנּוּ¹⁶. לְפִיכָּךְ חִזַּק הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא אֶת לְבוֹ. וְלִמָּה הָיָה שׁוֹלַח לוֹ בְּיַד מֹשֶׁה וְאוֹמֵר לוֹ: 'שְׁלַח, וְעֲשֵׂה תְשׁוּבָה', וַיִּכְבֶּר אֲמַר לוֹ הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא שְׁאִין אֹתָה מִשְׁלַח, שֶׁנֶּאֱמַר: "וְאַתָּה וְעַבְדֶּיךָ, יִדְעֲתִי וְגו'"¹⁷, "וְאוֹלָם, בְּעֵבֹר זֹאת הַעֲמִדְתִּיךָ"¹⁸? כְּדִי לְהוֹדִיעַ לְבָאֵי הָעוֹלָם, שֶׁבִּזְמַן שֶׁמוֹנֵעַ הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא הַתְּשׁוּבָה לְחוּטָא, אֵינּוּ יְכוּל לְשׁוּב, אֲלֵא יָמוּת. בְּרִשְׁעוֹ שֶׁעֲשֵׂה בַתְּחִלָּה בְּרִצּוֹנוֹ.

וְכֵן סִיחוּן, לְפִי עֲזוֹנוֹת שֶׁהָיוּ לוֹ נִתְחַיֵּב לְמַנְעַ הַתְּשׁוּבָה, שֶׁנֶּאֱמַר: "כִּי הִקְשָׁה ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת רִוְחוֹ, וְאָמַץ אֶת לְבָבוֹ"¹⁹. וְכֵן הַכְּנַעֲנִים²⁰, לְפִי תוֹעֲבוֹתֵיהֶן מִנְעַ מִהֶן הַתְּשׁוּבָה עַד שֶׁעֲשׂוּ מִלְחָמָה עִם יִשְׂרָאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר: "כִּי מֵאֵת ה' הִיָּתָה לְחִזְקָךְ אֶת לְבָב לְקִרְיַת הַמִּלְחָמָה אֶת יִשְׂרָאֵל, לְמַעַן הַחֲרִימִם"²¹. וְכֵן יִשְׂרָאֵל בְּיָמֵי אֱלִיָּהוּ, לְפִי שֶׁהִרְבּוּ לְפִשְׁעַ, מִנְעַ מֵאוֹתָן הַמַּרְבִּים לְפִשְׁעַ תְּשׁוּבָה, שֶׁנֶּאֱמַר: "וְאַתָּה הַסַּבֵּת אֶת לְבָב אֲחֵרֵינוּ"²². כְּלוֹמַר, מִנְעַתָּ מִהֶן הַתְּשׁוּבָה.

נִמְצְאָתָּ אוֹמֵר, שְׁאִין הָאֵל גּוֹזֵר עַל פְּרָעָה לְהִרְעֵ לְיִשְׂרָאֵל, וְלֹא עַל סִיחוּן לְחֻטָּא בְּאַרְצוֹ, וְלֹא עַל הַכְּנַעֲנִים לְהַתְּעִיב, וְלֹא עַל יִשְׂרָאֵל לְעַבֵּד עֲבוֹדָה זָרָה; אֲלֵא בְּלֵן חֻטָּאוֹ מֵעַצְמוֹ, וְכֵן נִתְחַיֵּבוּ לְמַנְעַ מִהֶן הַתְּשׁוּבָה. ד. וּבְעֵנָן זֶה שׁוֹאֲלִין הַנְּבִיאִים וְהַצְדִּיקִים בַּתְּפִלוֹתֵיהֶן מֵאֵת ה' לְעָזְרוֹם עַל דְּרָךְ הָאֱמֶת, כְּמוֹ שֶׁאֲמַר דָּוִד: "הוֹרֵנִי ה', דְּרָכְךָ"²³ – כְּלוֹמַר: אֵל יִמְנַעֲנֵנִי חֻטָּאי דְּרָךְ הָאֱמֶת, שֶׁמִּמֶּנָּה אֲדַע דְּרָכְךָ וְיִחַדֵּד שִׁמְךָ. וְכֵן זֶה שֶׁאֲמַר: "וְרוּחַ נְדִיבָה תִסְמְכֵנִי"²⁴, כְּלוֹמַר: תִּנְחַם רוּחִי לַעֲשׂוֹת חֲפָצֶיךָ, וְאֵל יִגְרַמֵּ לִי חֻטָּאי לְמַנְעֵנִי הַתְּשׁוּבָה, אֲלֵא תִהְיֶה הַרְשׁוֹת בְּיָדִי, עַד שֶׁאֲחֹזֵר וְאֶבִּין וְאֲדַע דְּרָךְ הָאֱמֶת. וְעַל דְּרָךְ זֶה, כֵּל הַדְּמוּהָ לְפִסְטִיקִים אֱלוֹ. ה. וְיָמָּה הוּא זֶה שֶׁאֲמַר דָּוִד, "טוֹב וְיֹשֶׁר ה', עַל כֵּן יִרְחַק חֻטָּאִים בְּדֶרֶךְךָ"²⁵, יְדָרְךָ עֲנֻוִים בְּמִשְׁפָּט, וְיִלְמַד עֲנֻוִים דְּרָכְךָ"²⁶? זֶה שֶׁשְׁלַח לְהֶן נְבִיאִים מוֹדִיעִים לְהֶם דְּרָכֵי ה', וּמְחַזְרִין אוֹתָן בַּתְּשׁוּבָה. וְעוֹד, שֶׁנֶּחֱזַק בָּהֶם כַּח לְלַמֵּד וּלְהַבִּין; שֶׁמִּדָּה זֶה בְּכָל אֲדָם, שֶׁכָּל זָמַן שֶׁהוּא נִמְשָׁךְ בְּדְרָכֵי

א. פְּסוּקִים הִרְבֵּה יֵשׁ בַּתּוֹרָה וּבְדִבְרֵי הַנְּבִיאִים, שֶׁהֵן נִרְאִין פְּסוּתֵרִין עֲקָר זֶה, וְנִכְשְׁלִין בְּהֵן רַב הָאֲדָם, וְיַעֲלֶה עַל דַּעְתָּן מִהֶן, שֶׁהַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא גּוֹזֵר עַל הָאֲדָם לַעֲשׂוֹת טוֹבָה אוֹ רָעָה, וְשְׁאִין לְבוֹ שֶׁל אֲדָם מִסוּר לוֹ לְהִשְׁתוֹת לְכָל אֲשֶׁר יִרְצֶהוּ. וְהִרְיָנִי מִכָּבָר עֲקָר גְּדוֹל, שֶׁמִּמֶּנּוּ תִדַּע פְּרוּשׁ כֵּל אוֹתָן הַפְּסוּקִים. בְּזָמַן שֶׁאֲדָם אֶחָד חוּטָא, אוֹ אֲנִשֵׁי מְדִינָה חוּטְאִין, וְעוֹשֶׂה הַחוּטָא חֻטָּא שֶׁעֲשֵׂה מִדַּעַתּוֹ וּבְרִצּוֹנוֹ, כְּמוֹ שֶׁהוֹדַעְנוּ – רִאשִׁי לְהַפְרַע מִמֶּנּוּ; וְהַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא יוֹדֵעַ הַיָּדֵף יִפְרַע²⁷. יֵשׁ חֻטָּא שֶׁהָיָה נוֹתֵן שֶׁנִּפְרָעִין מִמֶּנּוּ עַל חֻטָּאוֹ בְּעוֹלָם הַזֶּה²⁸, בְּגוֹפּוֹ²⁹ אוֹ בְּמִמוֹנוֹ³⁰ אוֹ בְּכַנְיֵי הַקְּטָנִים; שֶׁכַּנְיֵי שֶׁל אֲדָם הַקְּטָנִים שְׁאִין בְּהֵן דַּעַת וְלֹא הִגִּיעוּ לְכָלל מַצּוֹת, כְּכַנְיָנוּ הֵן – פְּתוּב: "אִישׁ בְּחֻטָּאוֹ יוֹמֵת"³¹, עַד שֶׁיַּעֲשֶׂה "אִישׁ".

וְיֵשׁ חֻטָּא שֶׁהָיָה נוֹתֵן שֶׁנִּפְרָעִין מִמֶּנּוּ לְעוֹלָם הַבָּא, וְאִין עוֹבֵר עָלָיו שׁוּם נִזְק בְּעוֹלָם הַזֶּה. וְיֵשׁ חֻטָּא שֶׁנִּפְרָעִין מִמֶּנּוּ בְּעוֹלָם הַזֶּה, וְלְעוֹלָם הַבָּא³². ב. בְּמָה דְּכָרִים אֲמוּרִים? בְּזָמַן שֶׁלֹּא עֲשֵׂה תְשׁוּבָה; אֲבָל אִם עֲשֵׂה תְשׁוּבָה, הַתְּשׁוּבָה פְּתָרִים לְפָנֵי הַפְּרַעְנוֹת³³. וְכַשֵּׁם שֶׁאֲדָם חוּטָא בְּרִצּוֹנוֹ וּמִדַּעַתּוֹ, כִּף הוּא עוֹשֶׂה תְשׁוּבָה בְּרִצּוֹנוֹ וּמִדַּעַתּוֹ. ג. וְאִפְשָׁר שֶׁיַּחֲטֵא הָאֲדָם חֻטָּא גְּדוֹל אוֹ חֻטָּאִים הִרְבֵּה, עַד שֶׁיִּתֵּן הָדִין לְפָנֵי דִין הָאֱמֶת, שֶׁיִּהְיֶה הַפְּרַעוֹן מִזֶּה הַחוּטָא עַל חֻטְאֵי אֱלוֹ שֶׁעֲשֵׂה בְּרִצּוֹנוֹ וּמִדַּעַתּוֹ, שֶׁמוֹנְעִין מִמֶּנּוּ דְּרָךְ הַתְּשׁוּבָה³⁴ וְאִין מְנַחֵין לוֹ רִשׁוֹת לְשׁוּב מִרְשַׁעוֹ, כְּדִי שֶׁיִּמּוֹת וְיֵאבֵד בְּחֻטָּאִים שֶׁעֲשֵׂה. הוּא שֶׁהַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא אוֹמֵר עַל יְדֵי יַשְׁעִיהוּ: "הַשֶּׁמֶן לֵב הָעַם הַזֶּה. . . וְשֵׁב – וְיִפָּא לוֹ"³⁵. וְכֵן הוּא אוֹמֵר: "וַיִּהְיֶה מִלְעֵבִים בְּמִלְאֲכֵי הָאֱלֹהִים, וּבִזְוִים דְּכָרִיו, וּמִתְעַתְעִים בְּנְבִיאָיו, עַד עֲלוֹת חֲמַת ה' בְּעַמּוֹ עַד לְאִין מִרְפָּא"³⁶ – כְּלוֹמַר, חֻטָּאוֹ בְּרִצּוֹנָם וְהִרְבּוּ לְפִשְׁעַ, עַד שֶׁנִּתְחַיֵּבוּ לְמַנְעַ מִהֶן הַתְּשׁוּבָה שֶׁהִיא הַמִּרְפָּא³⁷.

לְפִיכָּךְ פְּתוּב בַּתּוֹרָה: "וְאֲנִי אֲחֻזֵּק אֶת לֵב פְּרָעָה"³⁸ – לְפִי שֶׁחֻטָּא מֵעַצְמוֹ תַּחֲלָה וְהִרְעֵ לְיִשְׂרָאֵל הַגְּרִים בְּאַרְצוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר: "הִבֵּה נִתְחַכְמָה לוֹ"³⁹, נִתֵּן הָדִין

כַּחַף מִשְׁנָה

פְּרָק שְׂשִׁי ה' וְהוּלָא כְּתוּב בַּתּוֹרָה וְעֵבֵרְדוּם וְכו'. חוּר לְמָה שְׂכַתַּב לְמַעְלָה שְׂרַעְרַה לֹא גּוֹר עֲלֵיו הַשִּׁי שִׁיחֻטָּא אֵלָּא שִׁחֻטָּא חִיבֵי לְמַנְעוֹ מִמֶּנּוּ הַתְּשׁוּבָה וְעַל זֶה מִקְשָׁה וְהוּלָא כְּתוּב בַּתּוֹרָה וְעֵבֵרְדוּם וְעֵנּוּ אוֹתָם הָרִי שְׂגוֹר עַל הַמַּצְרַיִים שִׁירְעוֹ לְיִשְׂרָאֵל:

וְהוּא הַתּוֹרָה שֶׁתִּירֵץ לְמַעְלָה, וְדַבְרֵי הַרְבִּיאֵי ז' וְלֹא הַשְּׂגוֹת כֵּלָּם מְבֹאֲרִים וְאִינִם צְרִיכִין בִּיאור:

לְחֵם מִשְׁנָה

פְּרָק שְׂשִׁי א פְּסוּקִים הִרְבֵּה וְכו'. כֵּל זֶה מְבֹאֵר וְאִין צוּרֵךְ בִּיאור לֹה: ה' וְהוּלָא כְּתוּב בַּתּוֹרָה וְעֵבֵרְדוּם וְעֵנּוּ אוֹתָם וְכו'. זֶה מְתוּרֵן בְּמָה שֶׁתִּירֵץ לְמַעְלָה שֶׁהָאֵל יוֹדֵעַ דְּבָרִים וְאִין יוֹדֵעֵתוּ מִכְרַתַּת שְׁאִין יוֹדֵעֵתוּ כִּידִיעַתּוֹ אֵלָּא רַצָּה כֵּן לְתַרְץ תִּירֵץ אַחַר יוֹתֵר מִסְפִּיק וְלִמְטָה כֵּתֵב וְכַבֵּר אֲמַרְנוּ שְׁאִין כֵּחַ בְּאֲדָם לִידַע וְכו' אִפְשָׁר שְׂכִיחֵן לֹה כְּלוֹמַר מְלַבֵּד תּוֹרָה ז' אֲנִי יְכוּלִים לְתַרְץ תִּירֵץ אַחַר תּוֹרָה ז' וְכֵן מְבֹאֲרִים וְאִינִם צְרִיכִין בִּיאור:

מִנְדַּעַ עֵזוֹ

אֲמַרְנוּ שְׁאִין כַּח בִּידִינוּ לִידַע הַיָּדֵף יוֹדֵעַ הַקְּבִיָּה דְּבָרִים שֶׁתִּירֵץ לְהוֹיֵת עֲכָ"ל. וְזֶה עֵינָר הָאֵמֶת וְרִ"מ ז"ל כֵּתֵב בְּשִׁלְשׁוֹן מוֹסְתֵר. וְיִדְעֵתִי כִי רַבִּינוּ הַרְבִּיאֵי ז' לְמַקְוֵל בְּנִסְתָּרוֹת בְּנִמְן וְתִחֵן וּמִימֵי אֲנִי שׁוֹחֵן וְלִגְלוֹת הַמְּכוּן אִ"א שְׁהוּא סוּד נִסְתָּר:

פְּסוּקִים הִרְבֵּה יֵשׁ בַּתּוֹרָה עַד הַפּוֹרְעֻנוֹת כו'. זֶה הַלְשׁוֹן בְּפּוּרְקֵי אֲבוֹת (פ"ד מ"א): וְהוּלָא כְּתוּב בַּתּוֹרָה וְכו' עַד סוּף הַפְּרָק. כְּתֵב הַרְבִּיאֵי אֵלָּה הֵם אִיכוֹת דְּבָרִים וְכו' לְפִיכָּךְ נִתְחַיֵּבוּ עֲכָ"ל: וְאִנִּי אוֹמֵר הֵלָּה כַּח דְּבָרֵי כִי רַבִּינוּ הַרְבִּיאֵי ז' לְמַהוּתוֹ חוּשֵׁר לְרִ"מ ז"ל בְּמַגְלָה לְבוֹ אֵינּוּ רֹאֵה לוֹ וְכֹת שְׁהָרִי בְּסוּף הַפְּרָק אֲמַר וְכו'

מקורות הדי
 27 שבת ק"א, א. יומא לת.
 ב. 28 לך לך טו, יג.
 29 ור"ף לא, טו. וראה
 נהר"ן ז. ב. 30 ראה טו,
 יא. 31 לעיל פי"הו.
פ"ק ז 1 ע"פ ישעי'
 לג, טו. 2 יאה אבות פ"ב
 מ"י. שבת קנ"ג, א. אר"י
 פט"ו, ד. 3 אבות פ"ב מ"י.
 שבת קנ"ג, א. אר"י פט"ו.
 ד. 4 קהלת ט, ח. 5 ע"ן
 יומא ט"א.
 6 ישעי' נה, ד. 7 פסיקתא
 דר"כ פסיקא שובה (כוב)
 ק"א, ה. ע"ן וזה ח"ג ש.
 ב. 8 ברכות ל"ב, ב. וזה ח"א
 לט, א. מא, א. ח"ב, ב.
 ק. א. ק"ג, ב. ח"ב טו, ב.
 ר"ב, ב. 9 ברכות ל"ב, ב.
 פ"י פסיקתא מ"ד.
 10 סנהדרין צ"ג, ב. במד"ב
 פ"ו, ט. שנתונים ישראל
 שישעו תשובה וכו',
 11 שש"ד פ"ה, ב.
 ירושלמי תענית פ"א ה"א.
 12 נצבים ל, א"ג. 13 ע"ן
 יומא פ"א, א. 14 הושע י"ב, ב.
 15 עמוס ד, ה. 16 ירמ"ה ד,
 א. 17 פסיקתא רבתי
 פסיקתא מ"ד, 18 תוי"כ
 קדוש"ט ט"ו, טו. של.
 ספרי שופטים י"ו, ב. תנא
 כה, טו. מדרש משלי פ"א.
 19 מדרש שחרור טוב י"ג.
 20, א. י"יש תהלים רמז
 תרנ"א. חשמונ' וזהו ח"ג
 ד"ב, ב. 20 הושע ב, א.
 פסיקתא רבתי פסיקתא מ"ד.

התקמה והצדק, מתאזהר להן ורודף אותן. והוא
 שאמרו חכמים: 'בא לטהר, מסיעין אותו' – כלומר:
 ימצא עצמו נעזר על הדבר.²⁷
*והלך כתוב בתורה:
 "ועבדום וענו אתם"²⁸, הרי
 גזר על המצרים לעשות רע;
 וכתוב: "וקם העם הזה, וזנה
 אחרי אלהי נכר הארץ"²⁹,
 הרי גזר על ישראל לעבד
 עבודה זרה. ולמה נפרע
 מהן? לפי שלא גזר על איש
 פלוני הידוע, שיהיה הוא
 הזונה; אלא כל אחד ואחד
 מאותן הזונן שעבדו עבודה
 זרה – אלו לא רצה לעבד,
 לא היה עובד. ולא הודיעו
 הבורא, אלא מנהגו של
 עולם. הא למה זה דומה?
 לאומר: 'העם הזה, יהיה
 בהן צדיקים ורשעים' – לא
 מפני זה יאמר הרשע: 'בבן
 נגזר עליו שיהיה רשע, מפני
 שהודיע הקדוש ברוך הוא
 למשה שיהיו רשעים בישראל'; כענין שנאמר: "כי
 לא יחדל אביון מקרב הארץ"³⁰.

וכן המצרים, כל אחד ואחד המצרים
 והמפרעים לישראל, אלו לא רצה להרע להן, הרשות
 בידו – שלא גזר על איש ידוע, אלא הודיעו שסוף
 ורעו להשפיעו בארץ לא להם. וכבר אמרנו³¹, שאין
 כח באדם לידע היאך ידע הקדוש ברוך הוא דברים
 שעתידין להיות.

בחסדו; לפיכך, ישוב מחטאי מיד, ולא יאמר:
 'כשאזקין אשוב' – שמא ימות קדם שניקין³. הוא
 ששלמה אומר בתקמתו: "בכל עת יהיו בגדיך
 לבנים"⁴. ג. ואל תאמר, שאין התשובה אלא
 מעברות שיש בהן מעשה, כגון זנות וגזל וגנבה.
 כשם שצריך אדם לשוב מאלו – כך הוא צריך
 לחפש בידעות רעות שיש לו, ולשוב מהן: מן
 הפעם, ומן האיבה, ומן הקנאה, ומן התחרות, ומן
 ההתל, ומרדיפת הממון והכבוד, ומרדיפת
 המאכלות, וכיוצא בהן – מן הכל צריך לחזר
 בתשובה. ואלו העונות, קשים מאותן שיש בהן
 מעשה; שבזמן שאדם נשקע באלו, קשה הוא
 לפרש. וכן הוא אומר: "יעזב רשע דרכו, ואיש און
 מחשבותיו"⁶. ד. אל ידמה בעל תשובה, שהוא
 מרחק ממעלת הצדיקים, מפני העונות והחטאות
 שעשה. אין הדבר כן! אלא אהוב ונחמד הוא לפני
 הבורא, וכאלו לא חטא מעולם; ולא עוד, אלא
 ששכרו הרבה, שהרי טעם טעם החטא ופרש ממנו
 וכבש יצרו⁷. אמרו חכמים: 'מקום שבעלי תשובה
 עומדין בו, אין צדיקים גמורין כולין לצמד בו'⁸;
 כלומר, מעלתן גדולה ממעלת אלו שלא חטאו
 מעולם, מפני שהן כובשין יצרן יתר מהן. ה. כל
 הנביאים כלן צוו על התשובה⁹; ואין ישראל נגאלין,
 אלא בתשובה¹⁰. וכבר הבטיחה תורה, שסוף ישראל
 לעשות תשובה¹¹ בסוף גלותן, ומיד הן נגאלין,
 שנאמר: "והיה פי יבאו עליך כל הדברים וגו' ושבת
 עד ה' אלהיך וגו' ושב ה' אלהיך את שבותך וגו'"¹².
 ו. גדולה תשובה שמקרבת¹³ את האדם לשכינה –
 שנאמר: "שובה, ישראל, עד ה' אלהיך"¹⁴, ונאמר:
 "ולא שבתם עדי, נאם ה'"¹⁵, ונאמר: "אם תשוב
 ישראל, נאם ה', אלי תשוב"¹⁶ – כלומר, אם תחזר
 בתשובה, בי תדבק.

התשובה מקרבת את הרחוקים¹⁷: אמש היה זה שנוי
 לפני המקום, משקץ ומרחק ותועבה¹⁸, והיום הוא
 אהוב¹⁹ ונחמד, קרוב וידיד. וכן אתה מוצא, שבלשון
 שהקדוש ברוך הוא מרחק את החטאים – בה מקרב
 הוא את השבים, בין יחיד בין רבים, שנאמר: "והיה
 במקום אשר יאמר להם, לא עמי אתם, יאמר להם,
 בני אל ח"י"²⁰, ונאמר ביכניה ברשעתו: "כתבו את

פרק שביעי ח חוטא גמור כו'. קצת דברים אלו מבורים בפ' יוה"כ שאסור
 לומר לבעל תשובה זכור מעשיך הראשונים ואין צריכים ביאור:
 ד אמרו חכמים מקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים וכו'. מימרא ד' אבהו פ' אין עומדין (ברכות ל"ד):
 ה ואין ישראל נגאלים אלא בתשובה. בפ' יוה"כ (דף פ"ו): גדולה תשובה שמקרבת את הגאולה:

לחב משנה
 פרק שביעי ח חוטא גמור כו'. קצת דברים אלו מבורים בפ' יוה"כ שאסור
 לומר לבעל תשובה זכור מעשיך הראשונים ואין צריכים ביאור:
 ד אמרו חכמים מקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים וכו'. מימרא ד' אבהו פ' אין עומדין (ברכות ל"ד):
 ה ואין ישראל נגאלים אלא בתשובה. בפ' יוה"כ (דף פ"ו): גדולה תשובה שמקרבת את הגאולה:

מגדף עז
 עומדין (דף ל"ד ע"ב): כל הנביאים עד ושבת עד ה' אלהיך ושב ה' אלהיך.
 פרק בתרא דיומא (דף פ"ו ע"ב): גדולה תשובה עד תדבק, סוף יומא: התשובה
 מקרבת עד מתגדלת. זה בכלל וירשת שלום לחזק ולקרוב ובכחה מקומות

פרק ז
 א. הואיל ורשות כל אדם נתונה לו כמו שבארנו,
 ישתדל אדם לעשות תשובה ולנער בפיו מחטאי,
 כדי שזמות והוא בעל תשובה², כדי שיזכה לחיי
 העולם הבא. ב. לעולם ירצה אדם את עצמו כאלו
 הוא נוטה למות, ושם ימות בשעתו ונמצא עומד
 ככה משנה
 פרק שביעי ב בעולם יראה אדם עצמו וכו'. פרק שני ממסכת אבות שוב
 יום אחד לפני מיתו. ובשבת פ' שואל (דף ק"ג): פירשו שכל יום יראה כאלו
 הוא יום אחד לפני מיתו נמצאו כל ימיו בתשובה:
 ד אמרו חכמים מקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים וכו'. מימרא ד' אבהו פ' אין עומדין (ברכות ל"ד):
 ה ואין ישראל נגאלים אלא בתשובה. בפ' יוה"כ (דף פ"ו): גדולה תשובה שמקרבת את הגאולה:

הואיל ורשות כל אדם נתונה לו עד בכל עת יהיו בגדי לבנים. ס"פ שואל
 (דף ק"ג): ואל תאמר כו' עד דרכו. זהו מפורסם בכלל מה שאמרו (יומא ט"א).
 ההרוגי עבירה קשן מעבירה: אל ידמה בעל תשובה עד יתר מהם. ס"פ אין

פרק שמיני א הטובה הצפונה לצדיקים וכו' רבינו סובר דעוה"ב ותחיית המתים תרי מילי ניתוה ועוה"ב הוא אחר המות ותחיית המתים אח"כ שחיו המתים. והרמב"ן ז"ל ואחרים חלקו עליו ואמרו דתחיית המתים הוא עוה"ב והביאו ראיה לדבריהם ממה שאמרו בפי חלק (דף צ"ג) על מתני' דהאומר אין תחיית המתים מן התורה נתא אחר כך בכתובת המתים לפיכך לא יהיה לו חלק בעוה"ב. וכמ"ש הרב בעל עקרים במאמר רביעי פי"א והוא ז"ל תירץ שם דיש שני מיני עוה"ב אחד אחר המות קודם תחיית המתים ואחד אחר תחיית המתים ולשני אלו קראו עוה"ב. וזה תירץ קושא זאת כמו שמבאר שם. ועדיין קשה לי קושא אחרת על רבינו דאי"כ דמוקי האי קרא לעולם שכלו טוב ולעולם שכלו ריון ביהו"ב. ובגמ' סוף חולין (דף קמ"ב) אמרין תניא דבי ר' יעקב אומר אין לך כל מצוה ומצוה שבתורה שמתן שכרה בצדה שאין תחיית המתים תלוי בה בכיבוד אב ואם כתיב למען יאריכון ימך ולמען ייטב לך וכו' בשלוח הקן וכו' הרי שאמר לו אביו וכו' היכן אריכת ימי וכו' אלא למען יאריכון ימך בעולם שכלו ריון ולמען ייטב לך לעולם שכלו טוב, ע"כ. ובשלמא לשאר המפרשים שפירשו דהאי קרא בתחיית המתים ועוה"ב הוא מילתא ניתוה ו"ל דה"ק ודאי דמהאי קרא תוכל לממדי שיש תחיית המתים דאל"כ איך אמר והארכת ימים והלא לא שייך אלא באדם החי ולא שייך לו אריכות ימים אחר המות לכך ודאי הוה הן בערו חי והיכן הוא אריכות ימיו אלא ודאי שנתייך לחיות, אבל רבינו שפירש האי קרא בעוה"ב אי"כ איך קאמר ר' יעקב שמכאן נובל לממדי דיש תחיית המתים דלמא תחיית המתים לכא והאי קרא לא הוה אלא לעוה"ב שהוא הבא לאדם אחר המות. וכבר אפשר לומר דרבינו מוקי קרא דלעולם שכלו טוב לעוה"ב

ח וחטא גמור הוא וכו'. משנה בסוף הזהב (מציעא נ"ח: ט"ו) אם היה בעל תשובה לא יאמר לו זכור מה היו מעשיך הראשונים ובגמרא על דוקף ליה זקיפא בדיוקתיה לא לימא ליה לחבריה זקוף לי בניתא, כלומר מי שיש לו תלוי במשפחתו לא יאמר לו תלה לי דג זה שכל לשון תליה גנאי הוא לו, ולמד מכאן רבינו דלבעל תשובה נמי כל שמוכרי לפניו דברים וענינים הורמים למעשיו כיון שזה מתבייש בכך אסור: הלכות תשובה - פרק שמיני

א מפי המטובה למדו למען ייטב לך וכו'. בסוף פ"ק דקידושין (דף ל"ט: מ' ובסוף חולין קמ"ב.) מימרא דר' יעקב: ופירעון הרשעים הוא שלא יזכו לחיים אלו וכו'. ממ"ש רבינו כאן וגם ממה שכתב הלחן הנקמה שאין נקמה גדולה ממנה וכו' ראה שאין שום עונש נצטר אחר לשעשע אלא הכרת הוה כלבר. ודבר זה אינו לא כפי דברי תורה ולא כפי דברי גדולי' שהיו לדברים אלו אין עונש האדם אלא כרת ואין התורה מחייבת כרת לכל אדם. ומנצאת פוסטר בטענה זו את כל החוטאים מן העונש. ועוד ולעת ז' עשת את העובר על כרת אחת ואפקידווס הכופר בעיקר ושופר דמים שורף בדיניהם וזה דבר הפך הדעת והפך התורה. וכתב הרמב"ן ז"ל שח"ו לא עלה דבר זה על דעת רבינו ז"ל אלא דבריו ז"ל על סוף האבהון וכליון החורץ שאין אחריו עונש ונקמה שהוא הכרת שהוא ביטול הנפש וכלל בה שביטול זה הוא מלבד מה שנתסירה חללה בעונש גיהנם בסירוף גדוליו והוא עונש גדול ואבדון חמור שאבדה הנפש הנועם הגדול שהיתה ראויה לו מצד שהיתה זכה ושלקחה ממקום כבוד המלאכים או למעלה מהם שהוא זכות הצדיקים ומעלתם. וכן כתב לעיל פרק ג' כל הרשעים שעונותיהם מרובים דנין אותם כפי חטאם ויש להם חלק לעולם הבא ואלו שאין להם חלק לעולם הבא אלא נכתיים ואובדן ונדונין כפי גודל רשעם

הָאִישׁ הַזֶּה, עֲרִירֵי גֵבֶר לֹא יִצְלַח בְּיָמָיו²¹, "אִם יִהְיֶה בְּנֵיהוּן כֵּן יִהְיוּקִים מִלֶּךְ יְהוּדָה, חוֹתֵם עַל יַד יָמִינִי"²². וְכִינֹן שִׁשֶׁב בְּגִלוֹתָם²³, נֶאמַר בְּזִרְבָּבֶל בְּנוֹ: "בְּיָוִם הַהוּא, נֶאֱמַר ה' צְבָאוֹת, אֶקְחֶךָ וְזִרְבָּבֶל כֵּן שְׁאַלְתִּיאֵל עֲבָדֵי, נֶאֱמַר ה', וְשִׁמְתִיךָ בַּחֹתֶם"²⁴. ז. בַּמָּה מַעֲלָה מַעֲלַת הַתְּשׁוּבָה! אִמְשׁ הִיא זֶה מִבְּדַל מֵה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל, שְׁנֶאמַר: 'עֲוֹנוֹתֶיכֶם הִיוּ מִבְּדִילִים בְּיַעֲיֶכֶם לְבִין אֱלֹהֵיכֶם"²⁵; צוּעַק וְאִינוּ יַעֲנֶה, שְׁנֶאמַר: "גַּם כִּי תִרְבּוּ תִפְלָה, אֲיַנְי שׁוֹמְעִ"²⁶; וְעוֹשֶׂה מִצְוֹת וְטוֹרְפִין אוֹתָן בְּפִגְיוֹ²⁷, שְׁנֶאמַר: "מִי בָקֵשׁ זֹאת מִיְדְּכֶם רַמֵס חֲצִירִי"²⁸, "מִי גַם בָּכֶם וַיִּסְגְּרֶה דְלֶתֶם"²⁹, "עַלְתִּיכֶם סְפוֹ עַל זְבַחֵיכֶם, וְאִכְלוּ בָשָׂר". וְהַיּוֹם הוּא מִדְּבַק בְּשִׁכְנֵיהֶם³⁰, שְׁנֶאמַר: "וְאַתֶּם הַדְּבָקִים בְּה' אֱלֹהֵיכֶם"³¹; צוּעַק וְנֶעֱנֶה מִד, שְׁנֶאמַר: "וְהָיָה טָרֵם יְקָרָא, וְאֲנִי אֶעֱנֶה"³²; וְעוֹשֶׂה מִצְוֹת וּמִקְבְּלִין אוֹתָן בְּנַחַת וְשִׁמְחָה, שְׁנֶאמַר: "כִּי כָכר רָצָה הָאֱלֹהִים אֶת מַצְעִיךָ"³³. וְלֹא עוֹד, אֲלֹא שְׁמַתָּאִים לָהֶם, שְׁנֶאמַר: "וְעַרְבָה לָה' מַנְחַת יְהוּדָה וַיְרוֹשְׁלִים, כִּימֵי עוֹלָם וְקִשְׁנִים קַדְמוֹנִיֹת"³⁴. ח. בְּעִלֵי תְשׁוּבָה, דְרָפֶן לְהִיּוֹת שְׁפִלִים וְעַנּוּים בְּיוֹתָר; אִם חָרְפוּ אוֹתָן הַפְּסִילִים בַּמַּעֲשֵׂיהֶם הָרָאוּשׁוּים, וְאָמְרוּ לָהֶם: 'אִמְשׁ הִיָּת

21 יומי כב, 5 פסיקתא דר"י פסיקא טובה (בבב קפ, א), במדבר פ"ב, ב. 22 יומי כב, כה, 27 ראה סנהדרין לו, י. 24 חגי ב. 25 ישעי' נט, ב. 26 שם א, נו, 27 ראה ברכות ה, ב. 28 ישעיה שם, יב. 29 מלאכי א, י. 30 ראה יזמא פו, ב. 31 ואתחנן ד, ד. 32 ישעי' סה, כה. 33 קהלת ט, ו. 34 מלאכי ג, ד. 35 ראה ב"מ נט, א. 36 ראה ברכות יב, ב. 37 ב"מ נח, ב. 38 ראה שם נט, ב. 39 בבר כה, יז. ועין ב"מ נח, ב. פרק ח 1 ראה מדרש שוח"ט פ"לא, וראה ד"ח ו, 2 ראה סנהדרין צב, סט"א. 3 ירושלמי בגילה פ"ב ח"ד. 4 חזא כב, ז. 5 קידושין לט, ב. חולין קמב, א.

עוֹשֶׂה כְּךָ וְכָךְ, וְאִמְשׁ הִיָּת אוֹמַר כְּךָ וְכָךְ' – אַל יַרְגִּישׁוּ לָהֶן³⁵; אֲלֹא שׁוֹמְעִין וְשִׁמְחִים, וַיִּוְדָעִים שָׂזוֹ זְכוֹת לָהֶם, וְשָׁפַל זְמַן שָׁהִם בְּשִׁים מַמְעִשֵׂיהֶם שֶׁעֲבָרוּ וְנִקְלְמִין מֵהֶן, זְכוֹתָם מִרְבָּה וּמַעֲלָתָם מִתַּגְדֶּלְתָּ³⁶. וְחַטָּא גְדוֹל הוּא לִבְעַל תְּשׁוּבָה: 'זְכוֹר מַצְעִיךָ הָרָאוּשׁוּים"³⁷, או לְהַזְכִּיר וְדָבָרִים וְעַנּוּיִים הַדּוֹמִין³⁸ לָהֶם כְּדִי לְהַזְכִּירוֹ מֵהַ עֲשָׂה. הַפַּל אָסוּר, וּמִזְהָר עֲלֵיו בְּכָלל הַוּנֵית דְּבָרִים שֶׁהוּהִירָה עֲלֶיהָ תוֹרָה, שְׁנֶאמַר: "וְלֹא תוֹנוּ אִישׁ אֶת עֲמִיתוֹ, וַיִּרְאֶת מֶאֱלֹהֵיךָ אֲנִי ה'"³⁹.

פְּרָק ח

א. הַטּוֹבָה הַצְּפוּנָה לְצַדִּיקִים, הִיא חַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא; וְהֵן חַיִּים שְׁאִין עַמְהֶן מוֹת⁴⁰, וְהַטּוֹבָה שְׁאִין עִמָּה רְעָה. הוּא שְׁכָתוּב בַּתּוֹרָה: "לְמַעַן יִיטַב לָךְ, וְהֶאָרְכַת יָמִים"⁴¹ – מִפִּי הַשְּׁמוּעָה לְמַדוּ: "לְמַעַן יִיטַב לָךְ, לְעוֹלָם שְׁכָלוּ טוֹב; "וְהֶאָרְכַת יָמִים", לְעוֹלָם שְׁכָלוּ אָרְךְ; וְזֶה הוּא חַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא. שְׁכַר הַצַּדִּיקִים – הוּא שְׂיָזְכוּ [א] לְנַעֵם זֶה, וְיִהְיֶה בְּטוֹבָה זוּ; וּפְרָעוֹן הִרְשָׁעִים – הוּא שְׁלֹא יְזַכּוּ לְחַיִּים אֱלוּ, אֲלֹא

הגהות מיימוניות [א] הא לך דברי הרב ר' משה ב"ר נחמן ולשונו אשר כתב על דבר זה בשער הגמול וזה לשונו. צריך לנו לחוש ולפרש דברי הרב הגדול רבינו משה בן הרב ריינן רבינו מיימון זצ"ל אשר כתב בספר המדע שכר הצדיקים היא שיזכו לניעם זה וכו' עד אינה זוכה לחיי העוה"ב. עוד כתב רבינו ז"ל הנקמה שאין נקמה למעלה הימנה שנתכרת הנפש ולא תזכה לאותן חיים וכו' כדלקמן בפ' זה עד והפסד שאינו חזרו לעולם כל אלו דברי הרב ז"ל. מי שרואה דברים הללו לבו נוקפא שגא נשה דעת הרב ז"ל לומר שאין עונש ויסורין נפש החוטאת ולא חשיג אותה צער כדעת חיצונים ח"ו, אלא דברי הרב ז"ל על סוף האבדון ועל הכליון החורץ שאין אחריו עונש ונקמה והוא הכרת שהוא ביטול הנפש וכלל בה שביטול זה הוא מלבד מה שנתסירה חללה בעונשי גיהנם ויסורים שבו יש עונש גדול ואבדון חמור לפי שאבדה הנועם הגדול שהיתה ראוי לה מצד שהיא בריה זכה שלוקחה ממקום כבוד המלאכים או למעלה מהן והוא זכות הצדיקים ומעלתן שחן וזכין לה כמו שפירש הרב ז"ל וכמו שאנו עתידין לבאר. ואע"פ שלא פירש הרב ז"ל כל צורכו בביטול זה שהיה מתוך דין ויסורים יש ראיה ללמד עליו זכות שהרי כתב בפ' אחר מפרקי חלק הנזכר כל הרשעים שעונותיהן מרובין דנין אותן כפי חטאותיהן ויש להם חלק לעוה"ב ואע"פ שחטאו שנאמר ונענך כלם צדיקים וכו' עד ואלו שאין להם חלק לעוה"ב אלא נכרתין ואובדן ונדונין עד גודל רשעם לעולם ולעולמי עולמים המינים והאפיקורסים והכופרים בתורה וכו'. הרי שהפירש בין חיבי

מקורות הדין

6 ראה מס' מלה. קה"ר פ"ג, י"ז. 7 שלה טו, לא. 8 מנהדרין סד, ב, ג. ב. שבוטעה ג, א. ספרי שלה ש. 9 והר ח"ג רלו, ב. וראה זהו ח"א קלה, א. 10 ברכות יז, א. מלה רבמי פ"ב. י"ח יתרו לג, ב. ת"ח. 11 ג, ק. ב, ק"ד, ד, קט, א. 12 ראה תענית כ, ב. (במשנה). 12 ש"ה"ש ג, יא.

וכר, הרי שהפריש בין חיבי כריתות גמור ובין הנידון כפי רשעי ואם אין שם יסורין מה חילוק יש אלא דעתו כדפרישית, עכ"ל: מפי השמועה למדו הכרת בעוה"ז וכו'. (פרק ד' מיתות (סנהדרין ס"ד):)

ב העולם הבא אין בו גוף וכו' : כתב הראב"ד דברי האיש הזה בעיני וכו'. והיו העטרות כמשמען ולא יהיה מושל, עכ"ל: וז"ל חילוק בין רבני להראב"ד אלא בשמות בלבד. דלרבינו העולם שלאחר המות נקרא העוה"ב וכמ"ש בסוף פרק זה ז"ל זה שקראו אותו חכמים עוה"ב לא מפני שאינו מצוי עתה וזה העולם אובד ואח"כ יבא אותו העולם אין הדבר כן אלא הרי הוא מצוי ועמוד שנאמר אשר צפתה ליראין ולא קראוהו עוה"ב אלא מפני שאותם החיים באים לו לאדם אחר חיי העולם הזה שאנו קיימים בו בגוף ונפש והוה הנמצא לכל אדם בראשונה, עכ"ל. וכל אותם המאמרים שהביא הראב"ד הם לעולם התחיה והראב"ד ז"ל קורא לעולם התחיה עוה"ב ובכך עלו דברי שניהם כהוגן ואלו ואלו דברי אלהים חיים: כן אמרו חכמים הראשונים העוה"ב וכו'. מימרא דרב סוף פרק היה קורא (ברכות י"ז):

יִפְתָּהּ וְיִמּוּתוּהָ. וְכָל מִי שְׂאִינוּ זֹזְקָה לְחַיִּים אֵלּוּ, הוּא הַמֵּת [ב] שְׂאִינוּ חַיָּה לְעוֹלָם, אֶלְא נִכְרַת בְּרַשְׁעוֹ, וְאוֹבֵד כְּכַהֲמָה. וְזֶה הוּא הַפְּרַת הַפְּתוּב בַּתּוֹרָה, שְׁנֵאָמַר: "הַפְּרַת תַּפְּרַת הַנֶּפֶשׁ הַיְהִיא"; מִפִּי הַשְּׂמוּעָה לְמִדּוּ: "הַפְּרַת", פְּעוֹלֵם הַזֶּה, "תַּפְּרַת", לְעוֹלָם הַבָּא; כְּלוֹמַר, שְׂאִוְתָה הַנֶּפֶשׁ שֶׁפָּרְשָׁה מִן הַגּוּף פְּעוֹלֵם הַזֶּה – אֵינָה זֹזְקָה לְחַיִּי הָעוֹלָם הַבָּא, אֶלְא גַם מִן הָעוֹלָם הַבָּא נִכְרַתָּה. ב. *הָעוֹלָם הַבָּא – אֵין בו גּוּף וְגוֹיָה, אֶלְא נִפְשוֹת הַצְּדִיקִים בְּלָבָד, בְּלֵא גּוּף קָמְלָאֲכִי הַשָּׂרַת. הוֹאֵיל וְאֵין בו גְּוִיּוֹת, אֵין בו לֹא אֶכְיֵלָה וְלֹא שְׁתֵּיָה וְלֹא דָבָר מִכָּל הַדְּבָרִים שְׂגוּפוֹת בְּגֵי הָאָדָם צְרִיקִין לְהֵן פְּעוֹלֵם הַזֶּה. וְלֹא יֶאָרַע בו דָּבָר מִן הַדְּבָרִים שְׂמֵאֲרָעִין לְגוּפוֹת פְּעוֹלֵם הַזֶּה, כְּגוֹן יְשִׁיבָה וְעִמְדָה וְשִׁנְיָה וּמִיתָה וְעֶצֶב וּשְׁחֹק וְכִיּוּצָא בְּהָיָה. כֶּף אֶמְרוּ חַכְמִים הָרֵאשׁוֹנִים: הָעוֹלָם הַבָּא – אֵין בו לֹא אֶכְיֵלָה וְלֹא שְׁתֵּיָה וְלֹא תַשְׁמִישׁ, אֶלְא צְדִיקִים יוֹשְׁבִין וְעֹטְרוֹתֵיהֶן בְּרֵאשֵׁיהֶן, וְנִהְיִין מִזֵּיו הַשְּׂכִינָה.¹⁰

הרי נתפרר לך שְׂאִין שֶׁם גּוּף, לְפִי שְׂאִין שֶׁם אֶכְיֵלָה וְשְׁתֵּיָה. וְזֶה שְׂמֵאֲמְרוּ צְדִיקִים יוֹשְׁבִין, עַל דֶּרֶךְ הַחִידָה אֶמְרוּ – כְּלוֹמַר, נִפְשוֹת הַצְּדִיקִים מְצוּיִין שֶׁם,

בְּלֵא עֵמַל וְלֹא יִנְעוּ. וְכֵן זֶה שְׂמֵאֲמְרוּ 'עֹטְרוֹתֵיהֶן בְּרֵאשֵׁיהֶן' – כְּלוֹמַר, דַּעַה שְׂדִיעוּ, שְׂבֻגְלָלָה וְכוּ לְחַיִּי הָעוֹלָם הַבָּא, מְצוּיָה עִמָּהֶן, וְהִיא הַעֲטָרָה שֶׁלָּהֶן, כְּפִעֲטָרָה¹¹ שְׂעֲטָרָה לֹא אִמּוּ¹². וְהָרִי הוּא

הגהות מיימוניות

כרת ובין הנידון ברשעי ולבסוף יש לו חלק לעוה"ב הא אין הכוונה אלא כמו שפירשנו ע"כ לשון הרמב"ן. ועוד נ"ל להביא ראיה דלרבי שכן דעת רבינו המחבר ז"ל מאשר כתב למעלה בפ"י ח"ל יש חטא שהדין נותן שנפרעין ממנו על כל חטאו בעוה"ז בנופו או בממונו או בכבדו הקטנים וכו' ויש חטא שהדין נותן שנפרעין ממנו לעוה"ב ואין לעובר עליו שום נזק בעוה"ז ויש חטא שנפרעין ממנו בעוה"ז לעוה"ב, הרי כתב שם שפרעין לעוה"ב, ועוד דאטו היה דעתו שאין חילוק בין מי שעבד עוה"ב כי מיומי למי שעבד על עבירה אחת כגון שאכל כדית חלב או עבר שאר מצוות מחיבי כריתות לרוב אונתו ותגבורת יצרו חלילה והם רבוה אינו צריך להאריך א"ל גלוי ומפורסם הוא בכל דבריו שאינו כן ותאלמנה שפתי שקר הדוברים על צדיק עתק. וצורתו יאיר עיניו בתורתו: [1] וז"ל הרמב"ן ז"ל אלא כותב בזה ותושלל כי הכריתות הנזכרים בנפש בתחילת גדול הוא בקיום הנפשות אחרי המיתה ובכמות השכר בעולם הנשמות כי באומרם ונכרתה הנפש מקרב עמה ונכרתה הנפש היא מעמיה יורה כי נפש החוטאת היא תכרת בעונה ושאר הנפשות אשר לא חטאו תהיינה קיימות בזיו העליון ולכן הוא מפרש הנפש היא עונה בה כי בעון אשר הוא בה כריתתה. וטעם זה הענין כי נשמת אדם נה' אשר נפח באפיו מפי עליון ונשמת שדי כמו שנאמר ויפח באדם נשמת חיים הנה היא בעיניה לא תמות ואיננה מורכבת שתפדר והכרתה ותהיה לה סבת הוייה והתפטר כמורכבים אבל קיומה ראוי והיא עומדת לעד בקיום שכלים הנברלים ולכן לא יצטרך הנה לומר כי בכוח המצות יהיה קיומה אבל יאמר כי בעונת העבירות התגאל ותמטא ותכרת מן הקיום הראוי. והוא הלשון שתפסה בהם התורה כרת כענף הנכרת מן האילן והוא שאמרו חכמים ז"ל מקרב עמה ועמה שלום כי הכרת של נפש החוטאת יורה על קיום שאר הנפשות שלא חטאו והן עמה שהן בשלום, וכבר פירשתי שכל היעורים שבתורה בהבטחות או בהתראות כולם מופתים מן הנסים הנסתרים וכדבר מופתית תבטית ותהיה התורה לעולם ולכן הוהיר בכאן בכרת שהוא ענין נסיו ולא הבטיח בקיום שהוא ראוי עכ"ל בפ' אחרי מות:

מגדף עוון

העולם הבא אין בו גוף וגויה עד נדונם ה' ושער ה': כתב הראב"ד ז"ל דברי האיש הזה כו' ולא יהיה משל עכ"ל: ואינו אומר כי לא הוא לבדו השיגו והקשה עליו קושיות אלו כי ה"מ ז"ל הלוי מלשלתו חשב להשיגו בין המצרים על זה בכנתה רבות לפני הרב ר' אהרן הכהן הגדול מלוני"ל וחכמו ונבטו והגיס ר"מ ז"ל ידע בכל אלה. ושכחו רבינו בחבורם וקראוהו ארון אלהים וכי הוא עשה כיון שספק על זאת ההגדה דמות מורגלא בפומיה רוב לפי שהיה סומכמת וקבועה ברכות פרק היה קורא גבי הלמחא בחנינו דהוה מרגלן בפומיהו ורובן ואין משיבין עליה משאי עדיה. ואמרו עוד בו סודות נסתרות ואין להשיב על פשוטן הואיל ולא ניתן רשות לגלותן וקיימו עליו שהיה בקי בחידו המכמות הנעלמות ומימות רבינו ארבי אשי לא קם כמשה להאיר. וגם רבינו הגדול הרמב"ן ז"ל בשער הגמול שיבחו הרבה בפירושו זה ובמה שכתב בפירושו פ' חלק בתחית המתים בדרך זה והסכים עמו מפי ראיות מופלגות ומופלות מן התלמוד הירושלמי והמדרשות ופרקי היכולות ועסק הנסתרות אלא שחלק עליו בשנינו סדר הומנים, וכי הסכימו עמו רוב חכמי ספרד והסכים במפורר רבי שלמה בן גבירול ז"ל, מי"מ ספק על קבלתו ואמונתו, ורבותי ז"ל ואני אחריים אוהי וצוריק מבטנתו חיה שהחריבו כפולרים בן ערן וגינהם למעלה אשר בו השמות שלמטה לגופים אם את זה לעומת זה עשה האלהים, וסדר הומנים בהסכמת מקצת האנונים, ואלי ערב מאמר רב סעידה הוא ז"ל לעת ערב, וכן הסכים על לשון ספרי דבי רב, בהתלהב נגחה אותך מועה"ז הוא עד יום המיתה בשכבך תשמור עליך בשעת מיתה והוא עולם הנשמות כי שם שכו הנפשות וקיומם והדבקים בצדור החיים שהוא נקרא לרבותינו ז"ל בן ערן ופעמים קרין אותו עליה ושיבה של מעלה שכל אדם בו בחלק הבא לו אחר מיתה מיד, והקיצות והחיים שלמטה כלומר ואחר כן יבוא המשיח שהוא מכלל העוה"ז, היא תשיחך לעוה"ב כלומר שבוטפן יהיה יום הדין ותחית המתים שלא יחווה לעפון לעולם, ויצירתן מפורסמת בבראשית רבה אמרו כשם שצירתו בעוה"ז כן הוא יצירתו לעוה"ב מה יצירתו בעוה"ז מתחיל בזה ובשר וגומר בגדין ועצמותו כך לעתיד לבא

מתחיל בעור ובשר וגומר בגדין ועצמות והם ניוזין מזיו השכינה שהמלאכים חיים ממנו והם קיימים באור עצמי כמו שנתקיים משה רבינו בהר ארבעים יום וארבעים לילה לחם לא אכל ומים לא שתה אלא נתקיים באיספקלריא המאירה והוא השכר הכולל הגוף והנפש והוא העיקר הגדול שהוא לעית כל מקוה להקב"ה והוא עוה"ב שבו ישוב הגוף וסוכרו כונו נפש והנפש כדעת עליון בהדבקה בג"ע עולם הנשמות בהשגה גדולה ויהיה קיום לחם לעית עד ולנצח נצחים, והמקבל הואת והשכר הזה הגמול לצדיקים אין בו חשבול בדיעבד כענין שצאמר (שם שידע) עין לא ראתה אלהים וזולתן ירעה למחכה לו והוא סוד נסתר משרי הסתרים מקובל למקובלים ומזוהר ז"ל סוף פרק אין בערכין (ני ע"ב) וביאר אותו רבינו הרמב"ן ז"ל בשער הגמול בענין הזה וז"ל. אמרו למימרא נבל לחוד וכונו לחוד בלא כו' יהודה דחתי ר' יהודה אומר כונו של מקדש של שבע נימין היה שנאמר שובע שמחות את פניך אל תקרי שובע אלא שבו של ימות המשיח שמהו שנאמר למנצח על השמינית על נימא שמינית של עולם הבא עשי שנאמר עלי עשור ועלי נבל עלי הגיון בכנור ואומר הודו לה' בכנור בנבל עשור ומרו לו ומצריצין אפילו תמא רבי יהודה ויאירי דנפיש נימין

המתים ולכן תפס עליו דברי האישי הזה קרובים למי שאומר אין תחיית המתים לגופות אלא לנשמות מפני שהוא סובר דעותו הוא עולם התחייה ולכן פירש דמאי דקאמר רב אין בו לא אכילה ולא שתייה אינו ר"ל שלא יהיה שם גוף אלא יהיה שם גוף אבל יהיה כגוף של מעלה שהוא דן שלא יהיה צריך אכילה ושתייה. וכבר נתבאר דעת רבינו ז"ל: ה הנקמה שאין נקמה גדולה הימנה וכו'. כבר תירץ הרמב"ן ז"ל מה שהקשה על רבינו ז"ל כאן בשער הגמול ונתמקלה לפי דבריו תפיסה שתפס עליו הכל:

אוֹמֵר: 'וְשִׁמַּחַת עוֹלָם עַל רֵאשִׁים'¹³, וְאֵין הַשְּׂמִיחָה גוֹף כְּדֵי שֶׁתְּנוּחַ עַל הָרֵאשׁ; כִּף עֲטָרָה שֶׁאֲמָרוּ חֲכָמִים כְּאֵן, הִיא הַדַּעָה.

ד והחכמים קראו לה וכו': כתב הראב"ד וזו היא הסעודה וכו'. כלומר דאמתינו סוף פרק ערכי פסחים (פסחים דף ק"ט:ו) שלעתיד לבא סעודה שהקב"ה עושה לצדיקים נוטל כוס של ברכה ומזוהר על כל האבות עד שמגיע לדוד והוא נוטל ומבקר. ורבינו יסבור דהיינו לעולם התחייה אבל מה ששנינו והכל מתוקן לסעודה היינו העולם הבא אחר המות. וצריך לי יישוב לדעת הראב"ד דעולם הבא היינו עולם שאחר התחייה היאך יתישב מימרא דרב העוה"ב אין בו לא אכילה וכו'.

וימה הוא זה שֶׁאֲמָרוּ, וְנִהְיִין מְזִיז הַשְּׂכִינָה? שִׁיזְדַּעֲן וּמְשִׁיגִין מֵאֲמַתַּת הַקְּדוּשׁ

כְּרוּף הוּא, מֵה שְׂאֵינִן יוֹדְעִין וְהֵן בְּגוּף הָאֶפֶל הַשְּׁפֵל. ג. כֵּל 'נֶפֶשׁ' הָאֲמִירָה בְּעִנְיָן זֶה, אֵינָה הַנְּשִׁמָּה שְׁהִיא צְרִיכָה לְגוּף, אֶלָּא צוּרַת הַנֶּפֶשׁ, שְׁהִיא הַדַּעָה שֶׁהַשִּׁיגָה מֵהַבּוֹרָא כְּפִי כִּתְּה, וְהַשִּׁיגָה הַדַּעוּת הַנִּפְרָדוֹת וְשֶׁאֵר הַמַּעֲשִׂים. וְהִיא הַצּוּרָה שֶׁבְּאֵינּוּ עֵינֵינָה בְּפָרֶק רִבְעִי מֵהֶלְכוֹת יְסוּדֵי הַתּוֹרָה; הִיא הַנִּקְרָאת 'נֶפֶשׁ', בְּעִנְיָן זֶה. חִיִּים אֵלוֹ – לְפִי שְׂאֵין עֲמֶהָן מְוֹת, שְׂאֵין הַמְּוֹת אֶלָּא מֵמֵאֲרַעוֹת הַגּוּף וְאֵין שֵׁם גּוּף, נִקְרָאוּ 'צְרוּרֵי הַחִיִּים', שֶׁנֶּאֱמָר: "וְהִיְתָה נֶפֶשׁ אֲדָנִי צְרוּרָה בְּצְרוּרֵי הַחִיִּים"¹⁴. וְהוּוּ הַשְּׂכֵר הַגְּדוֹל שְׂאֵין שְׂכָר לְמַעַלָּה מִמֶּנּוּ, וְהַטּוֹבָה שְׂאֵין אֲתֵרָהּ טוֹבָה; וְהִיא שֶׁהִתְאָוּוּ לָהּ כֵּל הַנְּבִיאִים¹⁵. ד. וְכִמְהָ שְׁמוֹת קְרָאוּ לָהּ דֶּרֶךְ מִשְׁלָל¹⁶: הֵר ה'17, וּמְקוֹם קְדוֹשִׁים¹⁷, וְדֶרֶךְ הַקְּדוֹשִׁים¹⁸, וְחֲצוֹת ה'19, וְאֶהֱלֵה²⁰, וְנִעַם ה'21, וְהִיכַל ה'21, וְכִת ה'21, וְשַׁעַר ה'22. *וְהַחֲכָמִים קְרָאוּ לָהּ23 דֶּרֶךְ מִשְׁלָל טוֹבָה זֶה הַמְּזַמְּנֵת לְצִדִּיקִים, 'סְעוּדָה'24; וְקוֹרִינ לָהּ כִּכְלֵ מְקוֹם 'הָעוֹלָם הַבָּא'. ה. ה. [ג] הַנִּקְמָה שְׂאֵין נִקְמָה הַגְּדוּת מִיּוּמִינוּת

השגת הראב"ד והחכמים . . סעודה א"א ואם זו היא הסעודה אין כאן כוס של ברכה, וטובה היתה לו השתיקה.

[ג] פירוש דבריו אלו כתבתי למעלה בראש פרק זה להרמב"ן ז"ל:

מגדל עוז

התחיה והוא מה שאמרו רבותינו ז"ל עתיד הקב"ה לעשות סעודה לצדיקים בגי"ע וכו' וכן אמרו עתיד הקב"ה לעשות מחול לצדיקים בגי"ע וכברו בנייהם וכל אחד ואחד מראה עליו באצבעו שנאמר הנה אליהו זה ושכר ועונה זה עתיד להיות בזמן התחיה וראות השכינה באצבע מתוך המחול הוא השגת המעלה וכוונת התיחודות מתוך שמחה גופית לומר כי יגיעו אנשי העולם למעלה משה רבינו שנתעלית נפשו על גופו עד שבטלו כחותיו הגופיות והיה מלושב בכל שעה ברוח הקודש כאילו ראייתו ושמיטתו בעין הנפש בלבד לא במצוה העין כאשר יעשו אנשי הנביאים עכ"ל: ומעתה אשר עמדת על דרך האמת והאמונה אשר היתה באמנה עם רבותינו הנבונים אשר היו לפנינו תוכל לראות כי ר"מ ז"ל לא אמר שיהיה זה דברי הבאי חלילה ולא משל בטל המליצה חס ושלום אלא עמו עצה ותושיה והמלך שלמה ז"ה להבין משל ומליצה דברי חכמים יחידותם ידוע כל חכם כי הפשט מפורש לו ולא פוטר ואין צורך להתעורר אלא על הנסתר וע"כ מסר עצמו בדרך הזה לבטל מעל ספר כל ענין נשמות בחק האל ית' וברואיו הנפשיים פן יכילו בהם העושים אשר אל להם הקדושת וקבלות מספיקות ולא זכו במדות הנאותות למי שראוי למסור לו ובשאר פרכים לה' החקוקות במס' הגיגה ועם משלות דרכו בזה הספר ובמורה הנבונים כאלו מאמרו דרך אחד ולא נכחד קיימנו ולא מחה בנו מהעלות סתר הענינים לכמה פנים ואדרבה פתח לנו במורה הנבונים כוונים ליכנס בהם ברוח חן ותנועתו והלעלות הבריים במעלות שכלים נבילים וזולתם ואין בזה הפסד כאשר אני עתיד להוכיח מתוך לשונו שכל אשר יעזרוי בהקדמתו אם יוכני צויר בעזרת האל: ועל דרך זה הסכמתו וחסותו ר"מ ז"ל ביועד ומסתייר ועושה הדברים נכונים לנבונים ובהסכמת החכם בן עזרא והכמי לוי"ל והדורכים שבינם ואף כי אומנותו והגדולתו בכל אלו הענינים כאשר קבלנו מרבותינו גי"ע קבלת הסכמת אבותינו רבינו הגדול הרמב"ן אשר מימיו באו שותים ומפיו אנו חיים אנו חיים אשר חושד לר"מ ז"ל על דרך קצרה ידע סוד הסעודה והמחול ושמהם וכוט של ברכה וענינם: ולפי נלחם בקברי והנאני כי נצחתי למשול משל ולחוד חידה בלשון האגדה על סוד זאת הסעודה, צויר תעודה באוצרותי תחת תורה בלמודי פרק המוכר את הספינה (ב"ב דף ע"ז ע"ב) שבכבוד השכינה לעתיד לבא זה השעיר לה' צדיקים יבואו בו העמוסים מני בןן בראשי הפרקים והדברים עתיקין במסורת הפסוקים ויבאו אליהם את התנינים הגדולים להשיג גבול עולמי ציגין את חו"מ והרג את הנקב"ה ומהלח לצדיקים הזוכים בתשובה לחי העוה"ב אלא וליה ולשבעה ולמכסה עתיק עד די כרוסון רמיו ועתיק"י יומין יתיב ומשקן פלוני"א אלמוני"ה המשומר בעניבו מעסיס רמוני ומי ששתה נולדים מן לבנון ושכא מים בששון ממעיני השושנה הבאי"ה הידיעה ימוזג כוס של ברכה מוגז הראוי לשתיה באבן השתייה חן דן קאמאי על חד מן תלתא מריא זואמר לאבית ידועין יושבי שטייה תולא אתה וברך ויקרא לפניו אברך, וכל אחי מהם לבבדו קונו מוכיר עלבוננו זה מקדשו וזה מכלויל עד דוד הגדיל ואומר לאן אברך כי הפילאי לעשות עמו א"י לטוב"ה לפתוח תתל לבעלי תשובה. ולי נאל ענין אבן מה תתול וגם משלשום כי היביאנו עד הילחום בעטרי"ה בעטרי"ה ורובח בלא ושמורה ועונה בשירה ובזמרה כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא. וכווננו בני עליה למנת כוסי ויהי לאר"ן אפים מנה אתה אפים. והמשכילים יזהירו יתעוררו ועיורו מחשבותם על משכבותם חלרוש בעגלתי א"י ימצאו יודתי, בשתיים יתחננו לי חיים באפריון עיר הקודש וציו"ן ראבימש בגי"ע נקמה בכלת חכמת בעטרי"ה מוריס לשכעיים פנים ויתעטרו ויתפארו בעטרת תפארת ויקח את עטרי"ה מלכ"ם דוד מלך ישראל חי וקים: הנקמה כו' עד החיים. כל זה מפורש עונש הכרת ושכר טוב הגנוז בתורת כהנים בפירוש הכרת והאבדון ומן המדרשים והרמב"ן מענין השכר:

מקורות חיד
 13 ישעי"נא, יא, 14 ש"א,
 כה, כט, 15 ראה אבות פ"ד
 מ"א, 16 ראה ספרי דברים
 א, י 17 תהלים כד, ג.
 18 ישעי"נא, ה, 19 תהלים
 סה, ה, צב, יד, 20 תהלים
 טו, א, 21 שם כו, ד"ה.
 22 תהלים ק"ה, כ, ועיין זוהר
 ח"א קצ"ד, ב, 23 ח"א
 (מח"ל) קלו, א, 24 אבות
 פ"ג מס"ו, ועיין זוהר ח"א
 קלה, א"ב, ח"ב קטו, א.
 קנ"ג, ב, ח"ג רמא, ב, רנח, א.
 תקרו"ו תכ"ח, (עב, ב), מדרש
 פנים אחרים (אוצר מדרשים
 ע' 481 ואל"ך, בית המדרש
 חדר ר' ע' 47).

מקורות היר

25 שלח טו, לא. 26 תהלים
 נו, כד. ועין עירובין ט, א.
 27 תהלים פח, יב. 28 ישעי'
 ל. 29 משלי ל, טו.
 30 תרי"ג אמרו כג, כט.
 31 קידושין ק"ג, ב. 32 ראה
 קהלת ג, יט. וראה תהי"ד
 פכ"א. 33 ראה אבות פ"ד
 מ"ו. 34 ספרי ברכה ל, כ.
 35 תהלים לא, כ.
 36 ברכות ד, א. 37 תהלים
 נו, יג. 38 שמ"ר פ"ל, כד.
 39 ישעי' סד, ג.

ז אמרו חכמים כל הנביאים כולן וכו'. יש כאן תימה דפרק חלק (דף ז"ט). אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן כל הנביאים כלן לא נתבאו אלא לימות המשיח אבל עוה"ב עין לא ראתה אלהים וזולתן. ופליגי דשמואל דאמר שמואל אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכות בלבד וכן הובא זה

דלא יחדל אביון מיימי ראייה משמע דאית ליה רבימות המשיח איכא עניות ואצ"ג דאם לא היה עניות אין זה הפך הטבע אלא מפני שהוא כאלו מנהג ובימות המשיח אין שום חידוש כלל כי אם שעבוד מלכות בלבד. ואמר רבינו ז"ל שהפרשה שנאמרה בישיעה וגר זאב עם כשב וגר הכל הוא דרך משל והביא ראייה דדבר זה בהלכות מלכים תרע לך

גְּדוּלָה מִמֶּנָּה – שֶׁתִּפְרַת הַנֶּפֶשׁ וְלֹא תִזְכֶּה לְאוֹתוֹן הַחַיִּים, שֶׁנֶּאֱמַר: "הַתִּפְרַת תִּפְרַת הַנֶּפֶשׁ הִיא, עֲוֹנָה בָּהּ" 25. וְזֶה הָאֲבָרֶן, הוּא שְׁקוּרָאִין אוֹתוֹ הַנְּבִיאִים דְּרַךְ מְשַׁל, 'בְּאֵר שַׁחַת' 26, ו'אֲבָדוּן' 27, ו'תִּפְתָּהּ' 28, ו'עֲלֵהוּ' 29; וְכָל לִשׁוֹן כְּלָהּ וְהַשְׁתַּחֲוֶה קוֹרְאִין לוֹ, לְפִי שֶׁהִיא הַכְּלָהּ שֶׁאִין אֲחֵרֶיהָ תִּקְוָמָה לְעוֹלָם, וְהַתִּפְסָד שֶׁאִינוֹ חוֹזֵר לְעוֹלָם 30. וְשָׂמָא תִּקַּל בְּעֵינֶיךָ טוֹכָה זו, וְיִתְדַמֶּה שֶׁאִין שֶׁכֶּר הַמְּצוּוֹת וְהַנִּזְוֵי הָאֲדָם שֶׁלֶם בְּרִכְי הָאֲמַת, אֲלֵא לְהִיֹּת אוֹכֵל וְשׁוֹתָה מֵאֲכָלוֹת טוֹבוֹת וּבֹעֵל צוּרוֹת נְאוֹת וְלוֹבֵשׁ בְּגָדֵי שֵׁשׁ וְרִקְמָה וְשׁוֹכֵן בְּאֶהְלֵי שֵׁן וּמְשַׁתְּמֵשׁ בְּכָלֵי כֶּסֶף וְזֶהֱב וְדַבְרִים הַדּוּמִים לְאֵלוֹ, כְּמוֹ שֶׁמְדַמֵּין אֵלֶּה הַעֲרִיבִים הַטְּפָשִׁים הָאֲוִילִים הַשְּׁטוּפִים בְּזֻמָּה 31.

שמוכרח אתה לומר כן שאם לא תאמר אלא שהיה כפשטה אם כן תקשה לך למ"ד אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכות בלבד לא מצי מכחיש דהאי פרשה לא איירי במשיח דהא בהדיא קאמר קרא ויצא חוטר מגזע ישי וכו' ואפילו שאומר שכל שאר הנבואות לעוה"ב זו דואי אינו יכול להכחיש שהיה במשיח ואם מפרש כפשטה איך קאמר אין בין העוה"ו אלא שעבוד מלכות בלבד הא איכא כל הני האמורות שם בפרשה אלא ודאי שהיה משל ושמואל דריש לענין שעבוד מלכות כמו שפירשה רבינו ז"ל שר"ל זאב אלו ענו"ב וכשב הוא ישראל וכו'. ולהכי קאמר אין בין העוה"ו וכו' ואיכ כיון שמוכרח אתה לומר לדעת שמואל דאין פרשה זו כפשטה גם למ"ד כל הנביאים לא נתבאו וכו' אין פרשה זו כפשטה דע"כ לא פליגי אלא שיחידשו דבריהם שהוא כמנהג העולם אבל הפך מנהג העולם לא וזו היתה כוונתו ג"כ

אֲבָל הַחֲכָמִים וּבְעֲלֵי דְעָה יָדְעוּ, שֶׁכָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה דְּבָרֵי הַבָּאִי וְהַכֵּל הֵן, וְאִין בְּהֵם תּוֹחֲלַת. וְאִינָה טוֹכָה גְּדוּלָה אֲצֵלְנוּ בְּעוֹלָם הַזֶּה, אֲלֵא מִפְּנֵי שֶׁאִינוֹ בְּעֲלֵי גוֹף וְגוֹיָה; וְכָל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה, צָרִיךְ הַגּוֹף הֵן, וְאִין הַנֶּפֶשׁ מִתְאַוָּה לָהֶן וּמְחַמְדָּתָן אֲלֵא מִפְּנֵי צָרָךְ הַגּוֹף, כְּדִי שִׁימְצָא חִפְצוֹ וְיַעֲמֵד עַל בְּרִיו. וּבְזִמְן שֶׁאִין שֵׁם גּוֹף, נִמְצָאוּ כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה בְּטָלִין 32.

כפ"ט אלא ששם בהלכות מלכים ביאר יותר, זה ג"ל ליישב דברי רבינו ז"ל שלא הביא דברי שמואל אלא כדמות ראייה אבל לא דס"ל כותיה. אבל מ"מ קשה ליה סוגיא דפ' חלק דפריך על הא דאור הלבנה כאור החמה וגר' ולשמואל דאמר וכו' משמע דל"י חייא בר אבא ניחא ואי כדברי רבינו אפילו לדברי ר' חייא בר אבא נמי קשה ולא ישנתה דבר מטבעו ולהיות אור הלבנה כאור החמה ואור החמה שבעתים אין כל שינוי טבע גדול מזה. ובספר כסף משנה בסוף הלכות מלכים כתב הר"ב לתרץ השגת הראב"י ז"ל על ההיא דבן כוזיבא הרגוהו וכו' דרבינו אויל לטעמיה דפסק כשמואל דאמר אין בין העוה"ו וכו' גם זה קשה למה שכתבתי דפסק כר' חייא בר אבא דאין מקום לתירוצי שהשגת ההיא וצ"ע: סליקו להו הלכות תשובה בס"ד

הַטוֹכָה הַגְּדוּלָה שֶׁתִּהְיֶה בָּהּ הַנֶּפֶשׁ בְּעוֹלָם הַבָּא, אִין שׁוּם דְּרַךְ בְּעוֹלָם הַזֶּה לְהַשִּׁיגָה בָּהּ וְלִידַע אוֹתָהּ, שֶׁאִין אָנוּ יוֹדְעִין בְּעוֹלָם הַזֶּה אֲלֵא טוֹכַת הַגּוֹף, וְלֵה אָנוּ מִתְאַוִּין; אֲבָל אוֹתָהּ הַטוֹכָה גְּדוּלָה עַד מָאֵד, וְאִין לָהּ עֲרָךְ בְּטוֹבוֹת שֶׁל עוֹלָם הַזֶּה אֲלֵא דְרַךְ מְשַׁל 33. אֲבָל בְּדֶרֶךְ הָאֲמַת, שֶׁנַּעֲרַף טוֹכַת הַנֶּפֶשׁ בְּעוֹלָם הַבָּא כְּמוֹ טוֹכַת הַגּוֹף בְּעוֹלָם הַזֶּה בְּמֵאֲכָל וּבְמִשְׁתֶּה, אִינוֹ כֵּן; אֲלֵא אוֹתָהּ הַטוֹכָה גְּדוּלָה עַד אִין חֲקָר 34, וְאִין עֲרָךְ וְאִין דְּמִיוֹן. הוּא שֶׁאֲמַר דּוּד: "מָה רַב טוֹכָךְ אֲשֶׁר צִפְנָתָ לִירְאִיךָ, פְּעֻלַּת לַחוֹסִים בְּךָ" 35. ז. וְכֵמָה הֵמָּה דּוּד וְהַתְּאוּהָ לַחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא 36, שֶׁנֶּאֱמַר: "לֹוֹא הָאֲמַנְתִּי לְרִאוֹת בְּטוֹב ה' בְּאֶרֶץ חַיִּים" 37.

דבשבת פרק במה אשה אמרו (בדף ס"ג). במשנה לא יצא האיש לא בסוף ולא בקשת וכו' ואם יצא הייב טהא ר' אליעזר אומר תכשיטין הן לו ותכ"א אינו אלא לנגאי שנאמר וכתחו חבורתם וכו'. ובגמרא אמרו שם לר' אליעזר דאמר דתכשיטין הן למה הן בטלין לימות המשיח ואמרו בגמרא דהיינו דלא כשמואל דאמר אין בין העוה"ו לימות המשיח וכו' והוא כמאן דאמר כל הנביאים לא נתבאו וכו' ואיכא דאמר שם דר' אליעזר אתי כשמואל אבל רבנן דאמרי בטלין על כרחין אתו דלא כשמואל ואיכ' רבינו שפסק בהלכות שבת פרק י"ט כחכמים אין פסק כשמואל דאמר אין בין העולם הזה לימות המשיח וכו'. וראה דרבינו ראי פסק דלא כשמואל מטעמא דהרשית דאתי דלא כרבנן אלא שהוא מפרש שמי שאמר כל הנביאים לא נתבאו אלא לימות המשיח וכו' סובר שכל הדברים המחודשים שהיו בעולם כלומר שאין בהם הפך מנהג העולם כמו ביטול החרכות והרמחים שאין זה הפך הטבע אבל שאר הנבואות הדומות לזה הם לימות המשיח, אבל שמואל סובר שאין שום חידוש כלל הפך מנהג העולם ולא במנהג העולם אפילו עניות ועשירות והיו מנהג העולם דהא שמואל מקרא

עַל בְּרִיָּה, וְאִין יוֹדַע גְּדוּלָה וְיִפְיָה וְעֲצָמָה אֲלֵא הַקְּדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא לְבָדוּ; וְשֶׁכָּל הַטוֹבוֹת שֶׁמִּתְנַבְּאִין בְּהֵן הַנְּבִיאִים לִישְׂרָאֵל, אִינֵן אֲלֵא לְדְבָרִים שֶׁל גּוֹף, שֶׁנֶּהְיִין בְּהֵן יִשְׂרָאֵל בִּימוֹת הַמֶּלֶךְ הַמְּשִׁיחִי, בְּזִמְן שֶׁתִּחְזֹר הַמִּמְשָׁלָה לִישְׂרָאֵל.

אבל טובות חיי העולם הבא, אין לה ערך ודמיון, ולא דמיוה הנביאים, כד' שלא יפחתו אותה בדמיון 38. הוא שישעיהו אומר: "עין לא ראתה, אלהים וזולתך – יעשה למחכה לו" 39; כלומר, הטובה שלא ראתה

כסף משנה

ז אמרו חכמים כל הנביאים וכו'. מימרא דרבי חייא בר אבא פרק במה אשה יוצאה (שבת דף ס"ג). ודע דמשמע דהא דרבי חייא בר אבא פליגי אדשמואל דאמר אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שיעבוד מלכות בלבד, ורבינו כתב כאן הא דרבי חייא בר אבא בפרק שאחר זה וגם בפרק י"ב מהלכות מלכים כתב לדשמואל וצ"ע:

מגדף עו

כבר הודיענו חכמים עד למחכה לו. פרק אין עומדין:

מקורות היד

- 40 ברכות לד, ב. ראה זחר
- ח"ג קנה, א. 41 תהלים לא,
- כ. 42 זחר ח"א רסה, א.
- ספר הבבאי את קס, ועיין
- זחר ח"א קנה, א. ח"ב ו, א.
- ח"ג ט, ב. טו, א. תקו"ו
- תל"ו (נו. ב) י"ח קבא, ד.
- פרק ט**
- 1 אבות ספ"ב
- 2 תנא כב, ו. 3 שלח טו,
- לא. 4 ברכות לב, ב. ספרי
- עקב יא, כא. משלי ג, יח.
- 5 תהלים קה, מדר"מ.
- 6 ואתחנן ו, כה. 7 האזינו
- לב, טו. 8 תבוא כח, מז.
- 9 שם, מח. 10 קידושין לט,
- ב. חולין קכב, א. 11 ראה
- ע"י לה, ב. הוריות י, ב.
- 12 קהלת ט, י. וראה קהיר
- עה"פ. שבת קנא, ב. ע"ג, ג.
- א.

זוכה בה לחיי העולם הבא; ולפי גדל מעשיו וגדל חקמתו, הוא זוכה. והבטיחנו בתורה, שאם נעשה אותה בשמחה ובטובת נפש, ונהגה בחקמתה תמיד – שיסיר ממנו כל הדברים המונעין אותו מלעשותה, כגון חלי ומלחמה ורעב וכיוצא בהן, וישיפע לנו כל הטובות המחזקים את דינינו לעשות את התורה, כגון שבע ושלוש ורבות פסוק וזהב – כדי שלא נעסק כל ימינו בדברים שהגוף צריך להן, אלא נשב פנויים ללמד בחקמה, ולעשות המצווה, כדי שנוצח לחיי העולם הבא. וכן הוא אומר בתורה, אחר שהבטיח בטובות העולם הזה: "וצדקה תהיה לנו וגו'".

וכן הודיענו בתורה, שאם נעזב התורה מדעתנו ונעסק בהכלי הזמן, כענין שנגאמר: "וישמן ישרון ויבעט" – שדין האמת יסיר מן העוזבים כל טובות העולם הזה, שהן חזקו ודיהם לבעט, ומביא עליהן כל הרעות שמונעין אותן מלקנות העולם הבא, כדי שיאבדו ברשעים. הוא שכתוב בתורה: "תחת אשר לא עבדת את ה' וגו'" ויבדת את איביך, אשר ישלחנו ה' בך".

נמצא פרוש כל אותן הברכות והקלות, על הרף זו: כלומר, אם עבדתם את ה' בשמחה, ושמרתם דרכו – משפיע לכם הברכות האלו ומרחיק הקלות, עד שתהיו פנויים להתחכם בתורה ולעסוק בה, כדי שתזכו לחיי העולם הבא, וייטב לך לעולם שפלו טוב, ותאריך ימים לעולם שפלו ארך¹⁰, ונמצאתם זוכין לשני העולמות¹¹, לחיים טובים בעולם הזה, המביאים לחיי העולם הבא; שאם לא יקנה היום חקמה ומעשים טובים – אין לו במה יזכה שנגאמר: "כי אין מעשה וחשבון ודעת וחקמה בשאל"¹².

ואם עזבתם את ה' ושיגתם במאכל ומשקה וזנות ודומה להן – מביא עליכם כל הקלות האלו ומסיר כל הברכות, עד שיכלו ימכם בכמה ופחד, ולא יהיה לכם לב פנוי ולא גוף שלם לעשות המצוות, כדי שתאבדו מחיי העולם הבא. ונמצאתם שאבדתם

אותה עין נביא, אלא עשה אותה האלהים לאדם שמחקה לו. אמרו חכמים⁴⁰: [ד] "כל הנביאים פלן לא נתבארו אלא לימות המשיח, אבל העולם הבא – עין לא ראתה, אלהים זולתך". ח. *זה שקראו אותו חכמים 'העולם הבא' – לא מפני שאינו מצוי

עתה, וזה העולם אובד, ואחר כך יבוא אותו העולם. אין הדבר כן! אלא הרי הוא מצוי ועומד, שנגאמר: "מה רב טובך, אשר צפנת ליראך"⁴¹. ולא קראוהו 'העולם הבא', אלא מפני שאותן החיים באין לו לאדם אחר חיי העולם הזה שאנו קמים בו כגוף ונפש, וזה הוא הנמצא לכל אדם בראשונה⁴².

פרק ט

א. מאחר שנודע שמתן שרכן של מצוות והטובה שנוצח לה אם שמרנו דרך ה' הכתובה בתורה – היא חיי העולם הבא, שנגאמר: "למען ייטב לך, והצדקה ימים"²; והנלקמה שנוקמין מן הרשעים שעזבו ארחות הצדק הכתובות בתורה – היא הברכה שנגאמר: "הברכה תברכה הנפש ההיא, עונה בה"³;

מה הוא זה שכתוב בכל התורה בלה, אם תשמעו יגיע לכם, ואם לא תשמעו יקרה אתכם, וכל אותן הדברים בעולם הזה – כגון שבע ורעב, ומלחמה ושלוש, ומלכות ושללות, וישיבת הארץ וגלות, והצלחת מעשה והפסדו, ושאר כל דברי הברית? כל אותן הדברים אמת הי, ויהיו, ובזמן שאנו עושין כל מצוות התורה, יגיעו אלינו טובות העולם הזה בלן; ובזמן שאנו עוברין עליהן, תקרא אותנו הרעות הכתובות. ואף על פי כן, אין אותן הטובות, הן סוף ממן שרכן של מצוות; ולא אותן הרעות, הן סוף הנלקמה שנוקמין מעובר על כל המצוות. אלא כך הוא הצע הדברים:

הקדוש ברוך הוא נתן לנו תורה זו, עין חיים, וכל העושה כל הכתוב בה, ויודעו דעה גמורה נכונה –

כסף משנה

ח זה שקראו אותם חכמים העולם הבא וכו'; כתב הראב"ד נראה כמחיש וכו' וחד חרוב נמצא שהוא עולם חדש, עכ"ל. וכבר כתבתי שדעת רבינו שעוה"ב

הגהות מיימוניות

[ד] במה אשה פרק חלק ופ' אין עומדין א"ר חייא בר אבא אר"י כו', עכ"ל:

מגדל עז

זה שקראו אותו חכמים עד סוף הפרק: כתב הראב"ד ז"ל נראה מפרש שאין העולם חוזר לתהו ובהו וכו' נמצא שהוא עולם חדש עכ"ל. והרמב"ן ז"ל כתב על זה הלשון בעצמו שהעתיק בשער הגמול נראה מדברים הללו שעה"ב הוא עולם הנשמות המגיע אדם אחר מיתת הגוף מדי: ואנו אמר כי מה שחשדו הראב"ד ז"ל הביאו דרון לשונו כך חלילה לו לר"מ ז"ל מלשבוש זה וחס ושלוש שהלשון חסבלנו, אבל אני מודה אל הרמב"ן ז"ל שכן נראה מלשנו זה וכבר כתבתי

מקורות היד

- 13 ראה סנהדרין צח, א ואילן. ז"ח בראשית ו, א.
- 14 ראה נוסח התפלה "את צמח דוד עבדך מותרה נתנומה וכו'". 14 וזר ח"א קיד, ב (במה"ט), קבה, ב.
- 15 ח"ג כג, א. וראה מכללת בשלח טו, ב. מכללת ירושלים שם. במדבר"ק פט"ו, כה. קה"ר פ"א, א.
- 16 ישעי' יא, ט. 16 ירמיה' א, לג. 17 יחזקאל לו, כו.
- 18 ראה רד"ב יג, ה. מכללת ר"פ בא, 19 ראה נתנומה (בבב"ח תולדות כ, 20 ראה ברב"ה לו, י. 21 ישעי' ב, ב. 22 ברכות לו, ב. שבח טו, א. קנא, ב. סנהדרין צט, א. וראה ז"ח ח"ג קנא, א.
- 1 פרק י א אבות פ"א מ"ג.
- 2 ספר עקב יא, יג.
- 3 ירושלמי ברכות פ"ט ה"ה.
- 4 עין 4 סוטה מו, א. יציר תנוק ואשה תהא שפאל וזוהא רימן מקרבא, שב"ב, ז"ח, ה.
- 5 וראה ז"ח ח"ב רטו, א. 5 נדרים סב, א. 6 עפ"י ספר עקב יא, כב. נדרים שם. 7 ישעי' מה, א. סוטה א, א. ספרי יתרות ו, ה. ירושלמי ברכות פ"ט ה"ה.
- 8 יתרות שם. ספרי עה"פ.
- 9 עין ספרי שם. 10 עפ"י שה"ש ח, י. 11 עפ"י משלי ה, יט. ועיי'ש בהרגום ובפשי"י. עירובין נד, ב.
- 12 ואתחנן ו, ה. 13 שה"ש ב, ה. 14 ראה שבועות לה, ב. ל"ש שה"ש רמז תתקפ, וזר ח"ב קנא, א ואילן.
- 15 עקב יא, יג. נדרים סב, א. ספר תהלים קיב, א. 18 א"ע יז, א. 19 אבות פ"א מ"ג.
- 20 פסחים ג, ב. נדר כג, ב. סוטה כב, ב. שם מו, א. סנהדרין קא, א. הוריות י, ב. עירובין טו, ב. ירושלמי פסחים פ"א ה"ז.

הַאֲמַת מַפְגֵי שְׁהִיא אַמַּת, וְסוּף הַטּוֹבָה לְבוֹא (בַּכֶּלֶל) {בגללה}.

וּמַעֲלָה זוּ הִיא מַעֲלָה גְדוֹלָה עַד מְאֹד, וְאִין כָּל חֲכָם זוֹכֵה לָהּ. וְהִיא מַעֲלַת אַבְרָהָם אַבְיָנוּ, שֶׁקָּרָא הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא 'אוֹהֲבוֹ',¹⁷ לְפִי שְׁלֹא עֲבַד אֱלֹהֵי מֵאֲהָבָה. וְהִיא הַמַּעֲלָה שְׁצוּנוּ בַּהּ הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל יְדֵי מַשָּׂה, שֶׁנֶּאֱמַר: 'וְאֶהְבֶּתְ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ'¹⁸. וּבְזִמְנָן שִׁיאֲהִיב אֶת ה' אֶהְבֶּה הַרְאוּיָה, מִזְדֵּי יַעֲשֶׂה כָּל הַמַּצְוֹת מֵאֲהָבָה. ג. וְכִיצַד הִיא הַאֲהָבָה הַרְאוּיָה? הוּא שִׁיאֲהִיב אֶת ה' אֶהְבֶּה גְדוֹלָה יִתְרָה, עֲזָה עַד מְאֹד¹⁹, עַד שֶׁתְּהֵא נִפְשׁוּ קְשׁוּרָה בְּאֲהָבַת ה', וְנִמְצָא שׁוּגָה בַּהּ תְּמִיד²⁰ — כְּאֵלוֹ חוֹלֵי הַאֲהָבָה, שֶׁאִין דַּעֲמָן פְּנוּיָה מֵאֲהָבַת אוֹתָהּ אֲשֶׁה שְׁהוּא שׁוּגָה בַּהּ תְּמִיד, בֵּין בְּשִׂכְבוֹ בֵּין בְּקוּמוֹ, בֵּין בְּשַׁעַה שְׁהוּא אוֹכֵל וְשׁוֹתָה. יִתְרָ מִזָּה תִּהְיֶה אֲהָבַת ה' בְּלִב אֹהֲבָיו, וְשׁוּגִין בַּהּ תְּמִיד, כְּמוֹ שְׁצוּנוּ: "כֹּכֵל לְכַבֵּד וּבְכֵל נִפְשֶׁךָ"²¹. וְהוּא שֶׁשְׁלֵמָה אָמַר דְּרַךְ מָשָׁל: "כִּי חוֹלַת אֶהְבֶּה אֲנִי"²²; וְכָל שִׁיר הַשִּׁירִים — מָשָׁל הוּא לְעַנְיָן וְה. ד. אָמְרוּ חֲכָמִים הַרְאוּשׁוּנִים: שֶׁמָּא תֵּאמַר, הַרְיָנִי לְמַד תּוֹרָה בְּשִׁבִיל שֶׁאֲהִיָּה עֲשִׂיר, בְּשִׁבִיל שֶׁאֲקָרָא רַבִּי, בְּשִׁבִיל שֶׁאֲקַבֵּל שְׂכָר לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא — תִּלְמוּד לּוֹמַר: "לֹאֲהָבָה אֶת ה'"²³; כָּל שֶׁאַתָּם עוֹשִׂים, לֹא תַעֲשׂוּ אֱלֹהֵי מֵאֲהָבָה²⁴.

וְעוֹד אָמְרוּ חֲכָמִים: "בְּמַצְוֹתַי חֲפִץ מְאֹד"²⁵ — "בְּמַצְוֹתַי", וְלֹא בְּשִׂכְר מַצְוֹתַי²⁶. וְכֵן הָיָה גְדוֹלֵי הַחֲכָמִים מַצְוִין לְנִבּוּנֵי תִּלְמִידֵיהֶן וּמְשִׁפִּילֵיהֶן בְּיָחוּד: אֵל תִּהְיֶה פְּעֻדָּים הַמְשַׁמְשִׂים אֶת הָרַב עַל מְנַת לְקַבֵּל טוֹבָה; אֱלֹהֵי הָיָה פְּעֻדָּים הַמְשַׁמְשִׂין אֶת הָרַב עַל מְנַת שְׁלֹא לְקַבֵּל כְּלוּם — אֱלֹהֵי מַפְגֵי שְׁהוּא הָרַב, רְאוּי לְשַׁמְשׁוֹ; כְּלוּמַר, עֲבָדוּ מֵאֲהָבָה²⁷. ה. כָּל הָעוֹסֵק בַּתּוֹרָה כְּדֵי לְקַבֵּל שְׂכָר, אוֹ כְּדֵי שְׁלֹא תִּגְיַע עֲדָיו פְּרַעְנוֹת — הָרִי זֶה עוֹסֵק בַּהּ שְׁלֹא לְשִׁמְהָ. וְכָל הָעוֹסֵק בַּהּ לֹא לִיְרָאָה, וְלֹא לְקַבֵּל שְׂכָר, אֱלֹהֵי מַפְגֵי אֲהָבַת אֲדוֹן כָּל הָאָרֶץ שְׁצוּנָה בַּהּ — הָרִי זֶה עוֹסֵק בַּהּ לְשִׁמְהָ. וְאָמְרוּ חֲכָמִים: 'לְעוֹלָם יַעֲסֵק אָדָם בַּתּוֹרָה, אֲפִלוּ שְׁלֹא לְשִׁמְהָ — שְׁמַתוֹף שְׁלֹא לְשִׁמְהָ, כָּא לְשִׁמְהָ'²⁸.

לְפִיכֵף, כְּשֶׁמְלַמְדִין אֶת הַקְּטָנִים וְאֶת הַנְּשִׂים וְכָלֵל עַמֵּי הָאָרֶץ, אִין מְלַמְדִין אוֹתָן אֱלֹהֵי לְעַבְד מִיְרָאָה

שְׁנֵי עוֹלָמוֹת: שְׁבֻזְמָן שְׁאָדָם טְרוּד בְּעוֹלָם הַזֶּה בְּחֵלִי וּבְמִלְחָמָה וְרַעְבוֹן, אִינוּ מַתְעַסֵּק לֹא בְּחֻקָּהּ וְלֹא בְּמַצְוֹה שֶׁבָּהָן זֹכִין לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא. ב. וּמַפְגֵי זֶה הַתְּאוּוֹ כָּל יִשְׂרָאֵל, נְבִיאֵיהֶם וְחֲכָמֵיהֶם, יָמוֹת הַמֶּלֶךְ הַמְּשִׁיחַ, כְּדֵי שְׁיִגְדוּ מַמְלְכוֹת הַרְשָׁעָה שֶׁאִינָה מִנְחַת לְהָן לְעַסֵּק בַּתּוֹרָה וּבְמַצְוֹת פְּהֶגֶן, וְיִמְצָאוּ לְהֵם מְרוּגוֹעַ וְיַרְבוּ בְּחֻקָּהּ, כְּדֵי שְׁיִזְכּוּ לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא²⁹. לְפִי שֶׁבְּאוֹתָן הַיָּמִים תִּרְבֶּה הַדַּעַת וְהַחֲקִמָה וְהַאֲמַת³⁰ — שֶׁנֶּאֱמַר: "כִּי מְלֹאָה הָאָרֶץ דַּעַה אֶת ה'"³¹, וְנֶאֱמַר: "וְלֹא יִלְמְדוּ עוֹד אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ וְאִישׁ אֶת אַחֲיוֹ"³², וְנֶאֱמַר: "וְהִסִּירְתִי אֶת לֵב הָאָדָם מִבְּשִׂרְכֶם"³³. מַפְגֵי שְׁאוֹתוֹ הַמֶּלֶךְ שְׁיַעֲמֹד מְזַרַע דְּוָד³⁴, כְּעַל חֲכָמָה יְהִיָּה יִתְרָ מְשִׁלְמָה³⁵, וְנִבְיָא גְדוֹל הוּא קְרוֹב מִמַּשָּׂה רַבְנּוּ³⁶; וְלְפִיכֵף, יִלְמַד כָּל הָעָם וְיוֹרָה אוֹתָן דְּרַךְ ה', וְיִבּוֹאוּ כָּל הַגּוֹיִם לְשִׁמְעוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר: "וְהָיָה בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים, נִכּוֹן יְהִיָּה הַר בֵּית ה' בְּרֹאשׁ הַהָרִים"³⁷. וְסוּף הַשְּׂכָר כְּלוֹ וְהַטּוֹבָה הַאֲחֻרּוֹנָה שֶׁאִין לָהּ הַפְּסֵק וְלֹא גְרַעוֹן, הוּא חַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא; אֲבָל יָמוֹת הַמְּשִׁיחַ — הוּא הָעוֹלָם הַזֶּה, וְעוֹלָם כְּמִנְהַגוֹ הוֹלֵךְ, אֱלֹהֵי שְׁהַמְּלָכוֹת תַּחְזוֹר לְיִשְׂרָאֵל. וְכַבֵּר [א] אָמְרוּ חֲכָמִים הַרְאוּשׁוּנִים: 'אִין בֵּין הָעוֹלָם הַזֶּה לְיָמוֹת הַמְּשִׁיחַ, אֱלֹהֵי שְׁעֻבּוֹד מַלְכוּת בְּלִבָּד'³⁸.

פָּרָק י

א. אֵל יֵאמַר אָדָם: 'הַרְיָנִי עוֹשֶׂה מַצְוֹת הַתּוֹרָה וְעוֹסֵק בְּחֻקָּמָתָהּ, כְּדֵי שֶׁאֲקַבֵּל הַבְּרָכוֹת הַכְּתוּבוֹת בַּהּ, אוֹ כְּדֵי שֶׁאֲזַכֶּה לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא'³⁹; וְאֶפְרָשׁ מִן הַעֲבֻרוֹת שֶׁהִזְהִירָה תּוֹרָה מִהֶן, כְּדֵי שֶׁאֲנַצֵּל מִן הַקְּלָלוֹת הַכְּתוּבוֹת בַּתּוֹרָה, אוֹ כְּדֵי שְׁלֹא אֶפְרַת מַחַיֵי הָעוֹלָם הַבָּא'⁴⁰.

אִין רְאוּי לְעַבְד אֶת ה' עַל דְּרַךְ זֶה! שְׁהַעוֹבֵד עַל דְּרַךְ זֶה, הוּא עוֹבֵד מִיְרָאָה; וְאִינָה מַעֲלַת הַנְּבִיאִים, וְלֹא מַעֲלַת הַחֲכָמִים. וְאִין עוֹבֵד אֶת ה' עַל דְּרַךְ זֶה, אֱלֹהֵי עַמֵּי הָאָרֶץ וְהַנְּשִׂים וְהַקְּטָנִים, שֶׁמְחַנְכִין אוֹתָן לְעַבְד מִיְרָאָה, עַד שֶׁתִּרְבֶּה דַּעֲמָן וְיַעֲבְדוּ מֵאֲהָבָה⁴¹. ב. הָעוֹבֵד מֵאֲהָבָה⁴², עוֹסֵק בַּתּוֹרָה וּבְמַצְוֹת וְהוֹלֵךְ בְּנִתְיָבוֹת הַחֻקָּה — לֹא מַפְגֵי דְבָר בְּעוֹלָם, לֹא מַפְגֵי יְרֵאת הָרַעָה, וְלֹא כְּדֵי לִירֵשׁ הַטּוֹבָה; אֱלֹהֵי עוֹשֶׂה

כִּפּוּר מִשְׁנָה

פָּרָק תְּשִׁיעֵי ב אִין בֵּין הָעוֹלָם הַזֶּה וְכו'. מִימְרָא דְשִׁמְוֵאל פ' בְּמָה אִשֶׁה יִצְחָק (שִׁבְת דף ס"ג). כְּתוּבֵי בְּפָרָק קוֹדֵם זֶה מָה שֵׁישׁ לִסְפֵק בְּלִשׁוֹן זֶה: פָּרָק עֲשִׂירֵי ד שְׁמָא תֵּאמַר הַרְיָנִי לּוֹמַד תּוֹרָה בְּשִׁבִיל שְׁהִיאָה עֲשִׂירֵי וְכו' בְּמַצְוֹתַי חֲפִץ מְאֹד וְלֹא בְּשִׂכְר מַצְוֹתַי. פָּרָק לְפָנֵי אִידִיָּהן (ע"ז דף ר"ט).

מִגְדַּף עֲזוֹ
אֵל יֵאמַר אָדָם הַרְיָנִי עוֹשֶׂה עַד בְּמַצְוֹתַי. בְּהַרְבֵּה מִקּוּמוֹת בַּתְּלוּמָה וּבְמִרְשׁוֹת: וְכֵן הָיָה גְדוֹלֵי הַחֲכָמִים עַד מֵאֲהָבָה. פ"ק דִּאֲבוּת: כָּל הָעוֹסֵק עַד בַּהּ לְשִׁמְהָ. פָּרָק תַּפְלַת הַשְּׁחָר: וְאִמְרוּ חֲכָמִים לְעוֹלָם יַעֲסֹק עַד יַעֲבָדוּ מֵאֲהָבָה. כְּכָר כְּתוּבֵי בְּהַלְכוֹת ת"ת בְּכַמֵּה מִקּוּמוֹת אִמְרוּ כֵן וְגַם בְּפָרָק תַּפְלַת הַשְּׁחָר (דף כ"ח):

הַגְּהוֹת מִיּוֹבוֹנוּת
[א] שְׁמוֹאֵל פָּרָק חֵלֶק וְכו'. בְּמָה אִשֶׁה וְכו' אִין עוֹמְדִין:
פָּרָק תַּפְלַת הַשְּׁחָר: וְאִמְרוּ חֲכָמִים לְעוֹלָם יַעֲסֹק עַד יַעֲבָדוּ מֵאֲהָבָה.

מקורות היד

21 ואתחנן ו' ה' 22 ספר
 ואתחנן ו' ה' 23 פ"ב ה"ב
 ואילך, פ"ד ה"ב.

לְפִיכָף, צָרִיף אָדָם לְיַחַד עֲצָמוֹ לְהֵבִין וּלְהַשְׁכִּיל
 בְּחֻמּוֹת וּתְבוּנוֹת הַמּוֹדִיעִין לוֹ אֵת קוֹנוֹ כְּפִי כַח
 שֵׁשׁ בְּאָדָם לְהֵבִין וּלְהַשִּׁיג, כְּמוֹ שֶׁבְּאָרְנוּ בְּהִלְכוֹת
 יְסוּדֵי הַתּוֹרָה²³.

בְּרִיף רַחֲמָנָא דְסִיעֵן. נִגְמַר סֵפֶר רֵאשׁוֹן, בְּעֲזַרַת שְׂדֵי.
 וּמִנֵּין פְּרָקִים שֶׁל סֵפֶר זֶה, שֶׁשָּׂה וְאַרְבָּעִים פְּרָקִים:
 הִלְכוֹת יְסוּדֵי הַתּוֹרָה, עֲשָׂרָה פְּרָקִים; הִלְכוֹת דְּעוֹת,
 שְׁבַעַה פְּרָקִים; הִלְכוֹת תְּלִמּוּד תּוֹרָה, שְׁבַעַה פְּרָקִים;
 הִלְכוֹת עֲבוּדָה זָרָה, שְׁנַיִם עָשָׂר פְּרָקִים; הִלְכוֹת
 תְּשׁוּבָה, עֲשָׂרָה פְּרָקִים.

וְכִי לְקַבֵּל שָׂכָר, עַד שֶׁתִּרְבֶּה דַעְתָּן וְיִתְחַקְמוּ חֻמְמָה
 יְתֵרָה, מִגְלִין לָהֶן רְוֹ זֶה מְעַט מְעַט; וּמְרַגְלִין אוֹתָן
 לְעֵינֵין זֶה בְּנַחַת, עַד שֶׁשִּׁיגוּהוּ וְיִדְעוּהוּ וְיַעֲבְדוּ
 מֵאַהֲבָה. ו'. *דָּבָר יְדוּעַ

השנת הראב"ד

דבר . . כראוי א"א זה השגיון
 לא ידענו לאי זה דבר כיון, ואנו
 מפרשים אותו בשני ענינים
 לשון שיר כמו שגיון לידו, וענין
 אחר בעבור אהבתה תשנה
 בעניןך שלא תשים אליהם לב.
 וברור, שְׂאִין אֶהְבֵת הַקְּדוּשָׁה
 בְּרוּף הוּא נִקְשָׁרַת בְּלָבוֹ שֶׁל
 אָדָם, עַד שֶׁשִּׁגְוָה בָּהּ תְּמִיד
 כְּרֵאוֹי וְיַעֲזֹב כָּל שְׁבַעוּלָם
 חוּץ מִמְּנָה, כְּמוֹ שֶׁצָּוָה וְאָמַר: "בְּכָל לִבְךָ וּבְכָל
 נַפְשְׁךָ"²¹; אֲלֹא בְּדַעַה שִׁדְעָה²². וְעַל פִּי הַדַּעַה –
 תִּהְיֶה הָאֶהְבָּה: אִם מְעַט מְעַט, וְאִם הִרְבָּה הִרְבָּה.

כף משנה

באהבת ה' כמו שאדם שמח בשיר. השי"ת ישים חלקנו מאוהבי שמו אמן וכן
 יהי רצון: גשלים ספר המדע

ו דבר ידוע וכו'. עד שישיג בה תמיד כראוי: כתב הראב"ד א"א זה השגיון
 וכו' שלא תשית עליהם לב, עכ"ל. מ"ש לשון שיר נראה דהיינו לומר שישמח

מגדל עוז

דבר ידוע וברור עד סוף הפרק שהוא סוף הספר: כתב . הראב"ד לא ידענו לאיזה דבר כיון וכו' שלא תשים אליהם לב עכ"ל: ואני אומר כי הפירוש השני הוא עיקר
 אצל ר"מ ז"ל והוא נכון ויפה: נגמר ספר ראשון והוא ספר המדע:

לקוטי אמרים חלק שלישי הנקרא בשם אגרת התשובה

פרק א תניא בסוף יומא שלשה חלוקי כפרה הם ותשובה עם כל אחד. עבר על מ"ע ושב אינו זו משם עד שמוחלין לו עבר על מל"ת ושב תשובה תולה ויוה"כ מכפר. (פי' דאע"ג דלענין קיום מ"ע גדולה שדוחה את ל"ת. היינו משום שע"י קיום מ"ע ממשיך אור ושפע בעולמות עליונים מהארת אור א"ס ב"ה (כמ"ש בזהר דרמ"ח פקודין אינון רמ"ח אברין דמלכא) וגם על נפשו האלקית כמ"ש אשר קדשנו במצותיו. אבל לענין תשובה אף שמוחלין לו העונש על שמרד במלכותו ית' ולא עשה מאמר המלך. מ"מ האור נעדר וכו' וכמארז"ל ע"פ מעוות לא יוכל לתקן זה שביטל ק"ש של ערבית או וכו'. דאף שגוהר מעתה לקרות ק"ש של ערבית ושחרית לעולם אין תשובתו מועלת לתקן מה שביטל פ"א. והעובר על מל"ת ע"י שנדבק הרע בנפשו עושה פגם למעלה בשרשה ומקור חוצבה (בלבושי' די"ם דעשי' כמ"ש בת"ז לבושי' תקינת לון דמנייהו פרחין נשמתי' לב"ג וכו') לכך אין כפרה לנפשו ולא למעלה עד יוה"כ כמ"ש וכפר על הקדש מטומאות בני' ומפשעיהם וגו' לפני ה' תטהרו לפני ה' דייקא ולכן אין ללמוד מכאן שום קולא ח"ו במ"ע ובפרט בת"ת. ואדרבה ארז"ל ויתר הקב"ה על ע"ז וכו' אף שהן כריתות ומיתות ב"ד ולא ויתר על ביטול ת"ת). עבר על כריתות ומיתות ב"ד תשובה ויוה"כ תולין ויסורין ממרקין (פי' גומרין הכפרה והוא מלשון מריקה ושטיפה לצחצה הנפש. כי כפרה היא לשון קינוח שמקנח לכלוך החטא) שנאמר ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עונם. עכ"ל

עב"ל הברייתא: והנה מצות התשובה מן התורה היא עזיבת החטא בלבד (כדאי' בגמ' פ"ג דסנהדרין ובה"מ ססי' ל"ד לענין עדות) דהיינו שיגמור בלבו בלב שלם לבל ישוב עוד לכסלה למרוד במלכותו ית' ולא יעבור עוד מצות המלך ח"ו הן במ"ע הן במל"ת. וזהו עיקר פי' לשון תשובה לשוב אל ה' בכל לבו ובכל נפשו לעבדו ולשמור כל מצותיו כמ"ש יעזוב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו וישוב אל ה' וגו'. ובפ' נצבים כתיב ושבת עד ה' אלקיך ושמעת בקולו וגו' בכל לבבך וגו' שובה ישראל עד ה' אלקיך וגו' השיבנו ה' אליך וגו'. ולא כדעת ההמון שהתשובה היא התענית. ואפי' מי שעבר על כריתות ומיתות ב"ד שגמר כפרתו היא ע"י יסורים. היינו שהקב"ה מביא עליו יסורים (וכמ"ש ופקדתי בשבט וגו' ופקדתי דייקא) והיינו כשתשובתו רצויה לפניו ית' בשובו אל ה' בכל לבו ונפשו מאהבה אזי באתערותא דלתתא וכמים הפנים וכו' אתערותא דלעילא לעורר האהבה וחסד ה' למרק עונו ביסורים בעוה"ז וכמ"ש כי את אשר יאהב ה' יוכיח וגו'. ולכן לא הזכירו הרמב"ם והסמ"ג שום תענית כלל במצות התשובה אף בכריתות ומיתות ב"ד. רק הוידוי ובקשת מחילה כמ"ש בתורה והתודו את חטאתם וגו'. ומ"ש ביואל שובו עדי בכל לבבכם בצום ובבכי וגו' היינו לבטל הגזרה שנגזרה למרק עון הדור ע"י יסורי' בארבה. וזהו הטעם בכל תעניות שמתענין על כל צרה שלא תבא על הצבור וכמ"ש במגלת אסתר. ומ"ש בספרי המוסר ובראשם ספר הרוקה וס' חסידים הרבה

הרבה תעניות וסיגופים לעובר על כריתות ומיתות ב"ד וכן למוציא זרע לבטלה שחייב מיתה בידי שמים כמ"ש בתורה גבי ער ואונן ודינו כחייבי כריתות לענין זה. היינו כדי לינצל מעונש יסורי' של מעלה ח"ו. וגם כדי לזרז ולמהר גמר כפרת נפשו. וגם אולי אינו שב אל ה' בכל לבו ונפשו מאהבה כ"א מיראה:

פרק ב אך כל זה לענין כפרה ומחילת העון שנמחל לו לגמרי מה שעבר על

מצות המלך כשעשה תשובה שלימה ואין מזכירין לו דבר וחצי דבר ביום הדין לענשו ע"ז ח"ו בעוה"ב ונפטרו לגמרי מן הדין בעוה"ב. אמנם שיהי' לרצון לפני ה' ומרוצה וחביב לפניו ית' כקודם החטא להיות נחת רוח לקונו מעבודתו. היה צריך להביא קרבן עולה אפי' על מ"ע קלה שאין בה כרת ומיתת ב"ד כמו שדרשו רז"ל בת"כ ע"פ ונרצה לו וכדאיתא בגמ' פ"ק דזבחים דעולה מכפרת על מ"ע והיא דורון לאחר שעשה תשובה ונמחל לו העונש. וכאדם שסרח במלך ופייסו ע"י פרקליטין ומחל לו. אעפ"כ שולח דורון ומנחה לפניו שיתרצה לו לראות פני המלך (ולשון מכפרת וכן מ"ש בתורה ונרצה לו לכפר עליו אין זו כפרת נפשו אלא לכפר לפני ה' להיות נחת רוח לקונו כדאי' שם בגמ' וכמ"ש תמים יהי' לרצון). ועכשיו שאין לנו קרבן להפיק רצון מה' התענית הוא במקום קרבן כמ"ש בגמרא שיהא מיעוט חלבי ודמי שנתמעט כאלו הקרבתי לפניך וכו'. ולכן מצינו בכמה תנאים ואמוראי' שעל דבר קל היו מתענים תעניות הרבה מאד כמו ראב"ע שהי' מתיר שתהא

פרה

צב   אגרת התשובה

פרה יוצאה ברצועה שבין קרניה בשבת וחכמים אוסרי' ופ"א יצאה כן פרתו של שכנתו ולא מיחה בה והושחרו שיניו מפני הצומות על שלא קיים דברי חביריו. וכן ר' יהושע שאמר בושני מדבריכם ב"ש והושחרו שיניו מפני הצומות. ורב הונא פעם אחת נתהפכה לו רצועה של תפילין והתענה מ' צומות. וכהנה רבות. ועל יסוד זה לימד האריז"ל לתלמידיו עפ"י חכמת האמת מספר הצומות לכמה עונות וחטאים אף שאין בהן כרת ולא מיתה בידי שמים כמו על הכעס קנ"א תעניות וכו'. ואפי' על איסור דרבנן כמו סתם יינם יתענה ע"ג תעניות וכו' וכן על ביטול מ"ע דרבנן כמו תפלה יתענה ס"א תעניות וכו' ודרך כלל סוד התענית היא סגולה נפלאה להתגלות רצון העליון ב"ה כמו הקרבן שנא' בו ריח ניחוח לה'. וכמ"ש בישעי' הלזה תקרא צום ויום רצון לה' מכלל שהצום הנרצה הוא יום רצון:

פרק ג והנה חכמי המוסר האחרונים נחלקו במי שחטא חטא א' פעמים רבות. דיש אומרים שצריך להתענות מספר הצומות לאותו חטא פעמים רבות כפי המספר אשר חטא. כגון המוציא זרע לבטלה שמספר הצומות המפורש בתיקוני תשובה מהאריז"ל הן פ"ד תעניות ואם חטא בזה עשר או עשרים פעמים עד"מ צריך להתענות עשר או עשרים פעמים פ"ד וכן לעולם. דומיא דקרבן חטאת שחייב להביא על כל פעם ופעם. ויש מדמין ענין זה לקרבן עולה הבאה על מ"ע דאפי' עבר על כמה מ"ע מתכפר בעולה אחת כדאי' בגמ' פ"ק דזבחים. והכרעה המקובלת

המקובלת בזה להתענות ג"פ כפי מספר הצומות דחטא זה. דהיינו רנ"ב צומות על הוצאות שז"ל וכן בשאר חטאים ועונות. והטעם הוא עפ"י מ"ש בזוה"ק ס"פ נח כיון דחב ב"נ קמי קודב"ה זמנא חדא עביד רשימו כו' זמנא תליתאה אתפשט ההוא כתמא מסטרא דא לסטרא דא כו'. לכך צריך מספר הצומות ג"כ ג"פ וכו'. אכן כל זה באדם חזק ובריא שאין ריבוי הצומות מזיק לו כלל לבריאות גופו וכמו בדורות הראשונים. אבל מי שריבוי הצומות מזיק לו שאפשר שיוכל לבא לידי חולי או מיחוש ח"ו כמו בדורותינו אלה. אסור לו להרבות בתעניות אפי' על כריתות ומיתות ב"ד ומכ"ש על מ"ע ומל"ת שאין בהן כרת. אלא כפי אשר ישער בנפשו שבודאי לא יזיק לו כלל. כי אפי' בדורות הראשונים בימי תנאים ואמוראים לא היו מתענין בכה"ג אלא הבריאים דמצו לצעורי נפשיהו ודלא מצי לצעורי נפשיה ומתענה נקרא חוטא בגמ' פ"ק דתענית. ואפי' מתענה על עבירות שבידו כדפרש"י שם וכדאיתא בגמ' פ"ק דזבחים שאין לך אדם מישראל שאינו מחוייב עשה וכו'. ומכ"ש מי שהוא בעל תורה שחוטא ונענש בכפליים כי מחמת חלישות התענית לא יוכל לעסוק בה כראוי. אלא מאי תקנתו כדכתיב וחטאך בצדקה פרוק. וכמ"ש הפוסקים ליתן בעד כל יום תענית של תשובה ערך ח"י ג"פ וכו' והעשיר יוסיף לפי עשרו וכו' כמ"ש המ"א הלכות תענית: ומ"מ כל בעל נפש החפץ קרבת ה' לתקן נפשו להשיבה אל ה' בתשובה מעולה מן המובחר. יחמיר על עצמו להשלים עכ"פ פעם א' כל ימי חיי

מספר הצומות לכל עון ועון מעונות החמורים שחייבין עליהם מיתה עכ"פ ואפי' בידי שמים בלבד כגון להוצאות ז"ל פ"ד צומות פ"א בימי חייו. ויכול לדחות לימים הקצרים בחורף ויתענה כעשר תעניות עד"מ בחורף א' או פחות ויגמור מספר הפ"ד צומות במ' שנים או יותר כפי כחו (וגם יכול לאכול מעט כג' שעות לפני נ"ה ואעפ"כ נחשב לתענית אם התנה כן) ולתשלום רנ"ב צומות כנ"ל יתענה עוד ד' פעמים פ"ד עד אחר חצות היום בלבד דמיהשב ג"כ תענית בירושלמי. וב' חצאי יום נחשבים לו ליום א' לענין זה. וכן לשאר עונות כיוצא בהן אשר כל לב יודע מרת נפשו וחפץ בהצדקה:

אבן מספר הצומות העודפי' על רנ"ב וכה"ג שהיה צריך להתענות לחוש לדעת המחמירי' להתענות מספר הצומות שעל כל חטא וחטא כפי מספר הפעמים שחטא כנ"ל. יפדה כולן בצדקה ערך ח"י ג"פ בעד כל יום. וכן שאר כל תעניות שצריך להתענות על עבירות שאין בהן מיתה ואפי' על ביטול מ"ע דאורי"י ודרבנן ות"ת כנגד כולם כפי המספר המפורש בתיקוני התשובה מהאר"י ז"ל (ורובם נזכרים במשנת חסידים כמס' התשובה) הכל כאשר לכל יפדה בצדקה כנ"ל אי לא מצי לצעורי נפשי' כנ"ל. ואף שיעלה לסך מסויים אין לחוש משום אל יבזבו יותר מחומש. דלא מקרי בזבוז ככה"ג מאחר שעושה לפדות נפשו מתעניות וסיגופים. ולא גרעא מרפואת הגוף ושאר צרכיו. ולפי שמספר הצומות המזכרי' בתקוני תשובה הנ"ל רבו במאד מאד לכן נהגו עכשיו כל החרדים לדבר

לדבר ה' להרבות מאד מאד בצדקה. מחמת חלישות הדור דלא מצו לצעורי נפשם כולי האי (וכמ"ש במ"א ע"פ חסדי ה' כי לא תמנו):

פרק ד ואולם כל הנ"ל הוא לגמר הכפרה ומירוק הנפש לה' אחר התשובה כמ"ש

לעיל מהגמ' פ"ק דזבחים דעולה דורון היא לאחר שריצה הפרקליט וכו'. אמנם התחלת מצות התשובה ועיקרה לשוב עד ה' באמת ובלב שלם. ההכרח לבאר היטב בהרחבת הביאור. בהקדים מ"ש בזוה"ק בביאור מלת תשובה ע"ד הסוד. תשוב ה'. ה' תתאה תשובה תתאה. ה' עילאה תשובה עילאה. וגם מ"ש בזוה"ק בקצת מקומות שאין תשובה מועלת לפוגם בריתו ומוציא ז"ל. והוא דבר תמוה מאד שאין לך דבר עומד בפני התשובה ואפי' ע"ז וג"ע וכו'. ופי' בר"ח שכונת הזהר שאין מועלת תשובה תתאה כ"א תשובה עילאה וכו'. הנה להבין זאת מעט מזעיר צריך להקדים מה שמבואר מהכתוב ומדברי רז"ל ענין הכרת ומיתה בידי שמים כשעבר עבירה שחייבי' עלי' כרת הי' מת ממש קודם חמשים שנה. ובמיתה בידי שמים מת ממש קודם ששים שנה כחנניה בן עזור הנביא בירמי' (ולפעמי' גם במיתה בידי שמים נפרעין לאלתר כמו שמצינו בער ואונן) והרי נמצאו בכל דור כמה וכמה חייבי כריתות ומיתות והאריכו ימיהם (ושניהם) [ושנותיהם] בנעימים. אך הענין יובן עפ"י מ"ש כי חלק ה' עמו וגו' חלק משם הוי' ב"ה כדכתיב ויפח באפיו נשמת חיים ומאן דנפח מתוכו נפח וכו'. ואף שאין לו דמות הגוף וכו' ח"ו. אך דברה תורה כלשון

אגרת התשובה

צד

כלשון בנ"א. כי כמו שיש הפרש והבדל גדול באדם התחתון עד"מ בין ההבל שיוצא מפיו בדיבורו להבל היוצא ע"י נפיחה. שביוצא בדיבורו מלובש בו כח וחיות מעט מזער והוא בחי' חיצונית מנפש החיה שבקרבנו. אבל ביוצא בכח הנופח דמתוכו נפח מלובש בו כח וחיות פנימי' מבחי' הנפש החיה וכו'. ככה ממש עד"מ המבדיל הבדלות לאין קץ. יש הפרש עצום מאד למעלה בין כל צבא השמים ואפי' המלאכי' שנבראו מאין ליש וחיים וקיימי' מבחי' חיצונית החיות והשפע שמשפיע א"ס ב"ה להחיות העולמות ובחי' זו נקראת בשם רוח פיו עד"מ כמ"ש וברוח פיו כל צבאם והיא בחי' חיות המלובשת באותיות שבעשרה מאמרות (שהן בחי' כלים והמשכות וכו' כמ"ש בלק"א ח"ב פי"א). ובין נשמת האדם שנמשכה תחלה מבחי' פנימי' החיות והשפע שמשפיע א"ס ב"ה כמ"ש ויפח וכו' ואח"כ ירדה בסתר המדרגה ג"כ ע"י בחי' האותיות שבמאמר נעשה אדם וכו' כדי להתלבש בגוף עוה"ז התחתון. ולכן נקראו המלאכי' בשם אלקים בכתוב וכמ"ש כי ה' אלקיכם אלקי האלקי' גו' הודו לאלקי האלקי' גו' ויבאו בני האלקי' להתייצב גו'. לפי שיניקת חיותם היא מבחי' חיצונית שהיא בחי' האותיות לבד ושם אלקים הוא בחי' חיצונית לגבי שם הוי' ב"ה. אבל נשמת האדם שהיא מבחי' פנימי' החיות היא חלק שם הוי' ב"ה. כי שם הוי' מורה על פנימי' החיות שהיא למעלה מעלה מבחי' האותיות. וביאור הענין כנודע ממאמר אליהו אנת הוא דאפיקת עשר תיקונין וקרנין להון עשר ספירן לאנהגא בהון עלמין סתימין וכו'

וכו'. אנת חכים ולא בחכמה ידיעא אנת מבין ולא
בבינה ידיעא וכו'. וכל הי' ספירות נכללות ונרמזות
בשם הוי' ב"ה. כי היו"ד שהיא בחי' נקודה לבד
מרמזת לחכמתו ית' שהיא בבחי' העלם והסתר קודם
שבאה לבחי' התפשטות וגילוי ההשגה וההבנה (והקוין
שעל היו"ד רומז לבחי' רצון העליון ב"ה שלמעלה
מעלה ממדרגת בחי' חכמה עילאה כנודע). ואחר
שבאה לבחי' התפשטות וגילוי ההשגה וההבנה לעלמין
סתימין נכללת ונרמזת באות ה"א שיש לה בחי'
התפשטות לרוחב המורה ומרמז על הרחבת הביאור
וההבנה וגם לאורך המורה על בחי' ההמשכה וההשפעה
מלמעלה למטה לעלמין סתימין. ואח"כ כשנמשכת
המשכה והשפעה זו יותר למטה לעלמין דאתגליין.
וכמו האדם שרוצה לגלות חכמתו לאחרים ע"י דיבורו
עד"מ. נכללת ונרמזת המשכה זו באותיות ו"ה. כי
הוי"ו מורה על ההמשכה מלמעלה למטה. וגם
המשכה זו היא ע"י מדת חסדו וטובו ושאר מדותיו
הקדושות הנכללות בדרך כלל במספר שש שבפסוק
לך ה' הגדולה וכו' עד לך ה' הממלכה וכו' ולא עד
בכלל. כי מדת מלכותו ית' נק' בשם דבר ה' כמ"ש
באשר דבר מלך שלטון ונכללת ונרמזת באות ה"א
אחרונה של שם הוי'. כי פנימי' ומקור הדיבור הוא ההבל
העולה מן הלב ומתחלק לה' מוצאות הפה אהה"ע
מהגרון וכו'. וגם הברת הה"א היא בחי' הבל לבד
כמ"ש אתא קלילא דלית בה מששא. ואף שאין לו
דמות הגוף ח"ו. אך דברה תורה כלשון בני אדם.
בשגם שגם דבר ה' כ"ב אותיות המתחלקות לה'
חלקי

אגרת התשובה צה

חלקי המוצאות ובהן נברא כל היצור (וכמ"ש בלק"א ח"ב פי"א ביאור ענין אותיות אלו). וככה ממש עד"מ המבדיל הבדלות לאין קץ בנשמת האדם שהיא בחי' נפש האלקי' דמתוכיה נפח יש בה בחי' שכל הנעלם המרומוז באות יו"ד שבכחו לצאת אל הגילוי להבין ולהשכיל באמתתו ית' ובגדולתו וכו' כל חד וחד לפום שיעורא דילי' לפי רוחב שכלו ובינתו. וכפי אשר מעמיק שכלו ומרחיב דעתו ובינתו להתבונן בגדולתו ית' אזי מרומזת בינתו באות ה"א שיש לה רוחב וגם אורך המורה על ההמשכה מלמעלה למטה להוליד מבינתו והתבוננותו בגדולת ה' אהבה ויראה ותולדותיהן כמוחו ותעלומות לבו ואח"כ בבחי' התגלות לבו. ומזה נמשכה עבודה האמיתית בעסק התורה והמצות בקול ודבור או מעשה הן אותיות וא"ו ה"א וכו'. וגם ההתבוננות להבין ולהשכיל באמתתו וגדולתו ית' נמשכה ג"כ מהתורה דאורייתא מחכמה נפקא היא בחי' יו"ד של שם הוי' וכו':

פרק ה והנה המשכת וירידת הנפש האלקי' לעוה"ז להתלבש בגוף האדם נמשכה מבחי' פנימי' ומקור הדיבור הוא הבל העליון המרומוז באות ה"א תתאה כנ"ל וכמ"ש ויפח באפיו נשמת חיים ויהי האדם לנפש חיה ומאן דנפח וכו'. וז"ש כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו פי' כמו חבל עד"מ שראשו א' קשור למעלה וקצהו למטה. כי הנה פשט הכתוב מ"ש ויפח הוא להורות לנו כמו שעד"מ כשהאדם נופח לאיזה מקום אם יש איזה דבר חוצץ ומפסיק בינתיים אין הבל הנופח עולה ומגיע כלל לאותו

לאותו מקום ככה ממש אם יש דבר חוצץ ומפסיק בין גוף האדם לבחי' הכל העליון. אך באמת אין שום דבר גשמי ורוחני חוצץ לפניו ית' כי הלא את השמים ואת הארץ אני מלא ומלא כל הארץ כבודו ולית אתר פנוי מיני' בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד ואיהו ממלא כל עלמין וכו' אלא כמ"ש בישעי' כי אם עוונותיכם היו מבדילים ביניכם לבין אלקיכם. והטעם לפי שהם נגד רצון העליון ב"ה המחי' את הכל כמ"ש כל אשר חפץ ה' עשה בשמים ובארץ (וכמ"ל שהוא מקור השפעת שם הוי' ונרמז בקוצו של יו"ד). וזהו ענין הכרת. שנכרת ונפסק חבל ההמשכה משם הוי' ב"ה שנמשכה מה"א תתאה כנ"ל. וכמ"ש בפ' אמור ונכרתה הנפש ההיא מלפני אני ה'. מלפני דייקא. ובשאר עבירות שאין בהן כרת עכ"פ הן פוגמין הנפש כנודע. ופגם הוא מלשון פגימת הסכין והוא עד"מ מחבל עב שזור מתרי"ג חבלים דקים ככה חבל ההמשכה הנ"ל כלול מתרי"ג מצות וכשעובר ח"ו על אחת מהנה נפסק חבל הדק וכו'. אך גם בחייב כרת ומיתה נשאר עדיין בו הרשימו מנפשו האלקי' ועי"ז יכול לחיות עד ג' או ס' שנה ולא יותר (ומ"ש בשם האריז"ל שנכנסה בו בחי' המקיף וכו' אינו ענין לחיי גשמיות הגוף ומיירי עד ג' שנה או בזמן הזה כדלקמן):

פרק ו' אמנם זהו בזמן שהיו ישראל במדרגה עליונה כשהיתה השכינה שורה בישראל בבהמ"ק. ואז לא היו מקבלים חיות לגופם רק ע"י נפש האלקי' לבדה מבחי' פנימי' השפע שמשפיע

שמשפיע א"ס ב"ה ע"י שם הוי' ב"ה כנ"ל. אך לאחר שירדו ממדרגתם וגרמו במעשיהם סוד גלות השכינה כמ"ש ובפשעים שולחה אמכם דהיינו שירדה השפעת בחי' ה"א תתאה הנ"ל ונשתלשלה ממדרגה למדרגה למטה מטה עד שנתלבשה השפעתה בי"ס דנוגה המשפיעות שפע וחיות ע"י המזלות וכל צבא השמים והשרים שעליהם לכל החי הגשמי שבעוה"ז וגם לכל הצומח כמארז"ל אין לך כל עשב מלמטה שאין לו מזל וכו'. ואזי יכול גם החוטא ופושעי ישראל לקבל חיות לגופם ונפשם הבהמיות כמו שאר בע"ח ממש כמ"ש נמשל כבהמות נדמו. ואדרבה ביתר שאת ויתר עז עפ"י המבואר מזוה"ק פ' פקודי שכל שפע וחיות הנשפעות לאדם התחתון בשעה ורגע שעושה הרע בעיני ה' במעשה או בדיבור או בהרהורי עבירה וכו' הכל נשפע לו מהיכלות הסט"א המבוארים שם בזוה"ק. והאדם הוא בעל בחירה אם לקבל השפעתו מהיכלות הסט"א או מהיכלות הקדושה שמהם נשפעות כל מחשבות טובות וקדושות וכו'. כי זה לעו"ז עשה האלקי וכו'. והיכלות הסט"א מקבלים ויונקים חיותם מהתלבשות והשתלשלות השפע די"ס דנוגה הכלולה מבחי' טו"ר היא בחי' עה"ד וכו' כנודע לי"ח. והנה יעקב חבל נחלתו כתיב. עד"מ כמו החבל שראשו א' למעלה וראשו השני למטה אם ימשוך אדם בראשו השני ינענע וימשך אחריו גם ראשו הראשון כמה שאפשר לו להמשך. וככה ממש בשרש נשמת האדם ומקורה מבחי' ה"א תתאה הנ"ל הוא ממשיך ומוריד השפעתה ע"י מעשיו הרעים ומחשבותיו עד תוך היכלות

היכלות הסט"א כביכול שמשם מקבל מחשבותיו ומעשיו. ומפני שהוא הוא הממשיך להם ההשפעה לכן הוא נוטל חלק בראש וד"ל. וזהו שאמרו רז"ל אין בידינו לא משלות הרשעים וכו' בידינו דוקא כלומר בזמן הגלות אחר החורבן. וזהו בחי' גלות השכינה כביכול להשפיע להיכלות הסט"א אשר שנאה נפשו ית'. וכשהאדם עושה תשובה נכונה אזי מסלק מהם ההשפעה שהמשיך במעשיו ומחשבותיו. כי בתשובתו מחזיר השפעת השכינה למקומה. וזהו תשוב ה"א תתאה מבחי' גלות וכמ"ש ושב ה' אלקיך את שבותך כלומר עם שבותך וכמאמר רז"ל והשיב לא נאמר וכו':

פרק ז ואולם דרך האמת והישר לבחי' תשובה תתאה ה"א תתאה הנ"ל הם ב' דברים דרך כלל. הא' הוא לעורר רחמים העליונים ממקור הרחמים על נשמתו ונפשו האלקי' שנפלה מאיגרא רמה חיי החיים ב"ה לבירא עמיקתא הן היכלות הטומאה והסט"א. ועל מקורה במקור החיים הוא שם הוי' ב"ה וכמ"ש וישוב אל הוי' וירחמהו. פי' לעורר רחמים על השפעת שם הוי' ב"ה שנשתלשלה וירדה תוך היכלות הסט"א הטמאים להחיותם ע"י מעשה אנוש ותחבולותיו ומחשבותיו הרעות וכמ"ש מלך אסור ברהטים ברהיטי מוחא וכו' היא בחי' גלות השכינה כנ"ל. וזמן המסוגל לזה הוא בתיקון חצות כמ"ש בסידור בהערה עש"ב. וז"ש שם נפלה עטרת ראשינו אוי נא לנו כי חטאנו. ולכן נקרא הקרב"ה מלך עלוב בפרקי היכלות כמ"ש הרמ"ק ז"ל כי

כי אין לך עלבון גדול מזה. ובפרט כאשר יתבונן
 המשכיל בגדולת א"ס ב"ה ממכ"ע וסכ"ע כל א' וא'
 לפי שיעור שכלו והבנתו יתמרמר ע"ז מאד מאד:
 והב' לבטש ולהכניע הקליפה וספ"א אשר כל חיותה
 היא רק בחי' גסות והגבהה כמ"ש אם תגביה כנשר
 וגו'. והביטוש וההכנעה עד עפר ממש זוהי מיתתה
 וביטולה. והיינו ע"י לב נשבר ונדכה ולהיות נבזה
 בעיניו נמאם וכו'. וכמ"ש בזה"ק ע"פ זבחי אלקי'
 רוח נשברה לב נשבר ונדכה וכו'. כי כל קרבן מן
 הבהמה הוא לשם הוי' היא מדת הרחמים. אבל
 לשם אלקים היא מדת הדין אין מקריבין קרבן בהמה
 כ"א לשבר ולהעביר רוח הטומאה והספ"א וזהו רוח
 נשברה. והאיך נשברה רוח הספ"א. כשהלב נשבר
 ונדכה וכו'. והאיך נשבר הלב ונדכה. הנה מעט
 מזעיר הוא ע"י סיגופים ותעניות בדורותינו אלה שאין
 לנו כח להתענות הרבה כדוד המלך כמאמר רז"ל
 ע"פ ולבי חלל בקרבי שהרגו בתענית. אך עיקר
 הכנעת הלב להיות נשבר ונדכה והעברת רוח הטומאה
 וספ"א הוא להיות ממארי דחושבנא בעומק הדעת
 להעמיק דעתו ובינתו שעה אחת בכל יום או לילה
 לפני תיקון הצות להתבונן במה שפעל ועשה בחטאיו
 בחי' גלות השכינה כנ"ל וגרם לעקור נשמתו
 ונפשו האלקי' מחיי החיים ב"ה והורידה למקום הטומאה
 והמות הן היכלות הספ"א ונעשית בבחי' מרכבה
 אליהם לקבל מהם שפע וחיות להשפיע לגופו כנ"ל.
 וזהו שאמרו רז"ל רשעים בחייהם קרויים מתים כלומר
 שחייהם נמשכים ממקום המות והטומאה (וכן מ"ש

לא המתים יהללו וגו' אינו כלועג לרש ח"ו אלא הכוונה על הרשעים שבחייהם קרויים מתים שמבלבלים אותם במחשבות זרות בעודם ברשעם ואינם חפצים בתשובה כנודע). ואף מי שלא עבר על עון כרת וגם לא על עון מיתה בידי שמים שהוא הוצאת ז"ל וכה"ג אלא שאר עבירות קלות. אעפ"כ מאחר שהן פוגמים בנשמה ונפש האלקית וכמשל פנימת ופסיקת חבלים דקים כנ"ל. הרי בריבוי החטאים יכול להיות פגם כמו בלאו אחד שיש בו כרת או מיתה. ואפי' בכפילת חטא אחד פעמים רבות מאד. כמו שהמשיל הנביא החטאים לענן המאפיל אור השמש כמ"ש מחיתי כעב פשעיך הם עבירות חמורות [המבדילים] בין פנימת השפעת שם הוי' ב"ה לנפש האלקית. כהבדלת ענן עב וחשוך המבדיל בין השמש לארץ ולדרים עליה עד"מ. וכענן חטאתיך הן עבירות קלות שאדם דש בעקביו המבדילים כהבדלת ענן קל וקלוש עד"מ. והנה כמו שבמשל הזה אם משים אדם נגד אור השמש בחלון מחיצות קלות וקלושות לרוב מאד הן מאפילות כמו מחיצה אחת עבה ויותר. וככה ממש הוא בנמשל בכל עונות שאדם דש בעקביו ומכ"ש המפורסמות מדברי רז"ל שהן ממש כע"ז וג"ע וש"ד. כמו העלמת עין מן הצדקה כמ"ש השמר לך פן יהי' דבר עם לבבך בליעל וגו' ובליעל היא עע"א וכו'. והמספר בגנות חבירו היא לה"ר השקולה כע"ז וג"ע וש"ד וכל הכועס כאלו עע"ז וכן מי שיש בו גסות הרוח. וכהנה רבות בגמרא. ות"ת כנגד כולן כמארז"ל ויתר הקב"ה על ע"ז וכו'. ולכן סידרו בק"ש שעל

המטה

אגרת התשובה צח

המטה לקבל עליו ד' מיתות ב"ד וכו'. מלבד שעפ"י הסוד כל הפוגם באות יו"ד של שם הוי" כאלו נתחייב סקילה והפוגם באות ה"א כאלו נתחייב שריפה ובאות וי"ו כאלו נתחייב הרג ובאות ה"א אחרונה כאלו נתחייב חנק. והמבטל ק"ש פוגם באות יו"ד ותפילין באות ה"א וציצית באות וי"ו ותפלה באות ה"א וכו'. ומזה יכול המשכיל ללמוד לשאר עונות וחטאי' וביטול תורה כנגד כולן:

פרק ח והנה אחרי העמקת הדעת בכל הנ"ל יוכל לבקש באמת מעומקא דלבא כרוב רחמיך מחה פשעי וגו'. כי אזי תקבע בלבו באמת גודל הרחמנות על בחי' אלקות שבנפשו ושלמעלה כנ"ל. ובזה יעורר רחמים העליונים מי"ג מדה"ר הנמשכות מרצון העליון ב"ה הנרמז בקוצו של יו"ד שלמעלה מעלה מבחי' ההשפעה הנשפעת מאותיות שם הוי". ולכן הי"ג מדות הרחמים מנקים כל הפגמים וכמ"ש נושא עון ופשע ונקה. ושוב אין יניקה להחיצונים והסט"א מהשפעת ה"א תתאה כנ"ל (ובזה תשוב ה"א תתאה למקומה להתייחד ביה"ו וד"ל). וכן ממש למטה בנפש האלקית שבאדם שוב אין עונותיכם מבדילים וכמ"ש ונקה מנקה הוא לשבים לרחוץ ולנקות נפשם מלבושים הצואים הם החיצונים וסט"א כמ"ש בגמ' מלפפתו וכו'. ומאחר שרוח עברה ותטהרם אזי תוכל נפשם לשוב עד הוי" ב"ה ממש ולעלות מעלה מעלה למקורה ולדבקה בו ית' ביחוד נפלא. כמו שהיתה מיוחדת בו ית' בתכלית היחוד בטרם שנפחה ברוח פיו ית' לירד למטה ולהתלבש

בגוף

בגוף האדם (וכמו עד"מ באדם הנופח ברוח פיו כטרם שיוצא הרוח מפיו הוא מיוחד בנפשו) וזו היא תשובה שלימה. והנה בחי' יחוד זה ותשובה זו היא בחי' תשובה עילאה שלאחר תשובה תתאה וכמ"ש בזה"ק בר"מ פ' נשא דתשובה עילאה היא דיתעסק באורי"י בדחילו ורחימו דקדב"ה וכו' דאיהו בן י"ה בינה וכו' (ומעלת בעלי תשובה על צדיקים גמורים בזה היא כמ"ש בזה"ק פ' חיי שרה דאינון משכי עליהו ברעותא דלבא יתיר ובחילא סגי לאתקרבא למלכא וכו'):

פרק ט וביאור הענין כמ"ש בזה"ק ותיקוני' בכמה מקומות. דבינה איהי תשובה עילאה והאם רובצת על האפרוחים וכו'. דהיינו שע"י שמתבונן בגדולת ה' בהעמקת הדעת ומוליד מרוח בינתו דו"ר שכליים ובטוב טעם ודעת כענין שנא' לאהבה את ה' אלקיך משום כי הוא חיך וגו' ולא די לו באהבה טבעית המסותרת לבד וכו'. וכן ביראה ופחד או בושה וכו' כנודע. אזי נקראת האם רובצת על האפרוחי' וכו'. והנה עיקר האהבה היא אתדבקות רוחא ברוחא כמ"ש ישקני מנשיקות פיהו וגו' כנודע. וע"ז נאמר ובכל נפשך שהם הם כל חלקי הנפש שכל ומדות ולבושיהם מחשבה דיבור ומעשה לדבקה כולן בו ית' דהיינו המדות במדותיו ית' מה הוא רחום וכו'. והשכל בשכלו וחכמתו ית' הוא עיון התורה דאורייתא מחכמה נפקא. וכן המחשבה במחשבתו ית' והדיבור בדבר ה' זו הלכה וכמ"ש ואשים דברי בפך ודברי אשר שמתו בפך. והמעשה הוא מעשה הצדקה להחיות רוח שפלים כמ"ש כי ששת ימים עשה ה' וגו'

וגו' כנודע במ"א. וזו היא אתדבקות דרוחא ברוחא בתכלית הדביקות והיחוד כשהיא מחמת אהבה וכו'. ולפי שפגם הברית בהוצאת ז"ל ואצ"ל בעריות או שאר איסורי ביאה דאורייתא או דרבנן (כי חמורים ד"ס וכו') פוגם במוח לכן תיקונו הוא דיתעסק באורייתא דמחכמה נפקא. וז"ש בתנא דבי אליהו אדם עבר עבירה ונתחייב מיתה למקום מה יעשה ויחיה אם היה רגיל לקרות דף אחד יקרא ב' דפים לשנות פרק א' ישנה ב' פרקים וכו'. והיינו כמשל חבל הנפסק וחוזר וקושרו שבמקום הקשר הוא כפול ומכופל. וככה הוא בחבל נחלתו וכו'. וזש"ה בחדסד ואמת יכופר עון וגו' ואין אמת אלא תורה וכו'. ועון בית עלי בזבח ומנחה הוא דאינו מתכפר אבל מתכפר

בתורה וגמ"ה כדאי' בספ"ק דר"ה:

פרק י' והנה תשובה עילאה זו דאתדבקותא דרוחא ברוחא ע"י תורה וגמ"ה. היא בבחי' המשכה מלמעלה למטה להיות דבר ה' ממש בפיו וכמ"ש ואשים דברי בפוך. וימינו תחבקני בגמ"ה דחסד דרועא ימינא וכו'. אבל אדם התחתון צריך לילך ממדרגה למדרגה ממטה למעלה היא בחי' תשובה עילאה ואתדבקות רוחא ברוחא בכוונת הלב בתפלה ובפרט בק"ש וברכותיה. כדי לומר ואהבת וגו' בכל לבבך ובכל נפשך וגו' באמת לאמיתו. וכן והיו הדברים האלה וגו' ודברת בם וגו' להיות דבר ה' בפיו באמת ואין אמת וכו'. וכן לקיים כל המצות כמ"ש אשר קדשנו במצותיו כמו הרי את מקודשת לי היא בחי' קדש העליון לשון פרישות והבדלה שאינו יכול

יכול להתלבש תוך עלמין משום דכולא קמיה כלא חשיב אלא בבחי' סובב כ"ע הוא רצון העליון ב"ה וכו' כמ"ש בלק"א פמ"ו. וגם אחר התפלה אומרים אליך ה' נפשי אשא דהיינו לאתדבקא רוחא ברוחא כל היום וכו'. וכל זה ע"י ההתבוננות בגדולת א"ס ב"ה בהעמקת הדעת בשתים לפניו ובפסוקי דזמרה כנודע. ומאחר שהתפלה היא בחי' תשובה עילאה צריך להקדים לפניו בחי' תשובה תתאה. וז"ש רז"ל במשנה אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש ופרש"י הכנעה והיא בחי' תשובה תתאה לעורר רחמים כנ"ל וכדיליף התם בגמ' מקרא דכתיב והיא מרת נפש. אכן בברייתא שם ת"ר אין עומדין להתפלל אלא מתוך שמחה. ועכשיו בדור יתום הזה שאין הכל יכולין להפוך לבם כרגע מן הקצה. אזי עצה היעוצה להקדים בחי' תשובה תתאה בתיקון חצות כנ"ל. ומי שא"א לו בכל לילה עכ"פ לא יפחות מפעם א' בשבוע לפני יום השבת כנודע ליודעים שהשבת היא בחי' תשובה עילאה ושבת"ת אותיות תש"ב אנוש כי בשבת היא עליות העולמות למקורם כו' ובפרט תפלות השבת וד"ל. (ובזה יובן מ"ש שובה אלי כי גאלתיך פי' כי מאחר שמחיתי כעב פשעיך היא העברת הסט"א וגאלתיך מן החיצונים בהתעוררות רחמים עליונים באתערותא דלתתא בתשובה תתאה כנ"ל אזי שובה אלי בתשובה עילאה):

פרק יא ואמנם להיות בלבו ההכנעה היא בחי' תשובה תתאה כנ"ל וגם השמחה בה' שתיהן ביחד. כבר מילתא אמורה בלק"א ס"פ ל"ד

אגרת התשובה

ק

ל"ד. כמ"ש בזה"ק חדוה תקיעא בלבאי מסטרא דא וכו' ובצירוף עוד האמונה והבטחון להיות נכון לבו בטוח בה' כי חפץ הסדר הוא וחנן ורחום ורב לסלוח תיכף ומיד שמבקש מחילה וסליחה מאתו ית' (כרוב רחמין שום ספק וס"ם בעולם. וכמו שאנו מברכין בכל תפלת י"ח תיכף שמבקשים סלח לנו כו' ברוך אתה ה' חנן המרבה לסלוח והרי ספק ברכות להקל משום חשש ברכה לבטלה אלא אין כאן שום ספק כלל מאחר שבקשנו סלח לנו מחל לנו. ואילו לא היינו חוזרים וחוטאים היינו נגאלין מיד כמו שאנו מברכין בא"י גואל ישראל. והרי אפי' במדת ב"ו כן שצריך האדם למחול תיכף ומיד שמבקשים ממנו מחילה ולא יהא אכזרי מלמחול ואפי' בקוטע יד חבירו כדאי' בגמ' בספ"ח דב"ק. ואם ביקש ממנו ג"פ ולא מחל לו שוב א"צ לבקש ממנו. והגבעונים שביקש דוד המלך ע"ה מהם מחילה בעד שאול שהמית את הגבעונים ולא רצו למחול גזר דוד עליהם שלא יבאו בקהל ה' שהם רחמנים וכו' כדאי' בפ"ח דיבמות. ובמדת הקדב"ה עאכ"ו לאין קץ. ומה שמשבחים ומברכים את ה' חנן המרבה לסלוח המרבה דייקא וכמ"ש בעזרא ורב לסלוח. דהיינו שבמדת ב"ו אם יחטא איש לאיש וביקש ממנו מחילה ומחל לו ואח"כ חזר לסורו קשה מאד שימחול לו שנית ומכ"ש בשלישית ורביעית. אבל במדת הקב"ה אין הפרש בין פעם א' לאלף פעמים כי המחילה היא ממדת הרחמים ומדותיו הקדושות אינן בבחי' גבול ותכלית אלא בבחי' א"ס

כמ"ש

כמ"ש כי לא כלו רחמיו. ולגבי בחי' א"ס אין הפרש כלל בין מספר קטן לגדול וכולא קמי' כלא ממש חשיב ומשוה קטן וגדול וכו'. ולכן מעביר אשמותינו בכל שנה ושנה וכל החטאי' שמתוודים בעל חטא מדי שנה אף שחזר ועבר עליהם חוזר ומתודה עליהם ביוה"כ בשנה הבאה וכן לעולם. ובכל שנה ושנה לאו דוקא אלא כמו כן בכל יום ויום ג"פ מברכי' בא"י חנון המרבה לסלוח וכמארז"ל תפלה כנגד תמידין תקנוה. ותמיד של שחר הי' מכפר על עבירות הלילה ותמיד של בין הערביים על של יום וכן מדי יום ביום לעולם. אלא שיוה"כ מכפר על עבירות חמורות. והתמיד שהוא קרבן עולה מכפר על מ"ע בלבד. וכן התפלה בזמן הזה עם התשובה כנ"ל. ואין זה אחטא ואשוב. כי היינו דוקא שבשעת החטא היה יכול לכבוש יצרו אלא שסומך בלבו על התשובה ולכן הואיל והתשובה גורמת לו לחטוא אין מספיקין וכו'. ואף גם זאת אין מספיקין דייקא. אבל אם דחק ונתחזק ונתגבר על יצרו ועשה תשובה מקבלין תשובתו. אבל אנו שמבקשים בכל יום סלח לנו אנו מקדימין לבקש והחזירנו בתשובה שלימה לפניך דהיינו שלא נשוב עוד לכסלה וכן ביוה"כ מבקשים יהי רצון מלפניך שלא אחטא עוד מספיקין ומספיקין כמארז"ל הבא לטהר מסייעין אותו הבא דייקא מיד שבא ואי לזאת גם הסליחה והמחילה היא מיד. ומ"ש וחטאתי נגדי תמיד אין המכוון להיות תמיד עצב נבזה ח"ו דהא כתיב בתרי' תשמיעני ששון ושמחה וגו' ורוח נדיבה תסמכני וגו' ומשום שצ"ל כל ימיו בתשובה עילאה שהיא

שהיא בשמחה רבה כנ"ל אלא נגדי דייקא כמו ואתה תתיצב מנגד מנגד סביב לאהל מועד יחנו ופרש"י מרחוק. והמכוון רק לבלתי רום לבבו ולהיות שפל רוח בפני כל האדם כשיהיה לזכרון בין עיניו שחטא נגד ה'. ואדרבה לענין השמחה יועיל זכרון החטא ביתר שאת בכדי לקבל בשמחה כל המאורעות המתרגשות ובאות בין מן השמים בין ע"י הבריות בדיבור או במעשה (וזו עצה טובה להנצל מכעס וכל מיני קפידא וכו') וכמארוז"ל הנעלבין ואינן עולבין שומעי' חרפתם ואין משיבי' עושים מאהבה ושמחי' ביסורי' וכו' וכל המעביר על מדותיו מעבירי' לו על כל פשעיו:

פרק יב ומעם השמחה ביסורי הגוף לפי שהיא טובה גדולה ועצומה לנפש החוטאת למרקה בעה"ז ולהצילה מהמירוק בגיהנם (בפרט בדורותינו אלה שאין ביכולת להתענות כפי מספר כל הצומות שבתיקוני תשובה מהאר"י ז"ל הצריכות למירוק הנפש להצילה ממירוק בגיהנם) וכמ"ש הרמב"ן ז"ל בהקדמה לפי' איוב שאפי' יסורים של איוב ע' שנה אין להן ערך כלל ליסורי הנפש שעה אחת בגיהנם כי אש א' מששים וכו'. אלא לפי שעה"ז חסד יבנה וביסורין קלין בעוה"ז ניצול מדיני' קשים של עוה"ב כמשל הילוך והעתקת הצל בארץ טפח לפי הילוך גלגל השמש ברקיע אלפים מילין וכו'. ויתר על כן לאין קץ הוא בנמשל בבחי' השתלשלות העולמות מרום המעלות עד עוה"ז הגשמי. וכנודע ממ"ש בזוה"ק מענין עליות עולמות העליוני'

העליוני' באתערותא דלתתא בהקרבת עוף אחד בן
יונה או תור ע"ג המזבח או קומץ מנחה. וכן הוא
בכל המצות מעשיות כגודע מהאריז"ל. וז"ש רז"ל
ע"פ והתקדשתם והייתם קדושים אדם מקדש עצמו
מעט מלמטה מקדשין אותו הרבה מלמעלה וכו'
(וכמ"ש לעיל בענין אשר קדשנו במצותיו וכו' בחי'
סוכ"ע וכו') וככה ממש הוא בענין שכר ועונש
כמארז"ל שכר מצוה מצוה וכו' וכמ"ש במ"א. ודעת
לנבון נקל ומשכיל על דבר ימצא טוב:

מפתח ענינים

הלכות סוכה

נא ..... תרל"ט. דיני ישיבת סוכה.....

הלכות לולב

סד ..... תרמ"ה. דיני לולב.....

עא ..... תרמ"ו. דיני הדם.....

עו ..... תרמ"ז. דיני ערבה.....

עח ..... תרמ"ח. דברים הפסולים באתרוג.....

צד ..... תרמ"ט. דברים הפסולים בארבעת המינים.....

קח ..... תר"נ. שיעור הדם וערבה.....

קט ..... תרנ"א. דין נטילת לולב וברכתו.....

הלכות סוכה

תרל"ט. דיני ישיבת סוכה וכו' כ"ו סעיפים:

א בסוכות תשבו שבעת ימים* ולמדו מפי השמועה: תשבו כעין תדורו כלומר כדרך שהוא דר כל השנה בביתו הזקיקתו תורה להניח דירתו ולדור כאן בסוכה עם מטותיו ומצעותיו וכלי תשמישו: מכאן אמרו חכמים: כל שבעת הימים אדם עושה ביתו עראי וסוכתו קבע כיצד היה לו מצעות נאות וכלים נאים מעלן לסוכה: וכן כל כלי שתיהו הצריכים לו יהיו עמו בסוכה כדרך שהן עמו בביתו בכל השנה אבל כלים שמשתיין בהן קמחי והעריבות* וכלים של מים אינן צריכין להיות בסוכה שאף בכל השנה אין דברים אלו רגילים להיות עמו בבית דירתו אלא בית יש להם בלבדם*:

ב כלי אכילה: לאחר אכילה: כגון קדירות* וקערות* שאחר האכילה הן מאוסין* צריך להוציאן מן הסוכה* וכן דלי או כד ששואבין בו מים לא יכניסם לתוך הסוכה* וכן לא יעשה שום תשמיש בוזי בסוכה* כגון שטיפת קדירות וקערות: כדי שלא יהיו מצות בוזיות עליו* אבל מותר לשטוף כלי השתייה* כגון כוסות וצנצניות בסוכה:

הערות

- א) ויקרא כג, מב.   א) רבא בגמרא כט, א. רמב"ם פ"ו ה"ה. שו"ע ס"א.
 ב) גמרא [בריייתא] כח, ב.   ג) רש"י דף כו, א ד"ה כעין תדורו.
 ג) רש"י דף כו, א ד"ה כעין תדורו.   ד) משנה כח, ב. טור ושו"ע ס"א.
 ד) ברייתא שם. טור ושו"ע שם.   ה) רמב"ם פ"ו ה"ה. שו"ע שם.
 ו) רבא כט, רע"א. רמב"ם פ"ו ה"ה. שו"ע שם.
 ז) למעט כלי שאיבה, דלקמן סעיף ב.
 ח) בה"ג הל' סוכה (לב, ב). שבלי הלקט סי' שדמ (בהג"ה משבלי הלקט הקצר). מ"א סק"א.
 ט) בה"ג שם. תוס' כט, א ד"ה מנא. מרדכי רמז תשמה בשם ויש מפרשים. מ"א שם.
 י) בשבלי הלקט ובמ"א שם: של בשמים. ולענין כלים ששואבים בהם מים, ראה לקמן ס"ב.
 יא) תוס' שם. מרדכי שם.
 יב) רבא בגמרא כט, א. רמב"ם פ"ו ה"ה. שו"ע ס"א.
 יג) רש"י שם ד"ה מאני מיכלא. טור ורמ"א ס"א.
 יד) רמב"ם ושו"ע שם.
 טו) רש"י שם. רמב"ם ושו"ע שם.
 טז) תוס' שם ד"ה מנא בדעת רש"י שם. הגהות מיימוניות שם אות ז. טור. מ"א סק"ג.
 יז) רש"י שם.
 יח) רבא שם. (ר) מ"א סק"א.
 יט) ארחות חיים הל' סוכה סי' לד. רמ"א ס"א.
 כ) ארחות חיים שם. לבוש סוף ס"א. מ"א ס"ק ג.
 כא) ארחות חיים ורמ"א שם.
 כב) מ"א שם.

ג המנורה^ה בשעה שהיא דולקת^י צריכה להיות בתוך הסוכה ואם הסוכה קטנה^ה בענין שיש לחוש^י שמא יתקרב הנר לדופני הסוכה^י או להסכך ותאחז בהן האור ותשרף סוכתו^י צריך להניחה חוץ לסוכה אפילו היא של זהב^ה. ונוהגין שלא להכניס נר של חרס אפילו לסוכה גדולה^ה:

ד כיצד מצות ישיבה בסוכה^ה שיהיה אוכל ושותה^ה וישן^ה ויטייל^ה ודר בסוכה כל שבעת הימים בין ביום בין בלילה כדרך שהוא דר בביתו בשאר ימות השנה^ה ואם הוא צריך לספר עם חבירו יספר עמו בסוכה^ה כללו של דבר לעולם ידמה עליו סוכתו כאלו היא ביתו^ה וכל דבר שלא היה עושה חוץ לביתו לא יעשה חוץ לסוכתו.

ה לפיכך כל שבעת הימים צריך לקרות^ה וללמוד^ה בתוך הסוכה (אלא אם כן קורא ולומד בבית המדרש^ה) ואם הוא מבין ומדקדק כשלומד יכול ללמוד חוץ לסוכה^ה כדי שתהא דעתו מיושבת עליו^ה שרוחב האויר יפה לו להרחיב דעתו^ה.

ו ומכל מקום הכל לפי הענין שאם יש לו מנוחה בסוכה צריך ללמוד בסוכה ואם צריך ללמוד מתוך ספרים הרבה^ה אם אפשר לו להכין להם מקום בסוכתו

הערות

כג) גמרא כט, א. טור ושו"ע ס"א.	ורמ"א ס"א. שו"ע ס"ב. וכדלקמן ס"ח-ט
כד) תוס' שם ד"ה ואמרי. טור ולבוש ס"א (מותר. וראה שו"ע סי' תרסו).	וש"נ. וראה לקו"ש חכ"ט ע' 215. שלחן המלך ח"ב ע' רמז"ז.
כה) גמרא שם. טור ושו"ע שם.	לד) ברייתא כח, ב. טור ורמ"א ס"א.
כו) ט"ז סוף ס"ק ג.	לה) רמב"ם שם. שו"ע שם.
כז) רא"ש פ"ב סי' יט. לבוש שם.	לו) מהרי"ל הל' סוכות (ע' שע). דרכי משה ס"ק א. ט"ז סק"א.
כח) תוס' שם. ר"ן (יג, א) ד"ה שרגא. מ"א סק"ב.	לז) דרכי משה שם.
כט) אור זרוע הל' סוכה סי' דש. ראבי"ה סי' תרמא. הגהות אשרי שם. ב"י ד"ה כתב בהג"א.	לח) רבא כח, סוע"ב. רמב"ם פ"ו ה"ט. שו"ע ס"ד.
ל) רוקח הל' סוכות סי' ריט. ב"י שם. (ר) מ"א סק"ב.	לט) ברייתא וגמרא שם. טור ורמ"א ס"ד.
לא) רמב"ם פ"ו ה"ה. שו"ע ס"א.	מ) כדלקמן ס"ה (בתפלה) וש"נ.
לב) גמרא [ברייתא] כח, ב. רמב"ם שם. טור ושו"ע שם.	מא) גמרא שם, לפירוש רש"י שם ותנוי.
לג) משנה כ, ב (ורש"י שם ד"ה לא יצא. וכדלעיל סי' תרכז). ברייתא כו, א. טור	מב) רמב"ם שם. שו"ע שם.
	מג) רש"י שם ד"ה בר.
	מד) מ"א סקי"ג.

בענין שלא יצטרך לפנותם מסוכתו בעת האכילה והשינה ולחזור ולהכניסם בעת הלימוד צריך ללמוד בתוך הסוכה^מ אבל אם אי אפשר לו להכין להם מקום בקל בלא טורח רב ויש לו טורח^נ רב לפנותם ולחזור ולהכניסם יכול ללמוד חוץ לסוכה לפי שכל טרחא יתירה שאין האדם^ס מצטער ומונע את עצמו מטרחא זו כדי לישב בביתו בקביעות אין מחויב לטרוח כדי לישב בסוכתו בקביעות^ת:

ה המתפלל אם יש לו מנוחה בסוכה שיוכל להתפלל שם בכונה צריך לכנוס לסוכה ולהתפלל^ל שהרי בשאר ימות השנה כשאנו מתפלל בבית הכנסת הוא נכנס לביתו ומתפלל במה דברים אמורים במקום שאין שם בית הכנסת או שאי אפשר לו לילך לבית הכנסת אבל אם אפשר לו לילך לבית הכנסת ילך ואינו צריך להתפלל בסוכה:

ו המבדיל על הכוס צריך לכנוס לסוכה להבדיל שם שהרי בשאר ימות השנה נכנס לביתו להבדיל שם^י:

ז אוכלין אכילת עראי חוץ לסוכה^י אבל אסור לישן אפילו שינת עראי חוץ לסוכה^י לפי שבשינה אין לחלק בין עראי לקבע שלפעמים שאינו מנמנם אלא מעט ודיו בכך לפיכך זו היא שינת קבע שלו^י שחייב ליכנס לסוכה בשבילה:

ח במקומות הקרים^י שיש צער לישן בסוכה מחמת הקור^י ואין לו כרים וכסתות כראוי^י אין צריך לישן בסוכה ואפילו יש לו כרים אלא שאי אפשר לו להכין להם מקום בסוכה לכל שבעת ימי החג בענין שיצטרך לטרוח להוציאן מהסוכה בשעת האכילה ולחזור ולהכניסם בעת השינה והיא טרחא יתירה ומצטער במרחא זו^י בענין שאם היה לו מרחא כזו לישן בביתו לא היה

הערות

מה) אליה רבה סק"ב.	נג) ברייתא כו, א. טור ושו"ע שם.
מו) מ"א שם.	נד) רבא בגמרא שם ורש"י ד"ה רבא.
מז) אוצ"ל: שהאדם.	נב) ט"ז סק"ה. מ"א סק"ד.
מח) כדלקמן סי' תרמ ס"ה וש"נ.	נה) רמ"א ס"ב. ב"ח סי' תרמ ד"ה ומ"ש
מט) ב"ח ד"ה כתב הרמב"ם. אליה	נו) ונראה (בארץ רוסיא. וראה לעיל סי' תקז
זוטא סק"ב. מ"א סק"ד.	קו"א סק"ד ד"ה כתב: ובמדינתנו שאין
נ) שלטי גבורים יג, א אות ב בשם ריא"ז.	קק) הקור גדול כ"כ בימי פסח וסוכות).
הובא בב"ח ומ"א וא"ז שם.	קכ) מרחכי רמז תשמא. רמ"א שם.
נא) ט"ז סק"ד.	קכ) לבוש סי' תרמ ס"ד. מ"א סק"ז.
נב) משנה כה, א. טור ושו"ע ס"ב.	קכ) לבוש שם.

ישן בביתו¹⁰⁰ אינו צריך לישן בסוכה שכל המצטער בישיבת הסוכה פטור משיבתה כמו שיתבאר בסי' תר"מ¹⁰¹:

מ¹⁰² ועכשיו נהגו העולם להקל בשינה שאין ישינים בסוכה רק המדקדקים במצות¹⁰³ ויש שלמדו עליהם זכות¹⁰⁴ למי שנשוי אשה שחייב לשמה את אשתו ברגל¹⁰⁵ ונשים פטורות מן הסוכה¹⁰⁶ א"כ אם אינו רוצה לפרוש מאשתו מקרי דבר מצוה וכל העוסק במצוה פטור ממצוה אחרת כמו שיתבאר בסימן תר"מ¹⁰⁷ ועל כן הוא פטור משינה בסוכה בלילה ואפילו אם אשתו אינה מהורה מכל מקום שייך שמחה כשבעלה מתייחד עמה בחדר אחד¹⁰⁸ כמ"ש¹⁰⁹.

ומכל מקום טוב להחמיר שיהיה לו סוכה מיוחדת שיוכל לישן שם עם אשתו ויקיים שתי המצות¹¹⁰:

י¹¹¹ הנושא בתולה¹¹² שנים או שלשה ימים קודם החגיגי בענין שנמשכו שבעת ימי המשתה שלו בתוך החגיגי (דאלו בחג עצמו אין נושאים נשים¹¹³ כמו שנתבאר בסימן תקמ"ו¹¹⁴) בימים הראשונים שהיו נוהגים שכל שבעת ימי המשתה היו מתייחדין החתן והכלה בחדר מיוחד ואין שום אדם נכנס אצלם

הערות

- (נט) ראה גם לעיל סוף ס"ד.
 (ס) סעיף ה.
 (סא) דרכי משה ס"ק ג. רמ"א ס"ב. ומנהג חב"ד שאין ישינים בסוכה. ראה ספר השיחות תרצט ע' 295. לקר"ש חכ"ט ע' 211 ואילך. אג"ק חי"א ע' תיד. המלך במסיבו ח"א ע' סג. ח"ב ע' לג. אוצר מנהגי חב"ד חה"ס ע' שא-שב.
 (סב) ט"ז סק"ט. וראה דרכי משה ורמ"א שם.
 (סג) פסחים קט, א. וראה לעיל סי' תקכט ס"ו-ז.
 (סד) כדלקמן סי' תרמ ס"א.
 (סה) סעיף יח.
 (סו) דרכי משה וט"ז שם, מגמרא עירובין סג, ב.
 (סז) לקמן ס"י.
 (סח) רמ"א שם.
 (סט) בקונטרס השלחן כתב שמקומו בסי' תרמ (כמו בשו"ע הב"י), וכן מציין אליו לעיל סי' רמט סוף ס"ח "כמ"ש בסי' תר"מ". אבל ראה לעיל ס"ט שמציין לכאן כמו שיתבאר.
 (ע) גמרא כה, ב (חתן). שו"ע סי' תרמ ס"ו.
 (עא) ראה לעיל סי' ע ס"ג (לענין פטור קריאת שמע). וראה אה"ע"ז סי' ס"ב וס"ו וסי"ג (שבעולה אין לה שבעת ימי המשתה).
 (עב) רש"י שם ד"ה תרתי. מ"א סי' תרמ סקי"א (ערב הרגל), וסי' תקמו סק"ד (הטעם שלא לישא בערב יו"ט).
 (עג) לבוש סי' תרמ ס"ו.
 (עד) רש"י שם (ממשנה מו"ק ח, ב). נ"א שם.
 (עה) סימן זה בשו"ע"ר לא הגיע לדינו, וראה טור ושו"ע שם ס"א.

רק בעת שרוצים לשמח אותן ולאכול ולשתות עמהם^י וזה החדר נקרא חופה^י הרי החתן והשושבינין וכל בני החופה^י דהיינו אותם אנשים שאוכלים עם החתן פטורים מן הסוכה כל שבעת ימי המשתה ומותרים לאכול ולשתות ולשמוח חוץ לסוכה דהיינו בחדר הנקרא חופה לפי שאי אפשר לשמוח כראוי בתוך הסוכה שאין עיקר השמחה אלא בחופה^י שהוא עיקר ישיבת החתן וכלה^י דהיינו מקום שהם מתייחדין שם ואי אפשר לעשות עיקר ישיבת החתן וכלה בתוך הסוכה^י לפי שכל סוכה אין לה רק שלשה דפנות ופרוצה ברוח רביעית ובוש שם החתן לשחק עם כלתו^י.

ולכן עכשיו שנוהגין לעשות ארבע מחיצות לסוכה^י אף החתן חייב בסוכה^י:
יא כבר אמרנו^י שמותר לאכול אכילת עראי חוץ לסוכה וכמה היא אכילת עראי כביצה^י שכן דרך האדם לטעום פעם אחת מלא פיו חוץ לביתו^י ומלא פיו הוא כביצה^י שאין בית הבליעה מחזיק יותר מכביצה^י.

במה דברים אמורים בפת^י העשויה מחמשת המינים או בתבשיל העשוי מחמשת המינים^י אבל שאר מיני מאכלים^י ואין צריך לומר מיני פירות^י

הערות

- (עו) טורי זהב אבן העזר סי' סב סק"ז קרוב
 לסופו.
 (עז) תוס' כה, ב ד"ה אין.
 (עח) רב אבא בר זבדא אמר רב שם. רמב"ם
 פ"ו ה"ג. שו"ע שם.
 (עט) גמרא שם. מ"א שם.
 (פ) תוס' שם סוד"ה אין. רא"ש פ"ב סי' ח.
 (פא) גמרא שם וכרבא.
 (פב) רש"י שם ד"ה צער. מ"א שם.
 (פג) ראה רמ"א סי' תרל ס"ה. לעיל סי'
 תרלח ס"ב.
 (פד) מ"א שם.
 (פה) סעיף ז.
 (פו) אביי בגמרא כו, א (כדטעים בר בי רב
 ועייל לכלה). תוס' שם ד"ה תרתי (שזה
 מלא פיו דהיינו כביצה). רש"י כו, א ד"ה
 ואביי. רא"ש פ"ב סי' יג. טור ושו"ע ס"ב.
 וכ"ה לעיל סי' עדר ס"ו. סי' רצא ס"א.
 וראה גם לעיל סי' רפו ס"ד.
 (פז) ריטב"א כה, א ד"ה אוכלין.
 (פח) תוס' שם.
 (פט) יומא פ, א. תוס' סוכה שם. רא"ש שם.
 (צ) יומא עט, ב. טור ושו"ע שם. תוס'
 סוכה שם.
 (צא) ברייתא כו, א (במיני תרגימא).
 לפירוש הרא"ש שם. שו"ע שם. מ"א סוף
 ס"ק ו (דהיינו כשאוכל יותר מכביצה,
 אפילו לא קבע עליו סעודתו). וראה גם
 לעיל סי' תעא ס"ב, וש"נ (שמיני תרגימא
 הוי תבשיל העשוי מחמשת המינים).
 (צב) רא"ש שם (שחולק על רבנו פרץ,
 שמצריך אף בבשר וגבינה).
 (צג) גמרא יומא עט, ב כרבא. טור ושו"ע
 שם.

אפילו אוכל מהם הרבה^ז ואפילו קובע עליהן סעודתו^ח מותר לאכלן חוץ לסוכה לפי שקביעת מינים אלו אינה חשובה אלא כאכילת עראי של פת^י:
יב מותר לשתות^{יב} כל המשקין חוץ לסוכה אפילו יין^{יג} ואפילו שותה יותר מרביעית^{יד} וכל המחמיר על עצמו שלא לשתות חוץ לסוכה אפילו מים הרי זה משובח^{טו}.

כמה דברים אמורים כששותה דרך עראי אבל אם קובע את עצמו לשתות יין^{טז} או שאר משקין שדרך לקבוע עליהן כגון מי דבש ושכר^{יז} במדינות אלו שרגילין לקבוע עליהן לשתות בלא סעודה^{יח} צריך לכנוס לתוך הסוכה.

אבל אין צריך לברך לישיב בסוכה לפי שהשתיה היא מפילה לאכילה וברכת לישיב בסוכה שבירך על אכילת שחרית היא פוטרת את השתיה של כל היום^{יט} וכן היא פוטרת את השינה ומיול בסוכה^כ כל היום שאין צריך לברך עליהם שאפילו יצא חוץ לסוכתו אחר האכילה והפסיק הרבה בין האכילה להשתיה ושינה ומיול^{כא} מכל מקום כיון שכולם נמשכים ומפלים לאכילה שהיא עיקר מצות הישיבה בסוכה ברכת האכילה פותרת^{כב}.

הערות

- צד) גמרא שם (שתי כותבות). מ"א ס"ק ו.
- צה) גמרא שם לדעת רבא. אור זרוע הל' סוכה ס"י שא. הגהות אשרי שם. דרכי משה ס"ק ד ממשמעות הפוסקים. רמ"א ס"ב.
- מ"א שם. ומנהג חב"ד להחמיר בזה (ראה לקמן ס"ב בשתיה, וראה תשב"ץ ס"י קמד שמהר"ם מרוטנבורג חשש בפירות לאידך לישנא בגמרא שם, ומבואר במ"א שם, דהיינו אפילו לא קבע עליו).
- צו) גמרא שם. רא"ש שם. לבוש ס"ב. מ"א שם.
- צא) גמרא כו, סע"ב (דלי של מים, שהוא רק כדי להחמיר על עצמו). רמב"ם פ"ו ה"ו (מים). טור ושו"ע ס"ב.
- צב) רא"ש פ"ב ס"י יג. טור ושו"ע שם.
- צט) גמרא שם (דלי). וכדלקמן בסמוך, שלא אסרו אלא כשקובע עצמו.
- ק) משנה וגמרא כו, ב. רמב"ם שם. טור ושו"ע שם. וכן הוא מנהג חב"ד (ספר
- המנהגים – חב"ד ע' 67. אוצר מנהגי חב"ד חה"ס ע' ש).
- קא) אור זרוע הל' סוכה סוס"י שא (שמסתפק בזה). הגהות אשרי שם. שבלי הלקט ס"י שדמ בשם ה"ר אביגדור כהן (בשבת ויו"ט). אגור ס"י תתקעח. דרכי משה ס"ק ד. לבוש שם. בי"ח ד"ה ומ"ש ושייית. מ"א סק"ה. ט"ז ס"ק ז.
- קב) אור זרוע והגהות אשרי ודרכי משה וט"ז שם. וראה לקמן סוף סט"ו שיש מפקפקין, וש"נ.
- קג) מ"א ס"י רינגן סק"ו. ט"ז שם ס"ק ב. לעיל שם סוף ס"א.
- קד) ט"ז ס"ק ז וס"ק כ.
- קה) תוס' ברכות יא, ב ד"ה שכבר ורא"ש פ"ג דברכות ס"י יג. ט"ז שם ושם.
- קו) שדוקא בזה צריך לברך על האכילה, כדלקמן ס"ג וש"נ.
- קז) ר"ת הובא ברא"ש פ"ד ס"י

ואפילו שותה וישן ומטייל קודם האכילה אין צריך לברך לפי שהן טפלים להאכילה שלאחריהם^פ:

יג ואם היה קבוע לשתייה בסוכה ונמלך לאכול אע"פ שלא היה צריך לברך לישב בסוכה על השתייה לפי שברכת האכילה שלפניה פוטרתה אעפ"כ צריך לברך לישב בסוכה על אכילה זו האחרונה שאין אכילה זו מפילה לאכילה הראשונה אלא היא חשובה בפני עצמה^פ.

כמה דברים אמורים כשיצא^פ מן הסוכה בין גמר אכילה ראשונה להתחלת אכילה אחרונה ושהה שם חוץ לסוכה ולא חזר לאלתר^פ אלא לאחר שעה ושתיים^פ או אפילו אם חזר לאלתר אלא שבשעה שיצא מן הסוכה היה דעתו לשחות הרבה חוץ לסוכה ושלא לחזור לסוכה לאלתר^פ שאז אין הברכה שבירך על אכילה הראשונה פוטרת אכילה אחרונה כיון שהפסיק ביניהן ביציאה גמורה על דעת שלא לחזור לאלתר.

אבל אם לא הפסיק ביניהם ביציאה גמורה^פ שלא לחזור לאלתר^פ אינו צריך לברך על אכילה אחרונה ואפילו הוא כל ז' ימים בתוך הסוכה אם לא יצא ממנה יציאה גמורה שלא לחזור לאלתר אין צריך לברך לישב בסוכה רק בפעם הראשון שנכנס לסוכה^פ:

יד וכל זה כשנכנס לאותה סוכה שבירך בה באכילה ראשונה אבל אם נכנס לסוכה אחרת^פ אפילו היא באותו חצר^פ סמוכה לסוכה שבירך בה באכילה

הערות

- ג. שו"ע ס"ח (שאינ מברכין אלא בשעת אכילה). ט"ז סק"כ. וראה לקו"ש חכ"ט ע' 217. שלחן המלך ח"ב ע' רנ.
- קח) ט"ז סוף סק"ז (לענין שתייה) וסוף ס"ק כ (אף בשינה וטיול).
- קט) ט"ז ס"ק כ.
- קי) מ"א סק"ז. לבוש סוף ס"ב. דלא כט"ז שם, וב"ח סוס"י תרמג.
- קיא) מ"א שם.
- קיב) רש"י יומא ל, א ד"ה נוטל (ששעה או שתיים הוי היסח הפסק לסעודה). וראה לעיל סי' ח סכ"ג (לענין ציצית) כמה שעות. סי' כה סכ"ט (לענין תפילין) ב' או ג' שעות. אג"ק ח"ג ע' רי"ריב. רכג.
- קיג) ראבי"ה סי' תרמד. הובא במ"מ פ"ו הי"ב. ריטב"א מה, ב סד"ה ורבה. מ"א שם (לענין סוכה), ובסי' ח סק"ח (אף לענין ציצית). וכ"ה לעיל שם סכ"ג.
- קיד) לבוש שם. מ"א סק"ז.
- קטו) ראבי"ה ומ"מ וריטב"א שם. מ"א שם.
- קטז) מ"א שם. ולענין שיחה בסוכה – ראה לעיל סי' תלב ס"ז, וסי' תקצב סוף ס"ז, שאינה הפסק.
- קיז) מ"א סק"ז.
- קיח) מ"א סי' ח סק"ז (לענין טלית אחר, שמבית לבית באותה חצר הוי הפסק. וכ"ה לעיל שם סכ"ב וקו"א ס"ק ה). וראה גם

ראשונה כשרוצה לאכול בסוכה זו דבר שאסור לאכלו חוץ לסוכה צריך לחזור ולברך לישב בסוכה אפילו אם היא בענין שאין צריך לברך ברכת הנהנין על אכילה זו כגון שהוא עומד באמצע סעודתו^{קכ} שאכל בסוכה שבירך בה ופוסק סעודתו והלך לאכול בסוכה אחרת צריך לחזור ולברך:

מן ואפילו אם אינו רוצה לאכול בסוכה זו אלא שנכנס לתוכה לישן ולטייל צריך לברך לישב בסוכה שאין שינה וטיול שבסוכה זו נפטרין בברכה שבירך בסוכה אחרת^{קכ} אבל אם נכנס לתוכה לאכול בתוכה מיני מאכלים שמותר לאכלן חוץ לסוכה אין צריך לברך.

ואם רוצה לקבוע את עצמו שם לשתות יין ושאר משקים שדרך לקבוע עליהם מן הדין צריך לברך שהרי אסור לשתותן חוץ לסוכה^{קכ} ומכל מקום לפי שיש מפקפקין^{קכ} על ברכה זו לכן נכון הדבר שלא לקבוע את עצמו בשתיה רק בסוכה שאכל בה היום ובירך עליה לישב בסוכה^{קכ}:

מן אם שכח לברך לישב בסוכה עד שגמר סעודתו יברך לאחר סעודתו^{קכ} ואע"פ שכל המצות צריך לברך עליהן עובר לעשייתן^{קכ} מכל מקום הרי גם הישיבה שיושב בסוכה אחר הסעודה הוא ג"כ בכלל המצוה^{קכ} וא"כ הרי הוא מברך קודם עשיית המצוה^{קכ}:

יז אין קצבה לסעודות של סוכה^{קכ} אלא אם ירצה יאכל בסוכה ואם ירצה

הערות

לעיל רס"י קעח (לענין בין ברכה לאכילה).
 סי' רעג סוף ס"ד (לענין קידוש במקום סעודה). סי' תלב ס"ח (לענין בין ברכה למצוה).
 קיט) כדלעיל סי' קעח ס"ג (שבאמצע סעודה לא הוי הליכה מבית לבית הפסק).
 קכ) רא"ש פ"ד סי' ג, בשם רב האי גאון.
 ט"ז סוף ס"ק כ.
 קכא) כדלעיל סי"ב.
 קכב) ב"י ד"ה ומ"ש רבנו ושתיית (שדינו כדין קבע על הפירות, דלעיל סי"א). דרכי משה סוף ס"ק ד (דלא מקרי קביעות).
 רמ"א ס"ב (אפילו קבע עליהו). ב"ח ד"ה ומ"ש ושתיית (לאפוקי מפלוגתא). מ"א סק"ה.
 קכג) כדלעיל שם.
 קכד) מ"א סוף סקי"ז.
 קכה) פסחים ז, ב. וכדלעיל סי' מו ס"ג וש"נ.
 קכו) מ"א שם. וכדלעיל ס"ד. וראה גם לעיל סי' תקצב סוף ס"ז: שכל רגע ורגע שהוא יושב בסוכה... הוא מקיים מצות הקב"ה.
 קכז) ראה לקמן סי' תרמג ס"ב.
 קכח) משנה כז, א וכחכמים. טור ושו"ע ס"ג.

לא יאכל רק מיני מאכלים שמותר לאכלן חוץ לסוכה^{קכ} שאין המצוה אלא שאם יאכל לא יאכל חוץ לסוכה^{קל}.

במה דברים אמורים בחולו של מועד^{קלא} אבל ביום טוב ובשבת שהוא בתוך החג שחייב לאכול פת יותר מכביצה^{קלב} כמו שנתבאר בס' רצ"א^{קלג} צריך לאכול בתוך הסוכה ואם ירדו גשמים הרי זה נכנס לתוך הבית^{קלד} ועל דרך שיתבאר^{קלה}.

במה דברים אמורים מלילה הראשונה של חג ואילך אבל בלילה הראשונה של חג^{קלה} דהיינו ליל ט"ו בתשרי^{קלז} צריך לאכול בתוך הסוכה אפילו בשעת הגשם^{קלח} ואע"פ שהוא מצמער מחמת הגשם וכל המצמער פטור מן הסוכה^{קלח} מכל מקום בלילה הראשונה חייב לאכול בסוכה לפי שאנו למדין בגזרה שוה^{קלח} מחוג המצות נאמר כאן בחג הסוכות^{קכ} בחמשה עשר יום לחדש ונאמר להלן בחג המצות^{קכ} בחמשה עשר יום לחדש מה ט"ו יום האמור להלן לילה הראשונה חובה לאכול כזית מצה כמ"ש בס' תע"ה^{קכ} אף ט"ו האמור כאן חובה לאכול בסוכה.

ובאכילת כזית בתוך הסוכה יוצא ידי חובה כמו שיוצא באכילת כזית מצה^{קכ} אבל מכל מקום חייב לאכול עוד פת בבית שהרי בכל סעודת יו"ט חובה

הערות

- קכט) רמב"ם פ"ו ה"ז. שו"ע שם.
 קל) רש"י שם ד"ה אין. טור. לבוש ס"ג.
 קלא) ראה גם לעיל סי' קפח ס"י.
 קלב) טור ושו"ע רס"י רצא (כביצה). מ"א
 ט"ו רצא סק"א (שהכוונה יותר מכביצה).
 קלג) דעה הא' שבס"א (ומסתפק שם אם הכוונה לכביצה או ליותר מכביצה). וראה גם דעה הא' שבסי' עדר ס"ו. סי' תקכט ס"ד. דעה הב' – לקמן סי"ט.
 קלד) תוס' רבנו יהודה ברכות מט, ב ד"ה ברכת המזון (שבזה מיירי משנה דידן, שאין קצבה אף ביו"ט ושבת). הובא בתוס' שם ד"ה אי בעי. הגהות סמ"ק סי' צג (נז, א). רא"ש ברכות פ"ז סי' כג.
 קלה) סעיף כא.
 קלו) משנה שם כחכמים (חוץ מלילי יו"ט ראשון של חג. וראה לקמן סי"ט שבליל ב' סומכים על דעה ב' דלקמן שם, וש"נ). טור ושו"ע ס"ג.
 קלז) ראה לקו"ש חכ"ב ע' 129 הערה 50 ובשוה"ג.
 קלח) הגהות סמ"ק [ק] שם. רא"ש שם. ר"ן (יב, ב) ד"ה מתני' ר"א בשם אחרים. טור. רמ"א ס"ה. וראה גם לקמן סי' תרמ ס"ה.
 קלט) כדלקמן שם.
 קמ) רבי יוחנן משום ר' שמעון בן יהוצדק שם. לבוש ס"ג.
 קמא) ויקרא כג, לד. במדבר כט, יב.
 קמב) ויקרא כג, ו. במדבר כח, יז.
 קמג) סעיף לב.
 קמד) רב זעירא בירושלמי פ"ב ה"ז. הובא בתוס' שם ד"ה תשבו. רא"ש ור"ן שם. טור ושו"ע שם. רמ"א ס"ה.

לאכול יותר מכביצה פתקמ"ה אלא שבתוך הסוכה בשעת הגשם אין חובה לאכול יותר מכזית כמו באכילת מצה.

ואפילו שלא בשעת הגשם אם ירצה לאכול כזית בסוכה וכביצה מצומצמת תוך הביתקמ"ו הרשות בידו אלא שהמחמיר לאכול כל הסעודה בתוך הסוכה שלא בשעת הגשם הרי זה משובח כמו שנתבאר למעלהקמ"ז:

יח כשאוכל בשעת הגשם בסוכה צריך ג"כ לקדש על היין בתוך הסוכהקמ"ח שהרי אין קידוש אלא במקום סעודהקמ"ט ויברך ליישב בסוכהק" קודם שהחיינוקכ"א כמו אם לא היה גשם:

יט ויש חולקין על כל זהקכ"ב ואומרים שבכל סעודות שבת ויו"ט אין צריך לאכול פת רק כזית ואם כן ביו"ט ושבת שבתוך החג אם ירצה שלא לאכול רק כזית ולאכלו חוץ לסוכה הרשות בידו.

ודבר זה אנו למדין בגזירה שוה מחג המצות שחובה לאכול בסוכה בלילה הראשונה אבל אין למדין בגזירה שוה זו שיהיה חובה לאכול אף בשעת הגשםקכ"ג שכיון שהוא מצטער מחמת הגשמים הוא פטור מן הסוכה אף בלילה הראשונהקכ"ד.

ואע"פ שהעיקר כסברא הראשונהקכ"ה בכל זה מכל מקום בליל שני של גליות

הערות

- קמה) כדלעיל בתחלת הסעיף. תרומת הדשן ורמ"א שם.
- קמו) ראה ב"ד ד"ה ומ"ש רבנו אע"ג, שגם קנב) ריטב"א כז, א ד"ה הא. ר"ן (יב, ב) ד"ה מתני' ר"א (שבזה מיירי משנה דידן, שאין קצבה אף ביו"ט ושבת). הובא במ"א סי' קפח סק"ט, וכאן סק"י. והיא דעה הב' דלעיל סי' עדר ס"ו. סי' רצא ס"א. וראה הע"ב תתו ע' 71.
- קמז) סעיף יב (אפילו לענין שתיית מים). קמח) תרומת הדשן סי' צה. רמ"א סוף ס"ה.
- קמט) כדלעיל סי' רעג ס"א. ומיירי שאוכל כל הסעודה בסוכה, כדלעיל סוף סי"ז. וראה לבוש ס"ג. מ"מ וציונים.
- קנ) מ"א סוף סק"ט. ט"ז ס"ק יז. וראה חקרי הלכות א לה, ב.
- קנא) כדלקמן סי' תרמג ס"א, שברכת שהחיינו היא גם על הסוכה. וראה גם
- קנב) ריטב"א כז, א ד"ה הא. ר"ן (יב, ב) ד"ה מתני' ר"א (שבזה מיירי משנה דידן, שאין קצבה אף ביו"ט ושבת). הובא במ"א סי' קפח סק"ט, וכאן סק"י. והיא דעה הב' דלעיל סי' עדר ס"ו. סי' רצא ס"א. וראה הע"ב תתו ע' 71.
- קנג) שו"ת רשב"א ח"ד סי' עח. ב"י ד"ה ובכתבי, ממשמעות סמ"ג עשין מג (קכ, ג), ואור זרוע ח"ב סי' שא. וראה גם תוס' ברכות מט, ב ד"ה אי.
- קנד) רשב"א שם.
- קנה) ט"ז סק"ז (לענין ליל ראשון בגשם, שלכן מברכים לישב בסוכה, כדלעיל סי"ח). וכן פסק לעיל סי' תקכט ס"ד (לענין סעודת יו"ט, שצריך יותר מכביצה).

כיון שאינו אלא מנהג שהרי אנו בקיאים בקביעות החדשקיי יש לסמוך על סברא האחרונה ואינו צריך לאכול בסוכה בשעת הגשםקיי ומי שרוצה להחמיר על עצמו גם בליל שני כסברא הראשונה אינו צריך לקדש בסוכה אלא יקדש ויאכל כל סעודתו בתוך הבית ואחר האכילה יכנוס לסוכה ויאכל שם כזיתקיי ולא יברך לישב בסוכהקיי:

ב וכיון שאכילת לילה הראשונה נלמד בגזירה שוה מאכילת מצה צריך להיות דומה לה בכל דבר דהיינו שלא יאכל בערב יו"טקיי מן המנחה ולמעלהקיי כדי שיאכל בסוכה לתיאבוןקיי ולא יאכל בסוכה עד לאחר צאת הכוכביםקיי ויזהר לאכול קודם חצות לילהקיי הכל כמו באכילת מצה כמו"ש בהלכות פסחקיי:

כא מאימתי מותר לפנות מן הסוכה מפני הגשמיםקיי בשאר סעודות החג חוץ מלילה הראשונהקיי משעה שירדו כל כך טיפות טיפות לתוך הסוכה שאם היו נופליםקיי לתוך תבשיל של פולקיי שדרכו למהר להתקלקל במים מועטיםקיי היה התבשיל מתקלקל הרי זה יוצא מן הסוכה אע"פ שאין לפניו תבשיל בסוכהקיי ומי שאינו בקי בשיעור זה ישער אם היו יורדים כל כך גשמים לתוך הבית אם היה יוצא מן הבית יוצא ג"כ מן הסוכהקיי:

הערות

- קנו) כדלעיל סי' תר ס"א.
 קנז) תרומת הדשן שם. רמ"א ס"ה. ט"ז שם
 בדעת הרמ"א ס"ה. מ"א סקט"ו. וראה
 לקו"ש חכ"ב ע' 31 הערה 13.
 קנח) תרומת הדשן שם. דרכי משה ס"ק ה.
 ט"ז ומ"א שם.
 קנט) ט"ז שם.
 קס) מהרי"ל הל' סוכות (ע' שע). רמ"א
 ס"ג.
 קסא) מ"א סקי"ב (משעה עשירית,
 וכדלעיל סי' תעא ס"א).
 קסב) ירושלמי פ"ב ה"ז. הובא בתוס' כז,
 א ד"ה תשבנו. אור זרוע ח"ב סי' שא.
 מהרי"ל שם. רמ"א שם.
 קסג) ארחות חיים הל' סוכה סי' לו.
 מהרי"ל שם. רמ"א שם.
 קסד) מהרי"ל ווייל סי' קצא. מהרי"ל שם.
 רמ"א שם.
 קסה) סי' תעא ס"א לענין אכילה בע"פ.
 סי' תעב ס"ב לענין אכילה בלילה. סי' תעז
 ס"ו לענין אכילה לפני חצות.
 קסו) משנה כח, ב. רמב"ם פ"ו ה"י. שו"ע
 ס"ה.
 קסז) לדעה הא' דלעיל סי"ז, שהיא העיקר
 (כדלעיל סי"ט).
 קסח) ירושלמי פ"ב ה"י. רמב"ם שם. טור
 בשם סמ"ג עשין מג (קכ, ד). שו"ע שם.
 קסט) גמרא כט, א (של גריסין). רמב"ם
 שם. שו"ע שם.
 קע) רש"י שם ד"ה מקפה. פיה"מ
 להרמב"ם. ט"ז סקט"ו.
 קעא) אור זרוע הל' סוכה סי' שה. הגהות
 אשרי פ"ב סי' כ. טור ורמ"א ס"ה.
 קעב) יראים השלם סי' תכא. מרדכי רמז
 תשמ. מהרי"ל הל' סוכות (ע' שע). רמ"א
 שם.

כב וכל זה באכילה אבל בשינה אין צריך לשער בכדי שיתקלקל התבשיל שבגשמים מועטים יש צער לישן שם ויוכל לצאת מהסוכה^{קע} שכל המצטער פטור מן הסוכה^{קעד}.

וכשם שמותר לפנות מן הסוכה מפני הגשמים כך מותר לפנות מפני השרב או מפני היתושים^{קעה} אפילו אין האדם מצטער בכך אלא שהתבשיל מתקלקל בכך^{קעי} וכן אם העת קור שהמאכלים השמינים נקרשים בסוכה^{קעי} אוכל כל סעודתו בבית^{קעה}:

כג כל הפטור משיבת הסוכה ואינו יוצא מהסוכה אינו מקבל שכר על אותו ישיבה ואינו אלא מן ההדיוטות^{קעז}:

כד היוצא מהסוכה מפני הגשמים אל יבעט ויצא אלא יצא בהכנעה^{קעב} כעבד שבא למזוג כוס לרבו ושופכו לו^{קעב} רבו על פניו כלומר אינו חפץ בשימוש^{קעב}:

כה היה אוכל בסוכה וירדו גשמים והלך לביתו^{קעג} לגמור סעודתו וכשישב לו לאכול פסקו הגשמים^{קעג} אין מחייבין אותו לחזור לסוכה לגמור סעודתו^{קעג} אלא גומר סעודתו בביתו:

כו היה ישן בתוך הסוכה וירדו גשמים ונכנס לתוך הבית^{קעו} לגמור שינתו ועד שלא שכב פסקו הגשמים צריך לחזור לסוכה^{קעו} אבל אם כבר שכב בתוך הבית

הערות

- קעג) מהר"י ווייל סי' קצא. רמ"א ס"ז. סוף ס"ז. גמרא ע"ז דף ג רע"ב.
 קעד) כדלקמן סי' תרמ ס"ה. קפא) משנה כח, ב.
 קעה) ירושלמי שם. אור זרוע שם. הגהות אשרי שם. ב"י ד"ה גרסינן. מ"א סקט"ו. קעו) ב"ח ד"ה היה אוכל. מ"א שם.
 קעז) לבוש סוף ס"ה. ב"ח שם. מ"א שם. קעח) מ"א שם.
 קעט) הגהות מיימוניות פ"ו אות ב בשם ר' שמחה. רמ"א ס"ז. וכדלעיל סי' תעב סי"ג וש"נ. וראה מנחת אלעזר ח"ד סוס"י לא (שתלמידי הבעש"ט דור אחר דור נהגו לישב בסוכה ז' ימי החג גם אם ירדו גשמים). לקו"ש חכ"ט ע' 211. אוצר מנהגי חב"ד חה"ס ע' שב.
 קפ) מהרי"ל הל' סוכות (ע' שעא). ורמ"א סוף ס"ז. גמרא ע"ז דף ג רע"ב.
 קפא) משנה כח, ב.
 קפב) ברייתא כט, א. וראה גם לעיל סי' תרטו ס"ב. ולעיל סי' קיד ס"א: לפי שהגשמים הם סימן קללה בחג הסוכות שאי אפשר לישב בסוכה בשעת הגשם אין מזכירין הגשם עד עבור ז' ימי ישיבה בסוכה. וראה לקו"ש ח"ד ע' 433.
 קפג) גמרא [ברייתא] כט, א. רמב"ם פ"ו ה"י. שו"ע ס"ו.
 קפד) רש"י שם ד"ה וירדו.
 קפה) ברייתא שם. רמב"ם שם. טור ושו"ע שם.
 קפו) ברייתא שם. טור ושו"ע ס"ז.
 קפז) מ"א סקט"ז.

ואח"כ פסקו הגשמים אינו צריך לחזור לסוכה אלא ישן בביתו כל אותו הלילה ואפילו הקיץ משינתו קודם שעלה עמוד השחר אין מטריחין אותו לחזור לסוכה לגמור שם שינתו אלא מותר לו לגמור שינתו בביתו^{קפ"ה} ואפילו כבר עלה עמוד השחר והוא עדיין ישן בתוך הבית אין צריכים להקיצו משינתו^{קפ"ו} אלא מניחין אותו לישן עד שינער מאליו^{קפ"ז} ואם הקיץ משינתו לאחר שעלה עמוד השחר ורוצה לחזור ולישן צריך לילך לתוך הסוכה ולישן שם כיון שכבר עלה עמוד השחר^{קפ"ח}:

הערות

- קפח) גמרא שם ורש"י ד"ה אלא. טור ורמ"א ס"ז. לבוש ס"ז. ט"ז סקי"ח.
 ושו"ע שם. וראה אג"ק אדמו"ר מוהרש"ב קצ) לבוש שם. ט"ז שם.
 ח"א ע' שסב. קצא) גמרא שם. טור ושו"ע שם.
 קפט) רש"י שם ד"ה אלא. משמעות טור

הלכות לולב

תרומה. דיני לולב ובו כ"א סעיפים:

א ולקחתם^א לכם ביום הראשון פרי עץ הדר כפות תמרים וענף עץ עבות וערכי נחל^ב וגו' ודרשו חכמים: פרי עץ שהעץ כפריו בטעם שוה^ג ואיזה זה אתרוג שטעם עצו ופריו שוה:

ב הדר שיהיה נאה^ד והדר בתארו ובגידולו ועל דרך שיתבאר בסי' תרמ"ח. ולפי שכל ארבעה מינים אלו כתובים בפסוק אחד: הרי הוקשו זה לזה ולמדו זה מזה לפיכך כל ד' מינים אלו צריכים להיות נאים ומהודרים בתוארם ובגידולם ועל דרך שיתבאר:

ג כפות תמרים זה לולב שהוא גדל על אילן של תמרים ומתוך שכתבה התורה לשון כפות ולא כתבה עלי תמרים מכאן אתה למד שצריך שיהיה אותן עלים הראויין לאגדן ולכפותן עם השדרה^ה מחמת שהן עדיין רכים שהרי לא נכתבו נקודות בתורה ופירושו הוא פפות^ו אבל אם שהה הלולב על הדקל עד שנתקשו עליו כעץ ונתרחקו ונתפרדו מהשדרה שכן הוא דרכן שכל מה שהן מוסיפים להתקשות הן מתרחקים מהשדרה ואם נתקשו כל כך עד שאי אפשר לכפותן ולאגדן עם השדרה הרי זה פסול^ז:

ד אבל אם לא נתקשו כל כך אף על פי שכל זמן שאינן כפותין הן עומדין

הערות

- (א) לכללות הסימנים תרמה-תרנא, ראה (ח) ראה ארבעת המינים (ויינר) ע' מד. ארבעת המינים ע"פ שו"ע אדמו"ר הזקן (ויינר).
(ב) ויקרא כג, מ.
(ג) גמרא [בריייתא] לה, א. רי"ף שם (יז, א).
(ד) רא"ש פ"ג סי' טו.
(ה) רש"י שם ד"ה פרי.
(ו) גמרא לא, א (בעי הדר). לבוש ס"א (הדר ויפה).
(ז) תוס' שם ד"ה ור"י סבר. לבוש שם.
(ח) רבא שם לרבי יהודה (לענין לולב). ר"ן (יג, ב) ד"ה לולב (וילפינן שאר מינין מאתרוג). לבוש שם.
(ט) גמרא לב, א (כפות אם היה פרוד יכפתנו. והיינו לרבי יהודה. ולת"ק במשנה כט, ב סגי בראויין, כדלקמן ס"ד). לבוש שם.
(י) גמרא שם (חרותא בעינא כפות וליכא). רש"י ד"ה חרות וד"ה חרותא וד"ה בעינן כפות (לפירוש הב"י ד"ה ומ"ש אבל). טור ורמ"א ס"ב. וראה דברי נחמיה סי' מז (מח, ג ואילך).
(יא) גמרא [בריייתא] שם (חרות פסול). טור ורמ"א שם.

מפורדין ומרוחקין זה מזה אף על פי כן הוא כשרי^י אפילו אם לא כפתו כללי^י שלא הקפידה תורה אלא שיהא ראוי לכפותה אבל לא שיהא פפות ממש^י שהרי אין אנו קורין פפות אלא פפות:

ה' ומכל מקום מצוה מן המובחר שלא ליטול לולב שעליו פרודות זה מזה^י אפילו אם לא נתקשו כלל אלא שמחמת שנעקרו מעט במקום חיבורם בשדרה נתפרדו זה מזה מעט אע"פ שאין תלוין למטה כלל אלא הן עולין למעלה עם השדרה^י:

ו' אבל אם הן תלוין ואינן עולין עם השדרה^י אלא א"כ אוגדין אותן עמו הרי לולב זה פסול מן התורה^י אפילו אם לא נעקרו העלים לגמרי^י מהשדרה אלא הן מחוברים עמו מעט ואפילו אגד אותן עם השדרה^י אין זה הדורי^י:

ז' פסולים הללו שבעלין שביארנו אינן פוסלין אלא א"כ הן רוב העלין של הלולב^י אבל אם מיעוט העלין נעשו כך ורוב העלין נשארו מחוברין בשדרה ומכסין את רוב השדרה^י ועל דרך שיתבאר^י הרי זה כשר לפי שהכל הולך אחר הרוב:

ח' אם השדרה עצמה נשברה באמצעיתה ולא נשברה לגמרי לשני חלקים אלא

הערות

- (ב) גמרא [בריייתא] שם. רש"י שם ד"ה דומה לחרות (התחיל להתקשות ועדיין לא נעשה עץ). טור (שדוקא נעשה כעץ פסול). ט"ז ס"ק ג.
- (ג) משנה כט, ב וכת"ק. טור ושו"ע ס"א.
- (ד) ריטב"א ור"ן במשנה שם ד"ה נפרדו. ב"ח ריש הסי'.
- (טו) מגיד משנה פ"ח ה"ג, בשם הגאונים. רמ"א ס"א. ב"י ריש הסי'.
- (טז) מגיד משנה שם (דמיירי בעולין למעלה מאליהן). רמ"א שם (שלא יהיו פרודות לגמרי). נהר שלום ס"ק א. וראה דברי נחמיה סי' מז (מט, סע"ד ואילך). מ"מ וציונים.
- (יז) משנה שם, לפירוש הרי"ף (טו, א: שנתרו מן השדרה והן תלוין בה), והרמב"ם שם (שידלדלו משדרו), לפי המ"מ שם (ואפילו לא נדלדלו מעיקר חבוריהן כיון שתלויות למטה פסול). שו"ע
- ס"ב (כלשון הרמב"ם) ורמ"א שם (כפירוש המ"מ).
- יח) ראה מ"מ וציונים.
- יט) רבנו ירוחם נתיב ח ח"ג (ג, ד) בדעת הרי"ף שם. וראה דברי נחמיה שם. ארבעת המינים (ויינר) ע' מז ואילך.
- כ) ריטב"א לב, א ד"ה אמר רב פפא.
- כא) רש"י במשנה שם ד"ה נפרצו. רבנו ירוחם נתיב ח ח"ג (גח, ד). עטרת צבי ס"ק א. מ"א ס"ק ו. וראה גם לקמן ס"ט.
- כב) תוספתא פ"ב ה"ח. הובא בתוס' כט, ב ד"ה נפרצו. ר"ן (יד, ב דיבור הראשון).
- כג) רמ"א שם (אף לפירוש הנ"ל בנפרצו). וראה גם לקמן ס"ט. סי' תרמז ס"ו (לענין ערבה).
- כד) ראה עד"ז לקמן סי' תרמו ס"ג-ד, לענין הדס.
- כז) לקמן סי"ג ואילך – אופן כיסוי השדרה.

נתקפלה לשנים שחלק העליון תלוי למטה כשר ומכל מקום צריך לאגרו שם במקום הקפל שלא יהיה ראשו תלוי למטה^ה:

מ דרך בריית העלין של לולב כך היא כשהן גדילים גדילים שנים שנים זה לעומת זה משני צידי השדרה וכל עלה ועלה כפול לשנים והוא דבוק מגבו ופתוח מלפניו^י ואם נחלקו^י רוב העלין^י של הלולב לשנים ברוב ארכו^י דהיינו שרוב עלי הלולב נסדקו מגבן במקום הקפל בענין שכל עלה מהן נחלק ברוב ארכו לשנים הרי לולב זה פסול לפי שאינו מהודר^ל וכן אם מתחלת ברייתו^י לא היו רוב עליו^י כפולים לשנים ברוב ארכו הרי זה פסול:

י וכל זה בשאר עלי הלולב חוץ מעלה העליון האמצעי אבל עלה העליון האמצעי שהוא גבוה מכל העלין^י והוא נקרא ראש הלולב^י ודרך עלה זה להיות כפול כשאר עלי הלולב^י ואם לא היה כפול מתחלת ברייתו הרי זה פסול^י אפילו אם כל העלין חוץ מזה הן כפולין וכן אם היה כפול מתחילת ברייתו ואחר כך נחלק לשנים בכל ארכו דהיינו מראשו עד מקום שעלין יוצאין משם^י (שממקום זה ולמטה אינו נקרא עלה האמצעי אלא גוף השדרה^י) פסול.

הערות

- (כה) מ"א ס"ק ב. (לב) ר"ן (טו, א) ד"ה תניא. ריטב"א שם (כו) רמב"ם שם פ"ח ה"ד. שו"ע ס"ג. ד"ה אמר רבא. לבוש שם.
- (לג) רש"י ב"ק צו, א ד"ה התיומת. ר"ן (טו, רע"א). ריטב"א לא, ב ד"ה אמר ר"ה. מ"מ פ"ח ה"ד, בשם יש מי שפירש.
- (לד) כדלקמן סי"ז (לענין נקטם) וש"נ. (לה) פירוש אחר ברש"י (ראה רש"י שם), שהובא בהגהת סמ"ק סי' קצג (ע' קנט) אות ג. תרומת הדשן סי' צו. דרכי משה ס"ק ה. מ"א ס"ק ד. וראה העו"ב תתס ע' 57.
- (לו) כל בו סי' עב (מ, ג), לדעת רש"י. רמ"א ס"ג.
- (לז) רש"י לב, א ד"ה נחלקה (בפירושו הא', דמיירי בשני עלין: עד העלין שלמטה מהם). הגהת סמ"ק שם (שפירש כן אף בפירוש הב' של רש"י). אור זרוע ח"ב סוס"י שו (על פרש"י אני סומך למעשה). תרומת הדשן שם. דרכי משה שם. רמ"א שם (והכי נוהגין).
- (לח) ראה לקמן סי' תרנ ס"א.
- (כז) גמרא לב, א (נחלקה התיומת), לפי הרי"ף שם (טו, א). רמב"ם פ"ח ה"ד. סמ"ג עשין מד (קכא, א), וסמ"ק סי' קצג (ע' קנט), בשם רבנו חננאל שם. מ"מ שם, בשם הרמב"ן ד"ה ענין נפרצו, ממשמעות הירושלמי פ"ג ה"א. שו"ע שם.
- (כח) תוס' כט, ב ד"ה נפרצו (לפירושו שמפרש כן נפרצו). רא"ש פ"ג סי' ו, וטור (בדעת הרי"ף). רמ"א ס"ג. וכדלעיל סי' מהתוספתא פ"ב ה"ח.
- (כט) רא"ש שם וטור (בדעת הרי"ף). מ"מ שם. לבוש ס"ג. מ"א ס"ק ג.
- (ל) רבנו ירוחם נתיב ח ח"ג (נת, ד). מ"א ס"ק ו. וכדלעיל ס"ו.
- (לא) רבא שם (לולבא דסליק בחד הוצא), לפירוש הרמב"ם שם, כפירוש הרא"ש פ"ג סי' ה. טור ושו"ע שם.

ופסולים אלו שבעלה העליון אינו משום הידור הלולב^ל אלא משום שנאמר ולקחתם ודרשו חכמים^ב לקיחה תמה ושליומה^ג וזה העלה שהוא עיקר הלולב שהאדם רואה אותו בתחלת השקפתו^ד ודרכו להיות כפול בכל הלולבין ואם הוא חלוק לשנים הרי ניכר ונראה שאינו תם ושלם במקום הסדק:

יא במה דברים אמורים בנחלק בכל ארכו^ה אבל אם לא נחלק אלא מקצתו^ו כשר.

וכל זה בדיעבד או שאין לו לולב אחר אינו צריך לכוך על לולב של חברו ביום א' של סוכות אבל לכתחלה מצוה מן המוכרח לחזור^ז אחר לולב שלא נחלק עלה העליון שלו כלל אלא הוא כפול מראשו עד מקום שעלין יוצאין משם לפי שיש פוסלין אפילו אם לא נחלק אלא מקצת עלה זה העליון ואע"פ שאין הלכה כדבריהם מכל מקום טוב לחוש לדבריהם אם אפשר^ח:

יב ואם נסדקה השדרה^ט תחת עלה זה העליון דהיינו ממקום שעליה יוצאים ולמטה^י אם נתרחקו שני צידי הסדק זה מזה עד שיראו כשנים פסול^י לפי שחסרונו נראה וניכר שאינו תם ושלם:

יג דרך גידול הלולב כך הוא^{יא} לאחר שיוצא עלה אחד מהשדרה מיד כשיעור שתי אצבעות עולה עוד אחד וכן הרבה זה על גבי זה עד שמתכסה כולו

הערות

- (ט) רבנו ירוחם נתיב ח ח"ג (נח, ד). משנה פ"ח ה"ד (לב' הדעות).
 ח"א ס"ק ו. וכ"ה לקמן ס"ב. (מה) ראה לעיל סי' תעג ס"ל (לקנותו בדמים יקרים).
 (מ) גמרא לד, ב (לענין שד' המינים מעכבין זא"ז). וראה גם לקמן סי' תרמח ס"ד (לענין אתרוג).
 (מא) רש"י שם ד"ה תמה. וראה לקמן סי' תרמט ס"ד-ט, שמטעם זה (בלבד) פסול ביום הראשון בלבד.
 (מב) כדלקמן סי' תרמח סכ"א (לענין חוטמו של אתרוג, וש"נ). ר"ן (יד, סע"א), וריטב"א כט, ב, סד"ה נקטם ראשו (שעשו ראשו של לולב כחוטמו של אתרוג).
 (מג) כדלעיל ס"י בדעת רש"י.
 (מד) ולא רובו. ר"ן (טו, רע"א), וריטב"א לא, ב ד"ה אמר ר"ה, בתי' הא'. מגיד
- (מו) ריטב"א ור"ן שם. רמ"א ס"ג.
 (מז) ברייתא לב, א (סדוק כו' פסול). גמרא שם (דעביד כהימנק), לפי' הראב"ד בתמים דעים סי' רלא. הובא ברא"ש פ"ג ס"ב (על שדרה קאמר).
 (מח) רבנו ירוחם נתיב ח ח"ג (נח, ג: ושני העלין האמצעיים לא נחלקו). רמ"א ס"ו.
 (מט) רמב"ם פ"ח ה"ג. שו"ע ס"ז.
 (נ) רבנו ירוחם שם (נח, ד). ח"א ס"ק ו. וכדלעיל ס"י וש"נ.
 (נא) ראה גמרא שם.

בעלזין מצד אחד וכן מצד השני ואם מצד אחד הוא מכוסה כולו בעלזין וצד השני הוא ערום בלא עלזין פסול לפי שאינו מהודר:

יד וכן אם אין לו עלזין הרבה זה על גבי זה אלא מכל צד יוצא עלה אחד למטה סמוך לעיקרו ועולה עד ראשו פסול שגם זה אינו הדור:

מז וכן אם אין לו הרבה עלזין ולא היו מונחין זה על גבי זה אלא זה תחת זה דהיינו שהן מרוחקין זה למעלה מזה הרבה בענין שאין העלזין מונח כלל על גבי התחתון שלמטה ממנו אם ראש עלה זה מגיע לעיקר עלה זה שלמעלה ממנו עד שנמצא כל השדרה של לולב מכוסה בעלזין כשר אבל אם אין ראשו של זה מגיע לעיקרו של זה פסול שאין זה הדור:

מז לולב שיבשה רוב שדרתו או שיבשו רוב עלזיו פסול שאין זה נקרא הדור. וכמה שיעור יבישות הפוסל יש אומרים משנפרך בצפורן כשממשמשין בו ויש אומרים משכלה כל מראה ירקות שבו והלבינו פניו הרי הוא נקרא יבש אע"פ שאינו נפרך בצפורן לפי שזהו סימן שכלה הלחלוחית שבו והלכה כסברא האחרונה ומכל מקום בשעת הדחק כגון במדינות אלו שאין לולבין

הערות

- (ב) טור ולבוש ס"ד. (ג) רבא בגמרא שם (לולבא דסליק בחד הוצא), לפירוש רש"י שם ד"ה דסליק. רא"ש פ"ג ס"ה בשמו. טור ושו"ע ס"ג. (ד) רבנו ירוחם נתיב ח (נח, ד). לבוש ס"ד. מ"א ס"ק ו. לבוש ס"ג. וראה ר"ן (טו, ב) ד"ה תניא בשם י"א. (נה) רבא בגמרא שם (לולבא דסליק בחד הוצא), לפירוש הרא"ש שם בשם רב שר שלום (שו"ת הגאונים שערי תשובה סי' שו). טור ושו"ע ס"ד. (נו) לבוש ס"ד. עטרת צבי ס"ק ז. (נז) משנה כט, ב (ציני הר הברזל). כאוקימתא דאביי לב, א. רש"י שם ד"ה ציני. טור ושו"ע שם. (נח) לבוש שם. עטרת צבי שם. (נט) משנה כט, ב. טור ושו"ע ס"ה. (ס) טור ורמ"א ס"ה.
- סא) רא"ש פ"ג סוף ס"ב. טור ושו"ע שם. סב) גמרא כט, ב. לא, א. לבוש ס"ה. סג) לענין הדס, ראה לקמן סי' תרמו ס"ח. ולענין ערבה, לקמן סי' תרמו ס"ו. ולענין אתרוג, לקמן סי' תרמח ס"א. סד) תוס' כט, ב ד"ה לולב. פירוש הא' ברא"ש שם סי' א, ובטור. דרכי משה ס"ק ג, בשם הגהות מיימוניות (קושטא) פ"ח ה"ד. רמ"א שם. סה) רש"י בכורות לז, א ד"ה נפרכת (לענין בכור). וראה גם לקמן סי' תרמו ס"ח (לענין הדס). סו) ראב"ד בתמים דעים סי' רלב. רא"ש שם בשמו. ריטב"א כט, ב ד"ה והיבש. ר"ן (יג, ב) ד"ה לולב. מגיד משנה פ"ח ה"א. טור ושו"ע שם. סז) טור (וכן עיקר). ט"ז ס"ק ה.

מצויין יש לסמוך על סברא הראשונה^ה (אם אי אפשר למצוא לולב אחר עיין בית יוסף סי' תרמ"ט^ה):

י"ז נקטם ראשו פסול^ה לפי שאין זה הדור^ה ואיזהו ראשו זה עלה העליון האמצעי שהוא גבוה מכל העליון^ה ואם עלה זה נקטם בראשו אפילו כל שהוא^ה פסול ויש אומרים^ה שאינו פסול אלא אם כן נקטם רוב ארכו של עלה זה העליון ויש להחמיר כסברא הראשונה ומכל מקום בשעת הדחק שאי אפשר למצוא לולב אחר יש לסמוך על סברא האחרונה ומותר לברך על לולב שנקטם מיעוט של עלה העליון^ה אבל אם נקטם רובו אין לברך עליו אפילו בשעת הדחק^ה אלא א"כ במקום שנוהגים לברך על כל הפסולין גמורים בשעת הדחק וכמו שיתבאר בסי' תרמ"ט^ה ע"ש:

י"ח אם יש לו כמין קוצים יוצאים משדרתו^ה וכן אם נצמת ונכווץ^ה וכן אם נעקם לפניו^ה דהיינו הצד שכנגד השדרה נעקם ונכפף^ה עד שנעשית שדרתו כגב בעל חטוטרת פסול^ה שאין זה הדור^ה וכן אם נעקם לאחד מצדדיו פסול^ה:

הערות

- סח) הגהות מיימוניות שם. רמ"א שם. ט"ז שם.
 טט) ד"ה וכל הפסולים בשם המדרכי רמז תשנ. רמ"א סי' תרמט ס"ו. לקמן שם סכ"ג-ד.
 ע) משנה כט, ב. טור וש"ע ס"ו.
 עא) ירושלמי פ"ג ה"א. הובא ברא"ש פ"ג ס"ב. מ"א ס"ק ו.
 עב) ריטב"א כט, ב סד"ה נקטם ראשו. מ"מ פ"ח ה"ג. וראה גם לעיל ס"י.
 עג) תוס' כט, ב ד"ה נקטם (בשני עלים האמצעיים). רא"ש שם (כנ"ל, וראה טור וב"י סד"ה ומ"ש ופי'). ריטב"א שם. ר"ן (יד, א) ד"ה נקטם. מג"ד משנה פ"ח ה"ג.
 עד) ריטב"א שם בשם רבנו יונה. ר"ן ומ"מ שם בשם י"א. ב"י שם בדעת הטור (אופן הא'). עטרת צבי ס"ק ט.
 עה) מנהגים (טירנא) ריש הל' סוכות (לגירסת הדפוסים שלנו, שהתיר רק בנקטם כל שהוא). וגם בריטב"א ומ"א לא כתבו אלא לחשוש לדעת הפוסלים בכל שהוא.
- וראה גם לקמן סי' תרמו סי"א. תרמח ס"ו וס"ח וסי"ח וס"כ. סי' תרמט סי"ט.
 עו) ב"י שם. ב"ח סד"ה ומ"ש בשם. מ"א ס"ק ו (שלא התירו בזה אלא בהדס, כדלקמן סי' תרמו סי"א).
 עז) סכ"ב-ג.
 עח) גמרא [ברייתא] לב, רע"א, לגירסת ופירוש רש"י שם ד"ה קוץ. טור וש"ע ס"ח.
 עט) ברייתא שם לגירסת ר"ח ורי"ף (טו, א: כוץ). ערוך ערך קוץ הא'. הובא בתוס' ד"ה קוץ. רא"ש פ"ג ס"ד, בשם הערוך (ערך קוץ הא'). טור וש"ע שם.
 פ) ברייתא שם, כאוקימתא דרבא שם. טור וש"ע שם.
 פא) רש"י שם ד"ה מלפניו.
 פב) רמב"ם פ"ח ה"ג. ש"ע שם.
 פג) לבוש ס"ח. וראה גם מ"א ס"ק ו.
 פד) רב נחמן שם וכלישנא קמא. רי"ף שם.
 רא"ש פ"ג סי' ד. טור וש"ע שם.

י"ז אבל אם נעקם לאחוריו^{י"ז} דהיינו ששדרתו נעקמה ונכפפה באמצעיתה לצד פניו^{י"ז} כשר שזהו דרך ברייתו^{י"ז} והדרו^{י"ז}.

כמה דברים אמורים כשנעקמה ונכפפה באמצעיתה^{י"ז} אבל אם נכפפה בראשו^{י"ז} כאגמון שראשו כפוף ושחוח למטה^{י"ז} בין שנכפפה לצד פניו בין שנכפפה לצד אחוריו פסול^{י"ז} שאין זה הידור^{י"ז}:

כ וכל זה כשהשדרה בעצמה היא כפופה אבל אם העליון בלבד הן כפופים אפילו נכפף גם העלה העליון האמצעי הרי זה כשר לפי שכן דרך הרבה לולבין שעליהן הן כפופים^{י"ז} ויש פוסלין^{י"ז} אם רוב עלי הלולב הן כפופין בראשיהן אפילו כל שהוא ויש להחמיר כדבריהם אבל אם הוא שעת הדחק שאי אפשר למצוא לולב אחר יש לסמוך על סברא הראשונה^{י"ז} ומותר לברך על לולב זה^{י"ז} אפילו אם כל עליו הן כפופין וכן מיום שני של חג ואילך שאין חיוב נטילת לולב בהן מדברי תורה אלא מדברי סופרים^{י"ז} יש להקל כסברא הראשונה אם אי אפשר לו למצוא בקל לולב אחר. עיין סי' תרמ"ו^{י"ז}:

כ"א וכל זה כשלא נכפפו אלא ראשי העליון ונשאר הגוף גדול מהעליון בלי כפיפה אבל אם גוף העליון נכפפו הרבה מאד לאמצען ונראה כמו שנכפף העלה לשנים פסול שאין זה הדור כלל^{י"ז}:

הערות

- ס"ק ו (שכן נוהגין). פה) רבא בגמרא שם. טור ושו"ע שם.
 פו) ראה ב"י סד"ה יש לו (שיש מפרשים דפניו היינו צד השדרה).
 פי) רבא שם. שו"ע ולבוש שם.
 פח) לבוש שם.
 פט) טור ולבוש שם.
 צ) ברייתא לא, ב (כפוף). רש"י שם ד"ה כפוף (ראשו). טור ושו"ע ס"ט.
 צא) רש"י שם.
 צב) לבוש ס"ט.
 צג) ריטב"א כט, ב סד"ה נקטם. לבוש שם.
 צד) רא"ש כלל כד סי' י. רבנו ירוחם נתיב ח ח"ג (נח, ג). טור ושו"ע ס"ט. דרכי משה
 ס"ק ו (שכן נוהגין). פה) רבא בגמרא שם. טור ושו"ע שם.
 צה) לבוש ס"ט. מ"א ס"ק ח. וראה ספר המנהגים – חב"ד עמ' 65: לוקחין לולב שאין עליו כפופין (הנק' כפתורים קנעפלאך).
 צו) ט"ז ס"ק י.
 צז) ראה לעיל סי"ז וש"נ.
 צח) כדלקמן סי' תרמט ס"ב.
 צט) סעיף י (לענין הדס). וראה גם לקמן סי' תרמט סי"ט (נכפפו רוב ראשי העליון שבלולב).
 ק) ט"ז שם. אליה רבה ס"ק ט.

תרמנו. דיני הדם ובו י"ד סעיפים:

א וענף עץ עבותי דרשו חכמים: שענפיו (פירוש עליו: חופין את עציו שכן הוא משמעות הכתוב וענף עץ כלומר שכל העץ הוא ענף דהיינו שהוא מחופה בעליון ע"י שהן (עשיון בקליעה) שוכבין על אפיהן עבות שעליו קלועין כמין קליעה דהיינו שהן מורכבין זה על זה כעין שלשלת ואיזה הוא הוי אומר זה הדם:

ב ואינו נקרא עבות אלא א"כ יוצאין ממנו לפחות שלשה עלין מקן אחד כלומר שיוצאין שלשה עלין או יותר סמוכין זה לזה בעיגול אחד שאין אחד מהם נמוך מחבירו אע"פ שאין כל השלשה עלין יוצאין מעוקץ אחד כיון שהן דבוקין זה בזה ועומדין בשוה בעיגול אחד הרי זה עבותי אבל אם שני עלין הן עומדין בשוה דבוקים זה בזה ועלה השלישי הוא למעלה מהם או שהשלישי יוצא למטה מהשנים ועולה ורוכב על גבי השנים אין זה עבות אלא נקרא הדם שומה"י ופסול כל שבעה"י אפילו בשעת הדחק שאי אפשר למצוא הדם אחר"י ואין ליטול אותו אפילו בלא ברכה כיון שאינו מין הדם הכשר כללי. עיין סימן תרמ"ט:

ג ולכתחלה מצוה לחזר אחר הדם שכולו עבות דהיינו שכל הקינים של עלין היוצאין בכל אורך שיעורו שהוא שלשה טפחים כמו שיתבאר בס' תר"ג יש בכל קן וקן שלשה עלין ומ"מ אם אין כולו עבות כיון שרובו עבות דהיינו

הערות

(א) ויקרא כג, מ.	שו"ע ולבוש שם.
(ב) גמרא לב, ב. טור ושו"ע ס"ג.	(י) רש"י שם ד"ה תרי וחד. ריטב"א שם.
(ג) רש"י שם ד"ה ענף. רמב"ם פ"ז ה"ב.	לבוש שם.
שו"ע שם. לבוש ס"א.	(יא) גמרא שם. רמב"ם ושו"ע שם.
(ד) רש"י שם. וראה דברי נחמיה סי' מח	(יב) תמים דעים סי' רכז. רבנו ירוחם נתיב
(נא, ג).	ח ח"ג (נט, א). מ"א ריש הסי'.
(ה) גמרא [ברייתא] שם.	(יג) רמ"א ס"ג.
(ו) רש"י שם ד"ה בעינן. יב, א ד"ה היינו.	(יד) ב"י סימן תרמ"ט ד"ה וכל הפסולים.
(ז) רב יהודה שם בגמרא. טור ושו"ע שם.	וראה חידושי צמח צדק פ"ג דסוכה (עב,
(ח) תוס' שם ד"ה תלתא. רא"ש פ"ג סי' ח.	(ב).
טור ולבוש ס"ג.	(טו) סכ"ג, וש"נ.
(ט) רמב"ם שם. ריטב"א שם ד"ה היכי.	

שרוב קינים של עלין היוצאין בתוך אורך שיעורו שהוא שלשה טפחים יש בכל אחד ואחד מהם שלשה עלין הרי זה כשר ומותר לברך עליו לכתחלה^{טז}:

ד ואם בתחלה היה כולו או רובו עבות ואח"כ נשרו ממנו עלין אפילו נשר עלה אחד מכל קן וקני מכל הקינים של עלין היוצאין בכל אורך שיעורו ואפילו מקצת הקינים נשרו עליהן לגמרי ולא נשתייר בהן אפילו עלה אחד^{יז} הואיל וברוב הקינים נשתייר בכל אחד ואחד מהן רוב שיעור עבות דהיינו שבכל אחד ואחד מהן נשתייר שני עלין שלמין שלא נשרו הרי זה כשר^{יח}:

ה הדם המצרי שיש בכל קן וקן היוצא ממנו שבעה עלין ונשרו מהן ארבעה עלין מכל קן וקן הרי זה כשר אף על פי שרוב עליו נשרו מכל מקום הרי נשתייר שיעור עבות בכל קן וקני אבל אם ברוב הקינים של עלין היוצאין ממנו נשרו חמשה עלין מכל אחד ואחד מהן אפילו אם מיעוט הקינים לא נשר מהן כלל והן שלמים שבעה עלין בכל אחד ואחד מהן מכל מקום כיון שרוב הקינים נשרו רוב עליהן וגם לא נשתייר בכל אחד ואחד מהן שיעור עבות דהיינו שלשה עלין הרי זה פסול^{יט}:

ו ובמדינות אלו שאין הדסים כשרים מצוין נוהגין לברך על הדם שאין בו שלשה עלין בקנה אחד אלא הן גדילים שנים על גבי שנים ויש שלמדו^כ:

הערות

- (טז) ראב"ד בתמים דעים סי' רכח, ובהשגות פ"ז ה"ב. רא"ש פ"ג ס"י. טור וש"ע ס"ה. וכדלעיל סי' תרמה ס"ט (לענין לולב, דסגי ברוב עלין כשרים). וראה שערים מצויינים בהלכה סי' קלו ס"ק יא.
- (יז) משנה לב, ב (נפרצו). לפירוש רש"י שם ד"ה נפרצו (נשרו). רא"ש שם פ"ג ס"י. וראה לקמן סי' תרמט סכ"ג (במוסגר), טעם הפסול משום שאין שמו עליו.
- (יח) גמרא שם (שפסול רק כשנשרו תרי), לפירוש הרא"ה, הובא בר"ן (טו, ב) ד"ה משכחת, ובריטב"א שם ד"ה אמר ר"פ. רא"ש שם וטור, לפירוש הב"ח ד"ה היו בו.
- ט"ז ס"ק ת. אליה רבה ס"ק ב.
- יט) כדלעיל ס"ג, דסגי ברוב עלין שבאורך שיעור ג' טפחים.
- כ) קרבן נתנאל שם אות ח (שפסול רק כשנשרו רוב עליו מרוב ארכו). וכדלעיל סי' תרמה ס"ט (לענין לולב) דסגי בתרי רובי להכשיר (רוב העלין ברוב ארכו). וראה ביאור הלכה ס"ה ד"ה ולעיכובא. ארבעת המינים (ויינר) ע' צו.
- כא) גמרא לג, א. טור וש"ע ס"ד.
- כב) ב"ח שם. ט"ז שם.
- כג) תרומת הדשן ח"ב סי' רנט. רמ"א ס"ג.
- כד) מהרי"ק שורש מא ענף ב. וראה רמ"א שם.

עליהם זכות שלא אמרו שכל הדם שאין בו שלשה עליו בקן אחד הרי זה הדם שוטח אלא כשעלה השלישי^{כה}:

ז והדסים האלו כיון שאין בהן רק שני עלים בכל קן לפיכך אם ברוב הקינים של עליו היוצאין באורך שיעורו שהוא שלשה טפחים נשר עלה אחד מכל אחד ואחד מהן הרי זה פסול שהרי ברוב הקינים לא נשתייר בכל קן וקן רוב שיעורי עבות דהיינו שני עליו^{כז} וצריך לזוהר מאד בזה דהרבה פעמים נושרים עליו הרבה מההדס ואין משגיחין על זה^{כח}:

ח יבשו עליו פסול^{כט} לפי שאין זה הדור^ל אבל אם לא הגיעו לכלל היבשות אע"פ שכבר כמשו כשר^ל.

וכמה שיעור היבשות^{לא} כשהן נפרכין בצפורן^{לב} כשממשמש בהן^{לג} וגם^{לד} כלה כל מראה ירקות שבהן והלבינו פניהם אז הן נקראים יבשים שהרי אפילו אם תשרה אותן במים כמה ימים לא יחזרו למראיהן והרי הן כעץ יבש שאפילו אם תשרה אותו במים כמה ימים לא יסור מעליו שם היבש אבל קודם שהלבינו פניהם אע"פ שהן נפרכין בצפורן מחמת יבשותן מ"מ אם תשרה אותן במים יום או יומים יחזרו לכמות שהיו במשמושן ובמראיתן^{לז}:

ט אם יבשו רוב עליו של כל שלשה בדי הדס ונשתיירו בכל בר ובד קן אחד שיש בו שלשה עליו לחין כשר^מ והוא שקן הלח הזה הוא עומד בראש הבר^{מא}

הערות

- (כה) חסר הסיום. במהרי"ק שם: שהעלה השלישי למטה מהשנים עולה ורוכב כו' הוא דמיקרי הדס שוטח אבל אם הוא למעלה מן השנים כמו שהוא באותו שאנו רגילין לקרוא לו הדס שוטח אפשר שהוא כשר לרש"י [ראה לעיל ס"ב]. וברמ"א שם: אינן נקראים הדס שוטח הואיל והם שנים על גב שנים.
- (כו) ב"ח ד"ה ומ"ש ואדוני אבי. קרבן נתנאל שם. אליה רבה ס"ק ב.
- (כז) ט"ז סוף ס"ק ח.
- (כח) משנה לב, ב. טור וש"ע ס"ו.
- (כט) גמרא כט, ב. לא, א (לענין לולב, וכדלעיל סי' תרמה סט"ז). רש"י לג, א ד"ה ובראש (לענין הדס). ט"ז ס"ק י.
- (ל) ברייתא לא, סע"א. טור וש"ע שם. וראה גם לקמן סי' תרמו ס"ו (בערבה). סי' תרמח ס"א (באתרוג).
- (לא) ראב"ד בתמים דעים סי' רלב. הובא ברא"ש רפ"ג. טור וש"ע ס"ז. וראה לעיל סי' תרמה סט"ז וש"נ.
- (לב) משאת בנימין סי' יז. מ"א ס"ק ו.
- (לג) רש"י בכורות לז, א ד"ה נפרכת (לענין בכור). וראה גם לעיל סי' תרמה סט"ז (לענין לולב).
- (לד) משאת בנימין שם. מ"א שם.
- (לה) ראב"ד שם. רא"ש שם. טור ולבוש ס"ו.
- (לו) ברייתא לג, א. לפירוש רש"י שם ד"ה שלשה. דעה הא' בטור וש"ע ס"ח.
- (לז) רב חסדא בגמרא שם. טור וש"ע שם.

לפי שראש הבד הוא עיקר מראית ההדס שהאדם רואה אותו בתחלת השקפתו^ל ואם הוא יבש הרי אין ההדס הדר כלל^ל שעיקר הדרו תלוי בראשו:

י ואם השלשה עלין אלו שבראש הבדים אינן לחים גמורים אלא הן כמושים אע"פ שאם היו כל עלי הדס כמושים הרי הוא כשר^ב מכל מקום עכשיו שכולן יבשים אין הכמוש מציל מיד היבש שלא יפסול אלא הלח ההדר הוא שמציל^א ויש חולקין^ב על זה ואומרים כיון שכמוש כשר הרי הוא כלח לכל דבר ומציל מיד היבש שלא יפסל ויש לסמוך על דבריהם מיום שני של חג ואילך שאין חיוב נטילת לולב בהן אלא מדברי סופרים^ב:

יא אע"פ שכל המינים של לולב^ב שנקטמו ראשיהן פסולין לפי שאין זה הידור אבל הדס שנקטם ראשו^א אפילו נקטם גוף העץ^ב של הדס עם עליו הרי זה כשר לפי שההדס כיון שהוא מרובה בעלין הרי עליו הנשארין חופין את מקום הקטימה ואין הקטימה ניכרת^ב ויש חולקין^א על זה ואומרים דאף הדס שנקטם ראשו דהיינו שנקטם ראש העץ^ב עצמו שהעלין יוצאין ממנו כיון שראשו אינו מהודר הרי זה פסול ולפי דבריהם^א אפילו אם לא נקטם ראשו אלא שהשלשה

הערות

(לח) רא"ש פ"ג סי' י (לפי פירושו בהלכה ופסקים להראב"ד סי' ז). רא"ש פ"ג סוף (זו). לבוש ס"ח. וכדלקמן סי' תרמח סכ"א (לענין חוטמו של אתרוג) וש"נ.

(טו) רש"י שם ד"ה ובראש. ט"ז ס"ק י.

(מ) כדלעיל ס"ח וש"נ.

(מא) ראב"ד בתמים דעים סי' רלב). ר"ן (טו, ב) ד"ה ת"ר. דעה הא' בשו"ע ס"ט.

(מב) טור בשם הרא"ש פ"ג סי' י. ריטב"א שם ד"ה ת"ר, בשם הרא"ה. דעה הב' בשו"ע שם.

(מג) ועד"ז לעיל סי' תרמה ס"כ וש"נ. וראה לקמן סי' תרמט סכ"ד (דין הדסים יבשים בשעת הדחק).

(מד) לענין לולב, לעיל סי' תרמה סי"ז. לענין ערבה, לקמן סי' תרמז ס"ד. ועי' לקמן סי' תרמח סי"ז, לענין אתרוג.

(מה) ר"ט במשנה לד, ב וכו"י אמר שמואל בגמרא שם, לפי הרי"ף (טו, ב). רמב"ם פ"ח ה"ה. רמב"ן (מלחמות שם, תשובות

ופסקים להראב"ד סי' ז). רא"ש פ"ג סוף (זו). רש"י וסי"ד. טור. שו"ע ס"א וסי' דעה הא' (בסתם). דרכי משה ס"ק א, בשם המנהגים (רא"טירנא) ריש מנהגי סוכות.

(מו) רא"ש שם ס"ב. ר"ן (יד, א) ד"ה נקטם. רמ"א ס"י.

(מז) רא"ש שם סי"ד בשם ה"ר ישעיה (פסקי רי"ד לד, ב). הובא בב"י סד"ה נקטם. וראה רמב"ן שם. הובא במגיד משנה שם ה"ו. לבוש ס"ט. מ"א ס"ק ז. ט"ז ס"ק א.

(מח) ראב"ד (בהשגות פ"ח ה"ה, תמים דעים סי' רכח). בעל המאור שם. רא"ה במשנה שם. ריטב"א ור"ן במשנה שם ד"ה מתני'. שו"ע שם דעה הב' (ויש פוסלים).

(מט) ר"ן (יד, א) ד"ה נקטם (טו, ב) ד"ה מתני'. רמ"א שם. ט"ז ס"ק א. וראה עד"ז לקמן סי' תרמז ס"ד.

(נ) משא"כ לדברי המכשירים בנקטם ה"ה ביבש (וכפסק הטור ושו"ע שם בדעה הא')

עלין שבראשו הן יבשים אע"פ ששאר כל עלין הן לחין ומהודרין מכל מקום כיון שהעלין שבראשו אינן מהודרין הרי זה פסול ויש להחמיר בדבריהם במקום שאפשר למצוא הדם אחרת אבל אם אי אפשר למצוא אחר מותר לברך עליו ולסמוך על סברא הראשונה:

יב דרך עץ ההדס לגדל פרי הדומה לענבים ואם יש באורך שיעור ההדס שהוא שלשה טפחים כל כך ענבים הללו יותר ממנין העלין הגדלין באורך זה הרי זה פסול אפילו מיום שני ואילך לפי שענבים הללו דרך מראהן להיות שחור או אדום וההדס מראהו ירוק והרי זה כמנומרי ואין זה הידורי לפיכך אם היה מראה הענבים הללו ירוק כמראה ההדס כשר אפילו ביום ראשון אע"פ שהן מרובין מעליו:

יג ואפילו אם היו אדומות או שחורות והיו מרובות על העלין ומיעט אותם דהיינו שליקט והסיר מקצתן מההדס עד שהיו העלין מרובין על הענבין בין שמיעטין מערב יום טוב בין שעבר ומיעטין ביום טוב הרי זה כשר ומותר לברך עליו לכתחלה אבל לכתחלה אסור למעט ביום טוב אף על פי שמותר לתלוש פירות בשבת מענף התלוש מהאילן מערב שבת כמ"ש בסימן של"ו מכל מקום כיון שעל ידי תלישה זו מתכשר ההדס למצותו הרי זה

הערות

- ב" ד"ה ומ"ש הלכך, בשם הר"ן (שם) סד"ה ת"ר (ושהטעם דפוסל — ביבש בראשו — הוא לשיטתו, בנקטם ראשו).
- וכ"ה בריטב"א ורא"ה (הפוסלים בנקטם, כנ"ל) לג, א ד"ה ת"ר. לבוש שם (בדעה הב'). ועיין אליה רבה ס"ק ז, בדעת הראב"ד.
- נא) מ"מ פ"ח ה"ה. ומ"א שם. לבוש שם. ט"ז ס"ק א., וראה גם לקמן סי' תרנא ס"א (ומציינ לכאן).
- נב) יראים השלם סי' תכב. הובא במרדכי רמז תשמו. ב"ח ד"ה נקטם. מ"א סי' תרמה ס"ק ו. וראה לעיל שם סי"ז וש"נ.
- נג) רש"י במשנה לב, ב ד"ה ענביו.
- נד) כדלעיל ס"ג וש"נ.
- נה) משנה שם. טור וש"ע ס"ב.
- נו) בדק הבית סוף הסי'. מ"א ס"ק ד. וככל
- פסולי הדר שפסולין כל שבעה, כדלקמן סי' תרמט סי"ז. וראה שם סי"ט, לענין שעת הדחק.
- נז) גמרא לג, ב. טור וש"ע שם.
- נח) גמרא שם. דין מנומר ראה לקמן סי' תרמח סכ"ו.
- נט) רש"י שם ד"ה מנומר. יא, ב ד"ה עבר. לבוש סי'. מ"א שם (אף כשהם במקום א').
- ס) גמרא שם. טור וש"ע שם.
- סא) משנה לב, ב. טור וש"ע שם.
- סב) גמרא לג, ב. טור וש"ע שם.
- סג) ראה לקמן סי' תרמט ס"ה. לעיל סי' תנד סי"ב.
- סד) משנה שם. טור וש"ע שם.
- סה) סעיף יד.
- סו) רש"י ד"ה מתקן.

כמתקן כלי ביו"ט^ט ואפילו אם הוא אינו מתכוין כלל להכשיר את ההדס אלא כוונתו לאכול את הענבים מ"מ הרי על כרחו מתכשר ההדס ונעשה כלי ע"י תלישה זו והרי זה כעין פסיק רישיה ולא ימות^י שנתבאר בס' ש"כ^כ ע"ש: יד כמה דברים אמורים כשהוא צריך להדס הזה שאין לו הדס אחר אבל אם יש לו הדס אחר ואינו צריך כלל להדס הזה מותר לו לתלוש הענבים כדי לאכלן ביו"ט^ט ואע"פ שעל ידי זה מתכשר ההדס ונעשה כלי מכל מקום כיון שהוא בעצמו אינו צריך להדס הזה כלל הרי לא תקן כלום^י:

תרמוז. דיני ערבה וכו' סעיפים:

א ערבי נחל האמור בתורה הוא מין ידוע הנקרא כ"ן וזה סימנו קנה שלו הוא אדום^י ואפילו בעודו ירוק אדם יוצא בו ידי חובתו לפי שסופו להיות אדום כשתגיע עליו החמה ועלה שלו אינו עגול אלא הוא משוך כנחל ופיו של העלה^י דהיינו חודו הוא חלוק ואינו עשוי פגימות פגימות ורוב מין זה הוא גדל על נחלי מים ולכך נקרא מין זה ערבי נחל ואפילו מיעוטו הגדל במדבר ובהרים ג"כ הוא כשרי למצות ערבה שבלולב כיון שיש בו כל סימנים הללו^י:

ב ויש מין ערבה שקנה שלו הוא אדום ועלה שלו משוך כנחל^י אלא שפי העלה אינו חלק וגם אינו דומה למסר (פירוש מגירה שפגימותיה גדולות קצת^י) אלא יש בו תלמים קטנים עד מאוד כמו פי מגל קמץ וגם זה כשרי^י:

הערות

- (ז) גמרא שם (קא מתקן). רמב"ם פ"ח ה"ה, ושור"ע שם (כמתקן). וראה תוס' שבת קג, א סד"ה לא (דלא אסיר אלא מדרבנן). רבנו מנוח שם (משום שבות). לבוש שם (דמיא למלאכה). לעיל סי' שמ ס"ז (בסכין חייב). סי' תקיד קו"א ס"ק ד.
(ח) גמרא שם ורש"י ד"ה שלקטן. לבוש שם. מ"א ס"ק ב.
(ט) סעיף כד.
(ע) גמרא שם. מגיד משנה בדעת הרמב"ם שם. לבוש שם. ט"ז ס"ק ה. מ"א שם.
(עא) רש"י שם ד"ה לא צריכא. תוס' שם סד"ה מודה (בשם רש"י), ובכתובות ו, א ד"ה האי (בתירוץ הב'). וראה עד"ז לעיל סי' שכח סל"ב.
(א) רמב"ם פ"ז ה"ג. טור ושור"ע ס"א.
(ב) גמרא לד, א. רמב"ם שם. טור ושור"ע שם.
(ג) ב"י ד"ה וערבי. רמ"א ס"א.
(ד) ב"י שם. לבוש ס"א. ט"ז ס"ק א.
(ה) גמרא שם. טור ושור"ע שם.
(ו) רש"י שם ד"ה ופיה חלק. לבוש שם.
(ז) רמב"ם שם. רא"ש פ"ג סי"ג. טור ושור"ע שם.
(ח) לבוש שם.
(ט) טור. לבוש ס"א. ט"ז ס"ק ג.
(י) רש"י שם ד"ה והתניא.
(יא) מאירי שם ד"ה הצפצפה. רבנו מנוח על הרמב"ם פ"ז ה"ד. ב"י ד"ה וערבי.
(יב) רמב"ם שם. שור"ע שם.

ג אבל יש מין אחד דומה לערבה אבל קנה שלו אינו אדום ועלה שלו עגול ופי העלה הוא דומה למסר וזהו הנקרא צפצפה והיא פסולה¹ אפילו בשעת הדחק כמו שיתבאר בסי' תרמ"ט² וכל דברים אלו הן הלכה למשה מסיני³:

ד ערבה שנקטם ראשה⁴ דהיינו שנקטם ראש העץ עצמו שהעלין גדילין בו⁵ פסולה לפי שאין זה הדורי⁶ ולכך צריך לזוהר מאוד כשהבדין של ערבה ארוכין יותר מדאי ורוצה לקצצן שלא יקצצן בראשם אלא למטה במקום שהן מתחברים להענף:

ה נשרוי⁷ רוב עליה פסולה וצריך לזוהר מאוד בדבר זה שלפעמים נושרים ע"י תחיבתן לתוך הלולב וגם ע"י נענוע⁸ אבל אם לא נעקרה רק מקצת עליה כשרה⁹ ומכל מקום לכתחלה אין ליקח אותה אם אפשר לו בקל למצוא אחרת שלימה שלא נשרו מעליה כלום שהשלימה היא מצוה מן המובחר¹⁰:

ו יבשו¹¹ רוב עליה¹² פסולה שאין זה הדורי¹³ וכמה שיעור היבשות משהלבינו פניהם¹⁴ אבל אם לא הגיעו העלין לשיעור היבשות אע"פ שכבר כמשה הרי זו כשרה¹⁵.

אם נדלדלו רוב העלין¹⁶ ונתקו ממקום חיבורם בקנה אע"פ שלא נשרו לפי

הערות

- (ג) גמרא שם. רמב"ם שם. טור וש"ע שם. (יד) סכ"ג (אפי' בלא ברכה), וש"נ.
 (טו) רמב"ם שם. (טז) משנה לג, ב. מגיד משנה פ"ח ה"ו בדעת הרי"ף שם. רא"ש פ"ג סי"ג. טור ודעה הא' בשו"ע ס"ב. ב"ח ד"ה ומ"ש או שנקטם (דהכי נקטינן). וראה לעיל סי' תרמו סי"א (הטעם לחלק בזה בין ערבה להדס).
 (יז) ראב"ד בתמים דעים סי' רלא. רא"ש שם ס"ב בשמו. מ"א ס"ק ב. וראה עד"ז לעיל סי' תרמו סי"א.
 (יח) ראב"ד ורא"ש שם. לבוש ס"ב.
 (יט) משנה שם (נפרצו), לפי הרא"ש שם סי"ג. טור וש"ע שם. וראה לקמן סי' תרמט סכ"ג (במוסגר), שטעם הפסול משום שאין שמו עליו.
 (כ) מ"א ס"ק א. אליה זוטא סי' תרנא ס"ק ו.
 (כא) משנה שם. טור וש"ע שם.
 (כב) מ"א ס"ק ג.
 (כג) משנה שם.
 (כד) משמעות הטור והשו"ע שם.
 (כה) ברייתא לא, א. לבוש ס"ב.
 (כו) ראב"ד בתמים דעים סי' רלב. הובא ברא"ש רפ"ג. וראה לעיל סי' תרמה ס"ז וש"נ.
 (כז) משנה שם. טור וש"ע שם. וראה גם לעיל סי' תרמו ס"ח (בהדס). לקמן סי' תרמח ס"א (באתרוג).
 (כח) משנה שם (נפרצו), לפי המגיד משנה פ"ח ה"ו, לדעת הרי"ף (טו, א) והרמב"ם פ"ח ה"ג (לענין לולב, וכדלעיל סי' תרמה ס"ו). רבנו מנוח שם. מ"א ס"ק ב.

שעדיין הם מחוברים קצת^כ וכן אם נסדקו רוב העלין ונחלקו לשנים ברוב אורך העלה הרי זה כאלו נשרו רוב עליה ופסולה^א:

תרמח. דברים הפסולים באתרוג וכו' ל"א סעיפים:

א אתרוג הכמוש כשר^א אבל היבש פסול^ב שאין זה הדורי.

ושיעור היבשות לכשתכלה הליחה ואינו מוציא שום ליחה (כי הליחה לפרי כמו הדם לבשר החי^א ונאמרו לא המתים יהללו כו') שכל זמן שהוא לח מוציא ליחה או מדוחק הסכין או מסחיטת הפרי אבל לאחר שיבש לא יוציא שום ליחה.

אלא שהבדיקה שלו קשה לפי שאי אפשר לסוחטו או לחותכו שלא יפסל^א אבל אם ניקב נקב שאין בו חסרון מגוף האתרוג כשר אם אינו מפולש דהיינו שאין הנקב מגיע עד חדרי הזרע שבתוך האתרוג^א כ"כ יכול לבדוק ע"י שיעביר בו מחט עם חוט ואם יש בו ליחה יתראה בחוט^ב רק שיוהר שלא יגיע המחט עד חדרי הזרע וגם שלא יגיע לעבר שכנגדו אפילו הוא שלא כנגד חדרי הזרע^א שלא יעשה נקב מפולש:

הערות

- (כט) ראה ריטב"א כט, ב ד"ה נפרצו, ור"ן (יד, רע"ב), בדעת הרי"ף (הנ"ל). וראה לעיל סי' תרמח ס"ו, לענין לולב.
- (ל) מגיד משנה שם, לדעת הראב"ד בהשגות פ"ח ה"ג (לענין לולב). ריטב"א ור"ן שם. מ"א שם.
- (לא) ראה לעיל סי' תרמח ס"ט (לענין לולב, שנחלקו פסול מטעם הדר). לקמן סי' תרמט סכ"ג (במוסגר, שנשרו פסול מטעם שאין שמן עליהם).
- (א) ברייתא לא, סע"א. רמב"ם פ"ח ה"א. מ"א ריש הסי', ממשמעות הפוסקים. וכדלעיל סי' תרמו ס"ח (בהדס). סי' תרמו ס"ו (בערבה).
- (ב) משנה לד, ב. טור וש"ע ס"א.
- (ג) גמרא לא, א. לבוש ס"א.
- (ד) ראב"ד בתמים דעים סי' רלב, ע"פ הגמרא חולין מו, ב (לענין בשר). הובא ברא"ש פ"ג ס"כ. טור ושר"ע שם.
- (ה) ראב"ד שם. רא"ש וטור שם. לבוש ס"א.
- (ו) תהלים קטו, יז. ירושלמי פ"ג ה"א (לענין לולב). ראב"ד שם (לענין לולב הדס וערבה). הובא ברא"ש פ"ג ס"א. לבוש שם (לענין אתרוג).
- (ז) ראב"ד שם. רא"ש פ"ג ס"כ. טור. לבוש שם.
- (ח) כדלקמן ס"גז.
- (ט) ראב"ד שם (לגירסת הב"י ד"ה ומ"ש יכול). רא"ש שם (לגירסת הגהות הב"ח שם). טור (לגירסת הב"י שם). שו"ע שם.
- (י) רבנו ירוחם נתיב ח ח"ג (נט, ב). ב"ח ד"ה ואם הוא. תו"ט במשנה הנ"ל. פרישה אות א. מ"א ס"ק א.
- (יא) ראה לקמן ס"ד.

ב ומכל מקום אין חייב כלל לבדקו אלא אם כן רואין אותו שהוא כמושג^א ואתרוג שבירך עליו בשנה זו אין לבדקו כלל בשנה האחרת שבודאי ימצא יבש^ב:

ג אתרוג שניקב^ב אפילו אם הנקב הוא רחב אלא שאין בו חסרון מגוף האתרוג^ג כגון שתחב שם יתד עב וניקב בענין שלא חסר כלום^ד אם אין באורך ורוחב של שטח רוחב הנקב כאורך ורוחב של שטח מטבע הנקרא איסר הרי זה כשר^ה.

וכיצד משערין אם הנקב הוא עגול מניח האיסר על פי הנקב ואם הנקב הוא מרובע או שהוא ארוך וקצר רואין אותו כאלו היה עגול דהיינו שהיו עושין עגולה מן אורך ורוחב של שטח רוחב הנקב ואם היה גודל שטח העגולה הזאת פחות מגודל שטח האיסר הרי זה כשר^ה.

(ועיין ביו"ד סי' ל"ד^ה היכן משערין שיעור האיסר בזמן הזה שאין אנו יודעים אותו כלל ע"ש):

ד במה דברים אמורים כשאין הנקב מפולש אבל אם הנקב הוא מפולש^א מעבר אל עבר שכנגדו אפילו לא הגיע הנקב לחדרי הזרע שבתוך האתרוג כגון שניקב בעובי הקליפה העבה (המקפת את חדרי הזרע) מצד זה לצד זה שכנגדו שלא כנגד חדרי הזרע^ב ואפילו אין ברוחב הנקב אלא משהו^ג ולא חסר כלום מגוף האתרוג^ד הרי זה פסול:

הערות

(יב) מ"א ריש הסי' (בסופו).	(טז) רש"י שם. טור ולבוש ס"ב. מ"א ס"ק ג.
(יג) ברייתא לא, ב (אתרוג הישן פסול) כת"ק. תשובות מהרי"ל סי' ה. רמ"א ס"א (פסול). ב"ח שם (דלא מהני בדיקה). אליה רבה ס"ק ג.	(יז) ברייתא שם. טור ושו"ע שם.
(יד) משנה לד, ב (ניקב וחסר פסול ניקב ולא חסר כשר). טור ושו"ע ס"ב. וטעם הפסול – לקמן סי"ד.	(יח) מ"א שם, ע"פ המבואר ביו"ד סי' לד ס"ב (לענין גרירת). אליה רבה ס"ק ד.
(טו) רש"י לו, א ד"ה תני (שפסול כאיסר (ומפולש) הוא בנקב רחב ולא חסר). רמב"ם פ"ח ה"ז. רא"ש פ"ג סי"ח (ממשמעות הירושלמי פ"ג ה"ו). דעה הא' בטור ושו"ע ס"ב. ב"ח ד"ה ניקב (דהכי נקטינן). ודעה הב' – לקמן ס"ח.	(יט) סעיף ב.
	(כ) אוצ"ל: האיך.
	(כא) ברייתא לו, רע"א. טור ושו"ע שם.
	(כב) תוס' שם ד"ה אי (שלא כנגד אותם חדרים. וכדלקמן ס"ו לדעתם, שבניקב לחדרים פסול בכל אופן). רא"ש פ"ג סי' יח. מ"א ס"ק ב (שכ"ה לכולי עלמא). אליה רבה ס"ק ו. עטרת זקנים.
	(כג) ברייתא שם. טור ושו"ע שם.
	(כד) כדלעיל ס"ג וש"נ.

ה אבל אם אין הנקב מפולש מצד זה לצד שכנגדו אפילו ניקב כנגד חדרי הזרע ופילוש אורך הנקב עובר כל חדרי הזרע עד סמוך לקצה האתרוג שבצד שכנגדו¹ וכן אם ניקב האתרוג משני צדדיו עד תוך חדרי הזרע וחדרי הזרע עצמן נשאר מהן קצת שלם והשלם הזה מפסיק בין הנקבים שמשני צדדיו כל זה אינו נקרא נקב מפולש²:

ו ויש חולקין³ על זה ואומרים דכל שהגיע הנקב עד חדרי הזרע אע"פ שחדרי הזרע וצד השני של האתרוג נשארו שלימים הרי זה נקרא נקב מפולש לפי שהקליפה העבה המקפת את חדרי הזרע אינה נחשבת עם חדרי הזרע לדבר אחד אלא היא נחשבת לדבר בפני עצמו לענין זה וכיון שניקבה כולה מצד אחד הרי זה נקב מפולש⁴.

ז ולענין הלכה יש להחמיר כסברא האחרונה⁵ אבל בשעת הדחק שאי אפשר למצוא אתרוג אחר יש לסמוך על סברא הראשונה ומותר לברך על אתרוג זה⁶:

ז וכל זה בנקב שאין בו חסרון מגוף האתרוג אבל אם חסר מגוף האתרוג אפילו משהו⁷ הרי זה פסול אף על פי שאין הנקב מפולש ואין בו כאיסור:

ח ויש חולקין⁸ על כל זה ואומרים דנקב שאין בו חסרון מגוף האתרוג אינו

הערות

- כה) הלכות גדולות הל' לולב (לה, א), שם. וראה לקמן סי"ב.
 לפירוש הראב"ד בתמים דעים סי' רל. ר"ף (כט) ריטב"א שם (וראוי להחמיר). וראה (דלקמן סי"ב), לפירוש הרא"ש פ"ג סי' יח. משמעות התב"ס פ"ח ה"ז (שפוסל רק במפולש), לפירוש הב"י ד"ה ומ"ש ואם ניקב. דעה הא' בשו"ע ס"ג.
 כו) ראב"ד שם, בפירוש הירושלמי פ"ג ה"ו. הובא ברא"ש שם.
 כז) תוס' לו, א ד"ה אי. רא"ש שם רס"י יח, ממשמעות הירושלמי הנ"ל (עכ"פ לדעת המחמירין שבסי"ב). ריטב"א שם ד"ה תני. ור"ן שם (יז, ב) ד"ה האי, בשם יש מחמירין, לפירוש הב"י ד"ה ומ"ש ואם ניקב, וט"ז ס"ק ו. טור ודעה הב' בשו"ע שם.
 כח) ריטב"א ור"ן שם, לפירוש הב"י וט"ז
- שם. וראה לקמן סי"ב.
 (כט) ריטב"א שם (וראוי להחמיר). וראה לקמן סי"א (דהיינו דוקא בודאי הגיע לחדרי הזרע). חדושי צמח צדק סוכה פ"ג (עג, א) ד"ה בענין (להחמיר רק בחסרון משהו).
 ל) כדלקמן סי"ח (במחלוקת הב' בדין ניקב). וראה עד"ז לעיל סי' תרמה סי"ז וש"נ.
 לא) משנה לד, ב לפירוש הפוסקים דלעיל סי"ג.
 לב) ראב"ד בתמים דעים סי' רל, ובהשגות פ"ח ה"ז. יראים השלם סי' תכב. טור בשם ה[נ]ח"ר וה"ר ישעיה שם. ריטב"א כגמרא שם ד"ה תני. ר"ן (יז, א) ד"ה מתני' עלתה. דעה הב' בשו"ע ס"ב.

פוסל כלל ואפילו הוא רחב הרבה יותר מכאיסר ואפילו הוא מפולש ולא חלקו חכמים בין מפולש לשאינו מפולש ובין כאיסר לפחות מכאיסר אלא בנקב שיש בו חסרון מגוף האתרוג שאם יש ברחבו כאיסר פוסל אע"פ שאינו מפולש על ואם אין ברחבו כאיסר אינו פוסל אלא אם כן הוא מפולש ויש לסמוך על סברא זו בשעת הדחק שאי אפשר למצוא אתרוג אחר ואז מותר לברך על אתרוג זה^ל:

מ וכל זה בנקב שנעשה בו לאחר שנתלש אבל נקבים הנעשים בו כשהוא מחובר כמו שרגילות הוא להעשות בו נקבים ע"י קוצים שנופלים עליו כשהוא מחובר נוהגין להכשירו אע"פ שהן נקבים שיש בהן חסרון לפי שכל נקב שבאה לו בעודו גדל באילן חוזר לבריאותו ע"י שנקרם עליו עור מלמעלה כיון שהוא עדיין הולך וגדל באילנו ואע"פ שעל גבי עור זה יש גומא וחסרון בגוף האתרוג אין בכך כלום^ל אבל אם אנו רואים שלא נקרם עליו ויש בנקב חסרון מגוף האתרוג הרי זה פסול^ל אף על פי שהנקב נעשה בו בעודו באילן ע"י קוצי^ל:

י במה דברים אמורים^ל כשניכר ונראה שיש בו בגומא זו חסרון מגוף בשר האתרוג^ל אבל אם יש להסתפק שמא לא נחסר כלום מגוף בשר האתרוג אלא שע"י דוחק הקוץ נתכווץ בשר האתרוג לצדדי הנקב יש להכשיר דכל שאין ברור לנו שיש חסרון מגוף האתרוג יש לסמוך על סברא האחרונה שבארנו^ל דכל שאין הנקב מפולש ואין בו כאיסר אע"פ שיש בו חסרון אינו פסול^ל:

יא ואפילו אם יש להסתפק שמא הגיע פילוש הנקב עד חדרי הזרע^ל יש להכשיר שכל שאינו ברור לנו שהגיע הנקב עד חדרי הזרע יש לסמוך על

הערות

לג) רמ"א ס"ב. ט"ז ס"ק ג. ועד"ז לעיל (ז) זה שנתבאר לעיל ס"ו וס"ח שלכתחלה יש להחמיר כדעות הפוסלים.

לד) תרומת הדשן סי' צט. רמ"א ס"ב. ט"ז ס"ק ד. לח) שלדעה הא' דלעיל ס"גז הוא ודאי פסול.

לט) סעיף ח. לה) ב"י ד"ה כתוב בתרומת, ממשמעות

התרומת הדשן שם (דוקא בשעורו ובשרו קיים). דרכי משה ס"ק ב (שאינן חוששין

אלא אם כן רואים שאינו קיים). רמ"א וט"ז שם. לדעה דלעיל ס"ו.

לו) ט"ז שם. אליה רבה ס"ק ה.

דברי האומרים^{נב} שאפילו אם הגיע הנקב לחדרי הזרע אינו נקרא נקב מפולש ואינו פוסל אלא אם כן יש בו חסרון^{נב}:

יב כבר ביארנו שחסרון מגופ האתרוג פוסל את האתרוג ועל דרך שנתבאר^{יד} במה דברים אמורים כשהחסרון הוא מבחוץ דהיינו שניקבה גם הקליפה החיצונה של האתרוג דהיינו הקליפה הדקה המקפת את הקליפה העבה^{יג} הנקראת בשר האתרוג^{יד} ויש בה טעם חריפות כשאוכלין אותה^{יד} אבל אם אין החסרון אלא בפנים כגון שנימוח כל בשר האתרוג בפנים וקליפה החיצונה קיימת וגם חדרי הזרע קיימים^{יד} שמרגיש במשמוש היד שלא נימוחו^{יד} דבר זה נסתפק לחכמי הגמרא: אם יש לדמות אתרוג לריאה שאינה נפסלת מחמת חסרון שמבפנים כגון שנימוח כל בשרה מבפנים ועורתיה החיצונים קיימים וגם סמפונותיה שמבפנים הן קיימים שהיא כשרה כמ"ש ביו"ד סי' ל"ו^{יד} ויש פוסקין^{יד} ספק זה להקל לפי שהן סוברין שכל פסולין אלו (שאינן מחמת הידור כמו שיתבאר^{יד}) אין פיסולן מן התורה אלא מדברי סופרים וכל ספק דברי סופרים להקל^{יד} ויש אומרים^{יד} שכל פסולין אלו הן מן התורה^{יד} כמו שיתבאר^{יד} ולפיכך הולכין בספק זה להחמיר^{יד} ככל ספק של תורה ויש לחוש לסברא האחרונה במקום שאפשר^{יד}:

הערות

- (מב) לעיל ס"ה.
 (מג) ט"ז שם.
 (מד) לדעה הא' דלעיל ס"ג-ז, אף באינו מפולש, ולדעה הב' דלעיל ס"ח, עכ"פ במפולש.
 (מה) כדלקמן ס"ו וסל"א וש"נ.
 (מו) ט"ז ס"ק ו.
 (מז) ריטב"א לד, ב ד"ה נקלף. ר"ן שם (יז, א) ד"ה מתני' עלתה. ט"ז ס"ק י.
 (מח) גמרא לו, א ורש"י ד"ה הכא וד"ה סרוח. טור ושו"ע ס"ד.
 (מט) מ"א ס"ק ד. אליה רבה ס"ק ז.
 (נ) רבא שם.
 (נא) סימן זה בשו"ע ר לא הגיע לידינו, וראה שו"ע שם ס"ז.
 (נב) הלכות גדולות הל' לולב (לה, רע"א: מבפנים כשר). ר"ף (שלא הביא האיבעי), לפירוש הרא"ש פ"ג סי' יח. רמב"ם (שלא הביא האיבעי), לפירוש הב"י ד"ה ומ"ש ואם. דעה הא' בטור ושו"ע ס"ד.
 (נג) סעיף יד, וש"נ.
 (נד) רא"ש שם.
 (נה) משמעות הרא"ש שם (שתלוי בדעת הפוסלים לעיל ס"ו). ר"ן שם ד"ה תניא, בדעת הרי"ף. שלטי הגיבורים שם אות ה בשם ריא"ז. טור (יש מחמירין והכי מסתברא). דעה הב' בשו"ע שם. ב"ח ד"ה ומ"ש ויש שנקטינן לפסול. עטרת צבי ס"ק ה.
 (נו) ר"ן (יח, רע"א). טור (ראה ט"ז סי' תרמט ס"ק ג).
 (נז) סעיף יד.
 (נח) ראה לקמן סי' תרמט סי"ט, שאינו פסול אלא ביום הראשון.
 (נט) ראה עד"ז לקמן ס"ט"ו.

יג אם נסדק^י כולו על פני כל ארכוב^י אפילו לא נסדק אלא מצד אחד^י מראשו לסופו ועומק הסדק מגיע על פני כל ארכו עד רוב עובי של קליפה העבה הרי זה פסול^י אע"פ שלא חסר כלום מגוף האתרוג^י אבל אם נשתייר באתרוג משהו למעלה ומשהו למטה^י שלא נסדק בעומק עד רוב עובי הקליפה העבה^י אפילו נסדק משני צדדיו על פני כל ארכו ונשתייר מכל צד משהו למעלה ומשהו למטה שלא נסדק כשר^י:

יד וכן אם נסדק על פני היקף רחבו אפילו נסדק משני צדדיו זה כנגד זה ונשתייר משהו שלם למעלה בין שני הסדקים שמשני הצדדין ומשהו שלם למטה בין שני הסדקים שמשני הצדדים הרי זה כשר^י אע"פ שעומק הסדקים מגיע עד רוב עובי של קליפה העבה.

וכל פסולים אלו דהיינו ניקב חסר ונסדק אינו מחמת שאינו הדור אלא לפי שאינו תם ושלם והתורה אמרה ולקחתם ודרשו חכמים^י לקיחה תמה ושלומה^י:

טו אם נקלף^י ממנו הקליפה החיצונה^י הדקה^י המקפת את קליפה העבה^י

הערות

- ס) משנה לד, ב. טור וש"ע ס"ה.
 סא) רש"י לו, א ד"ה נסדק. תוס' שם ד"ה אי. רא"ש פ"ג סי"ח. טור וש"ע שם. לבוש ס"ה. ט"ז ס"ק ט. מ"א ס"ק ו (אף כשנסדק משני צדדיו, כדלקמן בסוף הסעיף).
 סב) מ"א ס"ק ה (ממשמעות הטור וש"ע שם, דהכי קי"ל).
 סג) ריטב"א לד, ב ד"ה נסדק, ור"ן (יז, א) ד"ה מתני' עלתה, בשם ויש מחמירין. ט"ז שם (שאם נסדק כל העובי נפסל במשהו מטעם ניקב, לדעה דלעיל ס"ו). רמ"א ס"ה.
 סד) טור וש"ע שם (שאם נחסר נפסל במשהו מטעם ניקב, לדעה דלעיל ס"ו).
 סה) טור וש"ע שם (והיינו אפילו אם גם חלק מחוטמו נסדק. וכדלקמן סכ"א, שרק דבר הפוסל משום הדר פוסל בחוטמו במשהו, וש"נ).
 סו) רמ"א שם (שפחות מזה לא מיקרי נסדק).
 סז) מ"א ס"ק ו (אף לדעת הר"ן שם).
 סח) ר"ן (יז, א) ד"ה מתני' עלתה, לגירסת ופירוש הנ"א ס"ק ו. אליה רבה ס"ק ח.
 סט) גמרא לד, ב (לענין שד' המינים מעכבין זא"ז). וראה גם לעיל סי' תרמה ס"י (לענין לולב).
 ע) רש"י לו, ב ד"ה ומשנינן (לענין חסר). תוס' לד, ב ד"ה שתהא. ר"ן (יח, רע"א). רבנו ירוחם נתיב ח ח"ג (נט, ד. לענין נסדק וניקב). וכ"ה לעיל סי"ב (במוסגר, לענין נימוח). וראה לקמן סי' תרמט סי"ז-ט, שמטעם זה (בלבד) פסול ביום הראשון בלבד.
 עא) משנה לד, ב. טור וש"ע ס"ו.
 עב) רמב"ם פ"ח ה"ז. שו"ע ס"ו.
 עג) ריטב"א לד, ב ד"ה נקלף. ר"ן שם (יז, א) ד"ה מתני' עלתה. הובא בב"י ד"ה ומ"ש רבנו. טור ולבוש שם. ט"ז ס"ק י. וראה לקמן סכ"ד, דהיינו שלא נחסר כלום מגוף האתרוג.
 עד) כדלעיל סי"ב וש"נ.

אם נקלף כולו פסול^ע שכיון שכולו נקלף הולך ומתנוונה ואינו הדורש ואם נשתייר ממנו כל שהוא שלא נקלף כשר^ד שעל ידי אותו כל שהוא הוא חוזר לבריאות^ה ויש אמורים^ע שאינו כשר אלא אם כן נשתייר ממנו כסלע שלא נקלף ויש לחוש לדבריהם במקום שאפשר^ב:

מז במה דברים אמורים כשמקום הנקלף הוא שוה במראיתו למראה גוון האתרוג אבל אם הוא משונה במראיתו ממראה האתרוג אינו כשר^א אלא אם כן המקום שנקלף הוא מיעוט האתרוג ואינו מפוזר בשנים ושלשה מקומות אלא כולו עומד במקום אחד ואינו עומד בחוטמו של האתרוג אלא מחוטמו ולמטה^ב כמו שיתבאר^ב גבי חזוית^ד ע"ש הטעם לכל זה:

יז יש הרבה אתרוגים שעל ראש האתרוג גדל עץ אחד שמקצתו נכנס לתוך גוף האתרוג ומקצתו בולט למעלה^ה ובמקצת אתרוגים אין עץ זה נכנס כלל לתוך אתרוג אלא כולו בולט למעלה מראש האתרוג^ו ונקרא פטמא^ז או דד^ח ועל עץ זה גדל כמין פרח שושן ונקרא שושנתא^ט והוא (נחשב) מגוף העץ הנקרא פטמא או דד^י ויש הרבה אתרוגים שאין להם כלל פטמא זו ולא

הערות

- (עה) גמרא לו, רע"א לפירוש רבנו חננאל שם (הובא בתוס' שם ד"ה הא וברא"ש פ"ג סי' יז). רי"ף שם (יז, ב). רמב"ם שם. טור ושו"ע שם.
- (עו) לבוש שם. וראה חידושי צמח צדק (עב, א).
- (עז) רי"ף ורמב"ם שם. דעה הא' בשו"ע שם.
- (עח) לבוש שם.
- (עט) תוס' ורא"ש שם וטור בשם רבנו חננאל (כמו לענין טריפה בחולין נה, ב). דעה הב' בשו"ע שם. אליה רבה ס"ק יא.
- (פ) ראה עד"ז לעיל סי"ב.
- (פא) ראב"ד בתמים דעים סי' רל (בדברי עצמו, אפילו בנשתנה למראה הכשר). הובא ברא"ש פ"ג סי' יז. טור. נחלת צבי ס"ק ו, ומ"א ס"ק ז, בדעת הרמב"ם ושו"ע שם. וראה לקמן סכ"ו (לענין מנומר).
- (פב) טור ולבוש ס"ו (שכל אלו פסולים אף בנשתנה למראה הכשר).
- (פג) סעיף יט"כג. וראה סכ"א, לענין נקלף מחוטמו ולמעלה במשהו.
- (פד) טור ומ"א ס"ק ז.
- (פה) תוס' לו, א דיבור הראשון, ורא"ש פ"ג סי' טז, בשם ר"ת.
- (פו) ט"ז סוף ס"ק יא.
- (פז) משנה לד, ב.
- (פח) רבנו חננאל לו, א. הובא בערוך ערך פטם הג'. רי"ף יז, ב. תוס' ורא"ש שם.
- (פט) תוס' שם בשם הירושלמי פ"ג ה"ו. רי"ף שם. רמב"ם פ"ח ה"ז. שו"ע ס"ז. מ"א ס"ק ח.
- (צ) רי"ף שם, לפירוש הרמב"ן בהל' לולב (ענין נטילת פטמתו), והריטב"א לה, ב ד"ה ניטלה, והר"ן (יז, ב) ד"ה גמ' תאני.

שושנתא שעליו והן כשרין^א כיון שכך היא בתחלת ברייתם וזהו דרך גדולן^ב וניכרין הן אותן שכך הן מתחילת ברייתם כי יש להן במקום הפטמא כמו גומא מתחלת בריאתו^ב.

אבל אתרוג שהיה לו פטמא וניטלה פטמתו^א אפילו לא ניטל כל עובי הפטמא אלא מקצת העובי נשאר מחובר לאתרוג ומקצת העובי ניטל לגמרי מן האתרוג בענין שנשאר משהו באתרוג מגולה^ב במקום שהיה מכוסה בעובי מקצת הפטמא שניטלה הרי זה פסול לפי שפטמא זו נחשבת מגוף האתרוג וכיון שהיא חסרה הרי זה אתרוג חסר^א אע"פ שיש אומרים שאין חסרון פוסל אלא אם כן יש בו כאיסור כמו שנתבאר^א מכל מקום כיון שהפטמא היא בגובה האתרוג על ראשו והחסרון ניכר בה יותר לפיכך החמירו בה שאפילו חסרון כל שהוא שבה פוסל^ב לפי שעיקר הידורו של אתרוג תלוי בראשו שהאדם רואה אותו בתחלת השקפתו^א ואם נחסר שם כל שהוא אינו הדורק. אבל אם לא ניטל כלום מעובי הפטמא במקום שהיא מחוברת לאתרוג^א

הערות

- (צא) ראב"ד בתמים דעים רס"י רל. רא"ש פ"ג סט"ז. ב"י ד"ה ומ"ש להכשיר, בשם ארחות חיים בשם ה"ר שם טוב. טור ורמ"א ס"ז.
- (צב) שו"ת רדב"ז ח"ד סי' א'קפב. וראה חידושי צ"צ (עב, ב).
- (צג) שו"ת מבי"ט ח"ג סמ"ט. כנסת הגדולה הגה"ט. מ"א ס"ק י. וראה אג"ק ח"י ע' לה, שכ"ה גם אם דרך גדולן בלא פטמא ובלא גומא.
- (צד) משנה שם (פטמתו), לפירוש רש"י שם ד"ה נטלה, ובדף לה, ב ד"ה תני, בשם רבנו יעקב. ר"ח שם. רי"ף שם. רמב"ם שם. רא"ש שם. טור ושור"ע שם.
- (צה) ב"י ד"ה כתב הר"ן (לפסול לדעה זו כשניטלה מקצת הפיטמה), ולבוש ס"ח, לפירוש הנ"א ס"ק ט (דהיינו שניטל עד האתרוג. וא"כ מ"ש הב"י ולבוש קצת היינו מקצת העובי). משמעות ט"ז שם (שחולק על הב"י ופוסל רק בניטל כולו,
- אפילו לא נעשה בזה גומא).
- (צו) רבנו ירוחם נתיב ח ח"ג (נט, ד). רבנו מנוח שם. רמ"א סי' תרמט ס"ה. מ"א ס"ק ט. וכדלקמן סי"ח לענין עוקץ, וש"נ.
- (צז) לעיל ס"ח.
- (צח) יראים השלם סי' תכב (רמב, ב), לדעת רבנו יעקב ב"ר יקר (דלקמן סי"ח, שמכשיר בניטל כל העוקץ). הגהות מיימוניות פ"ח אות מ. מרדכי סי' תשנב. מ"א סי' תרמט ס"ק יז. (ב"ח סי' תרמ"א).
- (צט) כדלקמן סכ"א וש"נ.
- (ק) לבוש ס"ז.ח. מ"א שם, ממשמעות המגיד משנה שם. וכדלקמן סכ"א, שכל הפוסל משום הדור פוסל על חוטמו במשהו. וראה לקמן סי' תרמט ס"ז (אין פיסולו מחמת חסרון בלבד אלא מחמת שאין זה הידור).
- (קא) רמב"ן שם בשם הרי"ף גיאת (ע' קו). ריטב"א ור"ן שם. ארחות חיים הל' לולב סי' טז. ט"ז ס"ק יא.

ואפילו נטלה כל הפטמא ולא נשאר ממנה רק גובה משהו^ק בענין שמקצת ראש האתרוג הוא מכוסה בעובי פטמא משהו זו שנשתייר כמו שהיה מכוסה בתחלה^ק כשהפטמא היתה שלימה הרי זה כשר דכיון שמקצת ראש האתרוג הוא מכוסה כמו שהיה מתחלה אין זה חסרון^ק.

ויש חולקין^ק על זה ואומרים דאפילו לא נטלה רק השושנתא העליונה וכל הפטמא קיימת הרי זה פסול שאינו הדור אלא אם כן הוא שלם לגמרי בראשו ואע"פ שאין הלכה כדבריהם^ק מכל מקום טוב לחוש לדבריהם במקום שאפשר^ק דהיינו שאם יש לפניו שני אתרוגים שוים בנוי והידור ובאחד מהן ניטל השושנתא אזי יקח אותו שיש בו השושנתא אבל אם אותו שיש בו השושנתא אינו מהודר ומפואר כל כך כמו אותו שניטלה ממנו השושנתא יקח את המהודר ואת המפואר יותר אף על פי שאין בו שושנתא שהעיקר הוא כסברא הראשונה^ק:

יח ניטל העוקץ והוא העץ שהאתרוג תלוי בו באילן הרי זה פסול והוא שניטל העוקץ מעיקרו ולא נשאר ממנו כלום באתרוג שאז נשאר מקומו גומא באתרוג והרי זה אתרוג חסר^ק אבל אם נשאר ממנו^ק כל שהוא^ק באתרוג בענין שנתמלאת כל רוחב הגומא דהיינו שלא ניטל כלום מעובי העוקץ במקום שהוא ממלא את הגומא הרי זה כשר שהרי גוף האתרוג אינו חסר כלום^ק.

הערות

- קב) מ"א ס"ק ט. וד"ה כתב הב"י. ט"ז שם.
- קג) כדלקמן סי"ח לענין העוקץ. (קט) ברייתא דר' יצחק בן אלעזר לה, ב (בוכנתו) לפירוש רבנו חננאל שם. רי"ף (יז, ב). רמב"ם פ"ח ה"ז. מ"מ שם (שהוא כדעה דלעיל ס"ז, שחסר פסול במשהו). רא"ש פ"ג סי' טז. טור וש"ע ס"ח. מ"א ס"ק יא (שפסול מטעם חסר). וראה גם לקמן סי' תרמט סי"ז וסי"ט.
- קד) מ"א שם (דאין זה חסרון הניכר). (קה) רי"ף שם, לפירוש הרמב"ן והריטב"א והר"ן שם. רמ"א ס"ד (ויש מחמירין).
- קו) שגם הרמב"ן והריטב"א והר"ן שפירשו כן ברי"ף, חלקו עליו בזה. ובב"י ד"ה והר"ן, פירש שגם הרי"ף סובר כשאר הפוסקים בזה. ונתבאר בט"ז ס"ק יב.
- קי) רמב"ן שם (כבר הורה זקן). דרכי משה ס"ק ג. רמ"א שם (בניטלה השושנתא). ב"ח סד"ה ניטלה (בניטלה גם חלק מהפטמא, שנקטינן לחומרא). אליה זוטא ס"ק ז.
- קיב) ב"י סד"ה ניטלה. רמ"א שם. לבוש שם. ט"ז ס"ק יג.
- קיג) של"ה מס' סוכה (רמה, ב) ד"ה ארז"ל

ויש מכשירים^{קכ} אפילו ניטל כל העוקץ ונשאר מקומה גומא באתרוג שהעוקץ אינו נחשב מגוף האתרוג לענין שבחסרונו יפסל האתרוג משום אתרוג חסר ואע"פ שאין הלכה כדבריהם מכל מקום בשעת הדחק שאי אפשר למצוא אתרוג אחר יש לסמוך על דבריהם לברך על אתרוג זה^{קכד} שהרי יש נוהגין בשעת הדחק לברך אפילו על הפסולין לגמרי^{קכה} כמו שיתבאר בסימן תרמ"מ^{קכז} ע"ש הטעם:

יז עלתה עליו חזוית^{קכז} (פירוש^{קכח} או ילפת^{קכט} תרגומו או חזון) והוא כמו אבעבועות דקות^{קכ} ויש בו ממש שמקומן ניכר במשמוש היד שהוא גבוה מן האתרוג^{קכא} אם הוא במקום אחד^{קכב} מהאתרוג בלבד אינו פסול אלא אם כן הוא רוב^{קכג} של כל^{קכד} האתרוג אבל אם הוא בשני מקומות^{קכה} ויש בין שני המקומות מקום פנוי (שאינו בו חזוית) לכל הפחות כשיעור חזוית אחת דהיינו שיכול להיות במקום זה טיפת חזוית משהו (דהיינו שתי אבעבועות דקות שפחות מכן אין נקרא חזוית כמו שיתבאר^{קכז}) ומראה אתרוג משהו כחוט השערה מפסיק בין טיפה זו להחזוית הגדול^{קכז} שאצלה מצד אחד ומראה אתרוג משהו כחוט השערה מפסיק בין צד השני של טיפה זו לחזוית הגדול שאצלה הרי זה פסול^{קכח} אפילו אם כל החזוית ביחד אינו אלא מיעוט האתרוג

הערות

- קכג) רש"י שם בשם רבנו יעקב ב"ר יקר (שגם בוכנתו היא הפטמא שבראש האתרוג). ר"ת בתוס' שם ד"ה נטלה. הובא ברא"ש שם (שלהך פירושא אין פסול בזנב האתרוג). טור וט"ז ס"ק יא.
- קכד) שו"ת חכם צבי ט"י (קכ) [ט]. באר היטב ס"ק יד. וכדלעיל ס"ח (בחסר משהו ואינו מפולש). וראה עד"ז לעיל סי' תרמה סי"ז וש"נ.
- קטו) חכם צבי שם. ועד"ז לקמן סוף ס"כ. סי' תרמט סי"ט.
- קטז) סכ"ב-ג.
- קיז) משנה לד, ב. טור וש"ע ס"ט.
- קיח) ערוך ערך חזו. מגיד משנה פ"ח ה"ז. באורי המלים בשו"ע שם.
- קיט) ויקרא כא, כ.
- קכ) רש"י שם ד"ה חזוית. רא"ש פ"ג ס"ו. טור וש"ע סי"ג. וראה חידושי צמח צדק פ"ג דסוכה (עא, ד).
- קכא) רא"ש שם. טור וש"ע שם. וראה לקמן סכ"ג.
- קכב) גמרא לה, ב. טור וש"ע ס"ט.
- קכג) משנה לד, ב. טור וש"ע שם.
- קכד) רא"ש שם (ולא רובו של צד אחד). מ"א ס"ק יב (ממשמעות השו"ע שם).
- קכה) גמרא שם. טור וש"ע שם. וראה חידושי צמח צדק שם (עג, א) שאפשר שזה אינו פסול אלא מדרבנן.
- קכו) סעיף כב.
- קכז) כדלקמן ס"כ (לדעה הא'), עד שיהיו ביחד כשיעור רוב היקפו כו'.
- קכח) ט"ז ס"ק יד. אליה רבה ס"ק יח.

שכיון שיש בתוך החזוית מקום פנוי מראה אתרוג הרי זה כמנומריקכט ואינו הדורקל:

כ במה דברים אמורים כשיש מתחלת חזוית האחת עד סוף חזוית השנית כשיעור רוב הקיפו של האתרוגקל כגון שאם הן עומדין לרוחב האתרוג דהיינו סביב היקף עביו ומתחלת האחת עד סוף שנית יש רוב היקף עביו וכן אם הן עומדין לאורך האתרוג ומתחלת האחת עד סוף השנית יש רוב היקף אורך האתרוג כגון שחזוית אחת עומד בצד אחד של האתרוג וחזוית השנית נמשך מעט על צד השני של האתרוגקל אבל אם כל החזוית הוא בצד אחדקל של האתרוג אף על פי שיש מתחלת האחת עד סוף השנית מחצה היקף אורך האתרוג או מחצה היקף עביו או אפילו מחצה היקף ארכו ומחצה היקף עביו כגון שיש הרבה חזוית קצת מהן נמשכים לאורך האתרוג עד חצי עביו וקצת מהן נמשכים לרוחב האתרוג סביב היקף עביו עד חצי ההיקף הרי זה כשרקל ויש חולקיןקל על זה ואומרים דאפילו אין בו אלא שתי טיפות חזוית משהו ובין שתי טיפות אלו אין מקום פנוי שבו מראה אתרוג אלא כדי שיעור חזוית אחת הרי זה כמנומר ופסול ויש להחמיר כסברא האחרונה אבל בשעת הדחק שאי אפשר למצוא אתרוג אחר יש לסמוך על סברא הראשונהקל.

ואם אין בו אלא חזוית אחת גדול שנתפשט על פני חציו של כל שטח האתרוג דהיינו שכל מקום הפנוי שבו מראה האתרוג הוא מחצה על מחצה עם החזוית פסול וכן כל דבר הפוסל ברוב בכל ארבעת המינים אם הוא מחצה על מחצה

הערות

קכט) גמרא שם. לבוש ס"ט. ודין מנומר יתבאר לקמן סכ"ו.
 קל) תוס' כט, ב ד"ה קפסיק (אף ברובו במקום א'). רא"ש שם. לבוש שם. מ"א סי' תרמט ס"ק כב. וכ"ה לקמן סכ"א. סי' תרמט סי"ז. וכדלעיל סי' תרמו סי"ב (בהדס), וש"נ.
 קלא) ראב"ד בתמים דעים סי' רלב (רובו של אתרוג). רא"ש פ"ג סי"ט. שו"ת הריב"ש סי' קלט. דעה הב' בטור ודעה הא' בשו"ע סי'. מ"א ס"ק יג (רוב הקיפו). אליה רבה ס"ק ט.

קלב) מ"א שם (דאם נתפשט לצד השני הוי רוב הקיפו).
 קלג) ראב"ד רא"ש וריב"ש שם. טור ושו"ע שם.
 קלד) מ"א ס"ק טו (שהמחלוקת דלקמן לענין מחצה הוא רק ברובו ולא ברוב הקיפו).
 קלה) הרי"ץ גיאת בהלכות לולב (עמ' קה). דעה הא' בטור ודעה הב' בשו"ע שם. וראה חידושי צמח צדק (עג, א).
 קלו) ראה עד"ז לעיל סי' תרמה סי"ז וש"נ.

פסול^{קל} לפי שצריך להיות הרוב בהכשר ואין מחצה הכשר נחשב כרוב אלא לענין מחיצות של שבת^{קלח} ושל סוכה^{קלז} ולענין סכך הסוכה^{קמ} שבהן נאמרה הלכה למשה מסיני שהמחצה הוא כרוב אבל בכל התורה כולה צריך להיות הרוב בהכשר^{קמא} ויש חולקים^{קמב} על זה ואומרים דכל שאין בפסול רוב כנגד הכשר אינו יכול לפסול והרי הוא כאלו לא היה כאן פסול כלל ואע"פ שאין הלכה כדבריהם^{קמג} מכל מקום בשעת הדחק שאי אפשר למצוא מינים אחרים כשרים יש לסמוך על דבריהם לברך על מינים אלו שהרי יש נוהגין בשעת הדחק לברך אפילו על הפסולין לגמרי^{קמד} כמו שיתבאר בסיומן תרמ"ט^{קמה} עיין שם הטעם:

כא כל דבר הפוסל באתרוג משום שאינו הדור^{קמו} כגון יבש^{קמז} או חזוית^{קמח} או שינוי מראה האתרוג^{קמט} דהיינו שנקלף מקצת האתרוג ונשתנה מראיתו ממראה כל האתרוג^{קנא} אע"פ שכל אלו אינן פוסלין אלא אם כן יש בהן כשיעור שנתפרש בהן אבל אם היה אחד מהן על חוטמו דהיינו ממקום שמשפע משם ויורד לצד ראשו^{קנב} ומתחיל משם להתקצר ולהתחדד^{קנג} כל מקום זה אם יש בו אחד מכל אלו הדברים הפוסלים משום הדור אפילו אין בו אלא משהו הרי זה פסול לפי שעיקר ההידור של האתרוג תלוי בחוטמו שהוא נראה לעינים יותר משאר מקומות ובו אדם נותן עיניו^{קנד} בתחלת השקפתו:

הערות

קלז) ראב"ד שם. דעה הב' בטור ושר"ע סי"א.
קלח) כדלעיל סי' שסב סי"ח וש"נ.
קלט) שדינו כמחיצות שבת דפרוץ כעומד מותר, ראה שו"ע סי' תרל ס"ה ובמ"א שם סי"ו.
קמ) כדלעיל סי' תרכו ס"ח. סי' תרלא ס"י.
קמא) רשב"א פ"ב דחולין כט, א ד"ה אי. תוספות עירובין ט]ן. ע"ב ד"ה והלכתא, ובחולין שם ד"ה דכולי (לענין מחיצות). וראה פרישה אות ד.
קמב) טור בשם אחיו הרב רבנו יחיאל. דעה הא' בשו"ע שם.
קמג) ט"ז ס"ק טז. אליה רבה ס"ק כא. וראה גם לקמן סכ"ו.
קמד) עד"ז לעיל סי"ח וש"נ.
קמה) סכ"ב-ג.
קמו) רא"ש פ"ג ס"כ. רבנו ירוחם נתיב ח ח"ג (נט, א). דרכי משה ס"ק ה. ב"ח ד"ה ומ"ש ומחוטמו. נ"א ס"ק יז, ממשמעות השו"ע סי"ב. משא"כ בנסדק (שפסול מטעם חסר), כדלעיל סי"ג. וראה שו"ת צמח צדק או"ח סי' סו.
קמז) דלעיל ס"א (ולא נתפרש שם השיעור). הראב"ד בתמים דעים סי' רלב. רמב"ן בהל' לולב ד"ה ענין הפסולים. רא"ש שם. טור ושו"ע שם.
קמח) דלעיל סי"ט. גמרא לה, ב. טור ושו"ע שם, ובס"ט.
קמט) רא"ש פ"ג סי"ז. טור ושו"ע שם. קנ) רא"ש שם. וכדלעיל סט"ז. וראה לקמן סכ"ו.
קנא) רא"ש פ"ג ס"כ. טור ושו"ע ס"ט וסי"ב.
קנב) שו"ע ס"ט. לבוש סי"ב.
קנג) רש"י שם ד"ה אפילו. לבוש שם. וראה גם לעיל סי"ז (לענין ניטלה פטמתו).

כב מכל מקום אפילו בחוטמו אין החזוית פוסל אלא אם כן יש בו שתי אבעבועות לא פחות^{קפז} (שפחות מכן אין נקרא חזוית) והוא שיהיו נראין לעין כשאוהזו בידו ולא שיהא צריך להשים עין עיונו עליהם עד שיראם^{קפח} וכן כל שינוי מראה אינו פוסל אלא אם כן נראה לרוב בני אדם בהשקפה ראשונה^{קפז}:

כג אין החזוית ולא שינוי מראה^{קפז} פוסלין אלא אם כן נולדו מעצמות האתרוג אבל אם מחמת שעוקצים אותו קוצים נעשו בו מקומות אדומים ועקומים כשרק^{קפח} וכן אותן חזוית שקורין בלא"ט מו"ל יש להכשיר^{קפח} אפילו יש בהן ממשות שמקומן ניכר במישוש היד שהן גבוהין מהאתרוג^{קפז} לפי שהן נחשבין ג"כ מראה אתרוג מאחר שרגילות הוא להיות כך הרבה אתרוגים אין זה שינוי גדול^{קפח}:

כד כל מקום שנפסל האתרוג מחמת שינוי מראה^{קפז} או מחמת החזוית^{קפז} בין שלא היו אלא במקום אחד בלבד בין שהיו בכמה מקומות^{קפז} וקלף כל מקומות הפסולין שבו וחזר מראיהן מראה^{קפח} כל האתרוג אם נזהר לקלפו בענין שלא נחסר כלום מגוף האתרוג^{קפז} דהיינו שלא קלף רק קליפה החיצונה הדקה^{קפז} הרי זה כשר ואפילו לכתחלה מותר להכשירו ע"י כן^{קפח}.

נפלו עליו מים בתלוש ותפח^{קפז} ואין צריך לומר^{קפז} אם נסרח^{קפז} שיש לו קצת ריח רע^{קפז} פסול שאין זה הידור^{קפז}:

הערות

- סי' תרמה ס"י (לענין לולב, מטעם חסר).
 סי' תרמו ס"ט (לענין הדס).
 קנד) שו"ת מבי"ט ח"ג סמ"ט. מ"א ס"ק ט"ז. וראה גם לעיל ס"ט (במוסגר: אבעבועות דקות).
 קנה) שו"ת מבי"ט שם. מ"א שם.
 קנו) שו"ת מבי"ט שם. מ"א ס"ק יח.
 קנז) כדלעיל סכ"א, או כדלקמן סכ"ו.
 קנח) שו"ת מבי"ט שם. מ"א ס"ק יט.
 קנט) מהרי"ל הל' אתרוג (ע' שצט).
 תרומת הדשן סי' צט. רמ"א סי"ג.
 קס) תרומת הדשן שם. מ"א ס"ק כ. והיינו אף שנתבאר לעיל ס"ט שחזוית היא דוקא כשניכר במישוש כו'.
 קסא) תרומת הדשן שם. רמ"א שם, בשם ויש מי שכתב. וראה חידושי צמח צדק פ"ג דסוכה (עב, א"ב).
 קסב) כדלקמן סכ"ו.
 קסג) רא"ש פ"ג ריש סי"ח. טור ושר"ע סי"ד.
 קסד) רא"ש שם.
 קסה) אולי צ"ל: למראה. וראה לעיל סט"ז.
 קסו) רמ"א שם. וכדלעיל ס"ז שנחסר פסול במשהו.
 קסז) כדלעיל סט"ו.
 קסח) רא"ש שם (שיש לו תקנה ע"י קליפה).
 קסט) טור ושו"ע סט"ו, מגמרא [ברייתא] לו, א (תפוח) ורש"י שם ד"ה לא (שנפלו גשמים בתלוש).
 קע) ב"י ד"ה נפל. לבוש שם.
 קעא) ברייתא שם. טור ושו"ע שם.
 קעב) טור ולבוש שם.
 קעג) אליה רבה ס"ק כו, בשם אמרכל.

כה אתרוג המבושל פסול וכן אם היה כבוש פסול^{קע} שהכבוש כמבושל^{קע} ואיזהו כבוש כל שנשרה מעת לעת במים או בשאר משקים ומי פירות^{קע} ואפילו בדבש שדרכו להעמיד דבר הכבוש בתוכו אעפ"כ נפסל האתרוג משום כבוש במעת לעת^{קע} ואם כבשו בחומץ^{קע} חזק שהוא חריף מאד^{קע} אפילו לא שהה בתוכו אלא שעה מועמת כדי שיתן החומץ על האור וירתוח הרי זה כמבושל כמ"ש ביו"ד סי' ק"ה^{קע} עיין שם הטעם:

כו אתרוג המנומר פסול^{קפא} שאינו הדרו^{קפב} איזהו מנומר שיש בו כמה גוונים^{קפג} כגון שחור ולבן שאינו ממראה האתרוג^{קפד} ואפילו גוון אחד בשני מקומות באתרוג^{קפה} הרי זה כמנומר ופסול אף אם אין בהם אלא מיעוט האתרוג אבל אם גוון הפסול הוא במקום אחד בלבד אינו פוסל אלא אם כן יש בו רוב האתרוג^{קפי} או חציו כמ"ש^{קפכ} גבי החזוית שדין שינוי מראה כדין חזוית לכל דבר:

כז אתרוג שמראיתו שחור אפילו מעט הרי זה פסול במה דברים אמורים באתרוג הגדל בארצות שהאתרוגים הגדלין שם הן ירוקים אבל במקומות שהאתרוגים הגדלין שם הן שחורין מעט כשרים שזהו דרך בריאתן וגידולן באותו מקום ואין זה שינוי כלל אבל אתרוג השחור ביותר כשחרות בני אדם הכושים אפילו הגדל בארץ כוש פסול^{קפח} לפי שאין זה הדרור כלל^{קפט}:

הערות

קעד) גמרא [ברייתא] לו, א. טור וש"ע סט"ו.	קפא) גמרא [ברייתא] לו, א. טור וש"ע סט"ו.
קעה) פסחים עו, א. שו"ע יו"ד סי' קה ס"א.	קפב) רש"י לג, רע"ב ד"ה מנומר. וכדלעיל סי"ט, וסי' תרמו סי"ב, וש"נ.
קעו) מ"א ס"ק כב, ע"פ מה דקיי"ל ביו"ד שם. וכדלעיל סי' תמז סכ"ז וש"נ.	קפג) ריטב"א לה, ב ד"ה דה"ל כמנומר. קפד) ראב"ד בתמים דעים סי' רל. ריטב"א שם. ר"ן (יז, ב) ד"ה אבל. וראה לעיל סט"ז (לענין נקלף).
קעז) ט"ז ס"ק יז.	קפה) ראה ארבעת המינים (ויינר) ע' רי. קפו) רא"ש פ"ג סי' כב. טור וש"ע סט"ז. קפז) לעיל סי"ט-כ.
קעח) רבנו ירוחם נתיב ח ח"ג (נט, ג). טור וש"ע סט"ו.	קפח) משנה לד, ב וכאוקימתא דרבא לו, א – לפירוש הרי"ף שם יז, ב. רמב"ם פ"ח ה"ח. שו"ע סי"ז. אליה זוטא ס"ק יא (שכן עיקר). קפט) לבוש שם.
קעט) מ"א סי' (תעג) [תמז] ס"ק כח. וכדלעיל סי' תעג סכ"ט וש"נ.	
קפ) סימן זה בשו"ע"ר לא הגיע לדינו, וראה שו"ע שם ס"א. ש"ך סק"ב. לעיל סי' תמז סכ"ט וש"נ.	

כח העגול ככדור פסול^{קכז} שהרי אין עליו צורת אתרוג כלל^{קכח} וכן מטעם זה^{קכט} אם גדלו בדפוס^{קל} שעשו לו בעודו קטן ונתנו בתוכו כשהוא עדיין מחובר לאילן וגדל בתוכו כמדת הדפוס^{קל} וכתמונתו^{קל} עד שנשתנה מצורת האתרוג ונעשה כמין בריה אחרת פסול^{קל} אבל אם נעשה כעין צורת האתרוג אע"פ שאינו דומה לו ממש כגון שנעשו בו כמין קרשים^{קל} כעין גלגל של ריחיים ושל מים^{קל} הרי זה כשר:

כט התיוס^{קל} דהיינו שגדלו שנים דבוקים זה בזה כשר^{קל} שאין זה שינוי כלל ונוטל שניהן ביחד כשהן דבוקין^{קל} ומברך.

אין שיעור לגדל האתרוג למעלה^{קל} שאפילו הוא גדול כל כך עד שניטל על הכתף^{קל} הרי זה כשר אבל למטה יש לו שיעור^{קל} שאם הוא פחות מכביצה פסול^{קל} לפי שרוב האתרוגים אין גידולן פחות מכביצה וזה שאין בו כביצה הרי עדיין לא נגמר פרוי והתורה אמרה פרי עץ שיהא פרי גמור^{קל} ואפילו אם אתרוג זה לא היה גדל יותר אף אם לא היו קוצצים אותו מן האילן מכל מקום כיון שבגמר גידולו אין בו כביצה אין זה פרי חשוב^{קל} אבל אם יש בו כביצה הרי הוא כשר אע"פ שהוא בוסרי^{קל} דהיינו שלא נגמר גידולו שהיה גדול יותר אם

הערות

- קצ** גמרא [ברייתא] לו, א ורש"י ד"ה ככדור. טור ושו"ע ס"ח.
קצא לבוש ס"ח.
קצב מגיד משנה פ"ח ה"ח (בישוב הרמב"ם שהשמיט דין הכדור).
קצג ברייתא שם. טור ושו"ע ס"ט.
קצד רש"י ד"ה גידלו. לבוש ס"ט.
קצה לבוש שם.
קצו ברייתא שם. טור ושו"ע שם.
קצז גמרא לו, ב. טור ושו"ע שם.
קצח רש"י שם ד"ה דעבידא. לבוש שם. ואוצ"ל: של מים.
קצט גמרא לו, א וכת"ק. רמב"ם פ"ח ה"ח. שו"ת הרשב"א ח"א סי' תיא. דעה הא' בטור. שו"ע ס"כ.
ר רש"י שם ד"ה התיוס. רמב"ם וטור ושו"ע שם.
רא ראה כפות תמרים שם ד"ה וי"א.
רב משנה לד, ב כרבי יוסי. רי"ף שם (יח, א). רא"ש פ"ג סכ"ד. רמב"ם פ"ז ה"ח. טור ושו"ע סכ"ב. לבוש סכ"ב. וראה גם לקמן סי' תרנ ס"ב (לענין שאר המינים).
רג גמרא [ברייתא] לו, ב ר"ן בגמרא שם ד"ה מתני' ובגדול.
רד לשון הגמרא מנחות מב, א (לענין לולב). הובא ברי"ף (טו, סע"א).
רה משנה שם כרבי יהודה. רי"ף ורא"ש שם. רמב"ם שם. טור ושו"ע שם.
רו גמרא לא, ב (דלא גמר פירא). לבוש שם.
רז תוס' לא, ב ד"ה שיעור. לבוש שם. וראה לקמן סי' תרמט ס"ח (שזהו שיעור אתרוג אף בנחסר), וש"נ.
רח ברייתא לו, א כחכמים. רמב"ם פ"ח ה"ח. טור ושו"ע שם.

לא היו קוצצים אותור"מ מ"מ כיון שיש הרבה אתרוגים שאינן גדילין יותר ממנו הרי זה פרי חשוב ונקרא גמר פריה:

ל במה דברים אמורים" כשמראיהו ירוק כעין כרכום" (שקורין גע"ל"י) כדרך כל האתרוגים שנגמר פרים או אפילו שאין כולו ירוק ככרכום שבמקצתו התחיל להוריק ככרכום" שזהו סימן שנגמר פרו וסופו להוריק כולו בתלוש כשישהו אותו זמן מרובת" אבל אתרוגים הבאים לפנינו כשהן עדיין ירוקין כעשבי השדה (שקורין גרי"ן) יש לחוש שמא עדיין לא נגמר פרים" ולכך אין ירוקין ככרכום ומ"מ אם הם גדולים הרבה בענין שידוע וברור לנו שנגמר פרים וסופן להוריק ככרכום בתלוש מותר ליקח אותן ולצאת בהן ידי חובה אפילו כשהן ירוקין" ומכל מקום כבר נהגו שלא לסמוך על בקיאות זו ואין לוקחין אלא אם כן התחילו להוריק קצת כעין כרכום":

לא אתרוג המורכב" דהיינו שהרכיבו ענף מאילן אחר לתוך אילן האתרוג" וגדל מהן מין הדומה לאתרוג פסול שזה אינו אתרוג כלל אלא הוא בריה בפני

הערות

- רט) תוס' שם. לבוש שם. גם כשהוא בירקותו). מ"א וט"ז שם. מ"א ס"ק כד (שדוקא כשלא נגמר גידולו חיישינן בירוק ככרתי).
- ריא) משמעות מ"א ס"ק כד (שפסול ירוק ככרתי הוא רק בלא נגמר גידולו, וכדלקמן).
- ריב) הנקרא זאפרי"ן, כדלעיל סי' תסז סכ"א. וראה שו"ע יו"ד סי' לח ס"א.
- ריג) צהוב. וראה לקמן סי' קפח ס"ק ד.
- ריז) מהרי"ל הל' אתרוג (ע' שצט). מ"א ס"ק כג. ט"ז סוף ס"ק יח.
- רטו) מ"א שם.
- רטז) משנה לד, ב (ככרתי) וכו' יהודה. רא"ש פ"ג סכ"א (דומה לעשבים). טור ושו"ע סכ"א. וראה חידושי צ"צ (עג, ב).
- ריז) גמרא לא, ב. לבוש סכ"א.
- ריח) תוס' לא, ב ד"ה הירוק (שכיון שחוזרים למראה אתרוגים ודאי נגמר פרים). רא"ש שם. רבנו ירוחם נתיב ח ח"ג (נט, ד). טור ושו"ע שם. לבוש סכ"א (שכשיודעים שיחזור למראה אתרוג כשר
- גם כשהוא בירקותו). מ"א וט"ז שם. מ"א ס"ק כד (שדוקא כשלא נגמר גידולו חיישינן בירוק ככרתי).
- ריט) מ"א ס"ק כג, ע"פ המהרי"ל הנ"ל. אליה רבה ס"ק ל. וראה ספר המנהגים – חב"ד ע' 65: מראה האתרוג צ"ל געה"ל (כמראה שעוה).
- רב) תשובת הר"י פאדווא בשם אביו, בשו"ת רמ"א סי' קכו (שלא לצאת בהם אפילו ע"י הדחק). תשובת הרמ"א שם סי' קיז (לא נקרא אתרוג). מ"א ס"ק כג (דלא מקרי אתרוג כלל). ט"ז שם ס"ק ג. וראה גם לקמן סי' תרמט סכ"ג. וראה הר"י מפאדווא שם (שהיו מברכין על אתרוגים ממחוז פאליי, שהיא קלבריה. ראה קובץ יגדיל תורה נ"י. לא ע' שמ). ס' המנהגים – חב"ד ע' 65, שכ"ה מנהג חב"ד). אוצר מנהגי חב"ד (תשרי ע' עדר-רפג).
- רבא) ראה שו"ת צמח צדק או"ח סי' סד (שכ"ה גם כשהרכיב ענף מאילן אתרוג

עצמה וארבעה סימנים יש להבחין בין האתרוג המורכב מלימוני לאתרוג האחד כי המורכב הוא חלק ולהאתרוג יש בליטות קמנות בכל גופו וקצת גובה להן השני המורכב עוקצו שהוא תלוי בו באילן הוא בולט ועוקץ האתרוג שוקע השלישי כי תוך של המורכב דהיינו הגוף הוא רחב ומוהל שלו רב והקליפה התיכונה דהיינו קליפה העבה שבאתרוגי היא אינה עבה כל כך במורכב כמו באתרוג שהקליפה עבה מאוד ותוך שלו קצר ואין בו מוהל רביעי הרביעי שבאתרוג הגרעיני שבתוכו זקופים לאורך ובמורכב הגרעינין הן מושכבין לרחבוידי:

תרמט. דברים הפוסלים בארבעת המינים וכו' כ"ד] סעיפים:

א כל ארבעת המינים שהיה אחד מהן שאול בידוי או גזול או גנוב בין מישראל בין מנכריי אף על פי שכבר נתיאשו הבעלים ממנוי הרי זה פסול ביום הראשון של חג מן התורה שנאמרי ולקחתם לכם ביום הראשון וגו' ודרשו חכמיםי לכם משלכם להוציא את השאול ואת הגזול וגנוב שאינו שלו שהרי חייב להחזירו לבעליו ואינו יכול לפטור את עצמו בדמים:

הערות

- לתוך אילן אחר). יגדיל תורה (ג.י.) לא ע' שמא (שבזה אין הסימנים מועילים). לט ע' קיח.
- רכב) ראה לעיל סי"ב וש"נ.
- רכג) הר"י מפאדווא שם. מ"א שם.
- רכד) עולת שבת ריש הסימן. מ"א שם.
- א) משנה ובריתא מא, ב. רמב"ם פ"ח ה"י. טור ושו"ע ס"ב וסי' תרנח ס"ג. ואם השאלו כדי לצאת בו, ראה לעיל סי' יד סי' (לענין ציצית). סי' תנד סי"ד (לענין מצה, כשהשאלו על מנת שיאכלנה ויחזיר מצה אחרת). דובר שלום ע' כה (דעת רבנו לענין ד' מינים). וראה ספר המנהגים – חב"ד ע' 66: כשנותנים הד' מינים לאחר לברך נכון לאמר בפירוש שהוא במתנה על מנת להחזיר, ובפרט ביום הראשון, והוא תועלת לנותן ולמקבל.
- ב) משנה כט, ב (לולב). לב, ב (הדס). לג, ב (ערבה). לד, ב (אתרוג). רמב"ם פ"ח ה"א. טור ושו"ע ס"א.
- ג) רמב"ם שם. שו"ע שם.
- ד) מ"א סי' תרלז ס"ק ג (אף לענין סוכה). עפ"י תשובת רבנו יואל, בראבי"ה סי' תרצ, ובשו"ת הרשב"א ח"א סי' תתנב (וכדלקמן ס"ח, דמיירי אף שנתייאשו הבעלים). רמ"א ס"א, לפירוש המ"א ס"ק ז. עולת שבת ס"ק א. ט"ז סי' תרסד ס"ק ו. וראה גם לעיל סי' תנד ס"י. סי' תרלז סי"א. חו"מ הלי' גזילה ס"א.
- ה) רמב"ם שם, לפי הכסף משנה שם. טור ושו"ע שם. וכדלקמן ס"ח שיאוש בלבד אינו קונה, וש"נ.
- ו) משנה מא, ב (ולא רק מטעם מצוה הבאה בעבירה, דלקמן ס"ד, שפסול מד"ס, כדלעיל סי' כה סל"ה). וראה תוס' ט, א ד"ה ההוא. ל, א ד"ה משום.
- ז) ויקרא כג, מ.
- ח) גמרא [ברייתא] שם. טור ושו"ע ס"א-ב. וראה עד"ז לעיל סי' יא סי"א. סי' יד ס"ד וסי"ד. סי' תנד ס"ט. ולענין סוכה ראה לעיל סי' תרלז ס"ג.
- ט) כדלקמן ס"ה (שכשיכול לפטור בדמים

ב ומיום שני (דהיינו בארץ ישראל אבל בחוץ לארץ יתבאר לקמן) ואילך שחייב נטילת לולב אינו אלא מדברי סופרים^א אדם יוצא ידי חובתו לכתחלה בשאול^ב דכיון שלא תקנו אלא לזכר למקדש לא החמירו לפסול את השאול כיון שאין פיסולו בגופו שהרי הוא מין כשר אלא שאינו שלוי^ג:

ג ומותר ליטול לולב של חברו שלא מדעתו ולברך עליו בשאר הימים חוץ מיום ראשון^ד כמו שיתבאר בסי' תרנ"ח^ה דמן הסתם לא יקפיד חברו על זה שנוח לו לאדם שתעשה מצוה בממונו בדבר שאין בו חסרון כים שהרי אין הלולב מתקלקל בכך^ו אבל אסור להוציא הלולב ממקום שהניחו בעליו למקום אחר כגון מביתו לבית הכנסת^ז כמו שנתבאר בסימן י"ד^ח ע"ש הטעם:

ד אבל הגזול והגנוב אף בשאר הימים הוא פסול^ט אע"פ שכבר נתייאשו הבעלים לפי שהוא מצוה הבאה בעבירה^י כלומר כשהוא מקיים את המצוה הוא מקיים אותה באיסור גזל^{יא} שהרי אם באו הבעלים לתבוע שלהם חייב

הערות

- הוא כשלו לכל דבר), וש"נ. וכדלקמן ה' גזילה ס"ו (שאף אחר יאוש אינו יכול לפטרו בדמים), וש"נ. וכ"ה לעיל סי' תנד ס"ט"י וש"נ. וראה מ"מ וציונים. ולענין גזל הנכרי, ראה לעיל סי' תמ קו"א ס"ק יא. לקמן ה' גזילה סוף ס"ד וסוף סכ"ג. קו"א ס"ק ו. ולענין מצוה הבאה בעבירה, ראה לקמן ס"ד.
- י) סעיף כא.
- יא) משנה מא, א. טור וש"ע סי' תרנח ס"א.
- יב) משנה וברייתא מא, ב. גמרא ל, א. טור וש"ע ס"ב. רמ"א ס"ה.
- יג) תוס' כט, ב ד"ה בעינן (תיקנו רק בעיקר הלקיחה). רא"ש פ"ג סי' ג. מ"א ס"ק כ (בגוף האתרוג). וראה גם לקמן סט"ז.
- יד) תרומת הדשן סי' ק, ובח"ב סי' קנט. רמ"א ס"ה.
- טו) סימן זה בשו"ע"ר לא הגיע לידנינו, וראה שו"ע שם ס"ג-ד. ט"ז כאן ס"ק יא. לקמן סכ"א. וראה לעיל סי' יד ס"א
- (שבזה גם בטלית אין צריך לברך עליו). טז) תרומת הדשן שם. ט"ז ס"ק ז. וראה גם לעיל שם ס"ט וש"נ.
- יז) מ"א ס"ק טז.
- יח) סעיף י.
- יט) כר' יוחנן משום רשב"י כט, ב"ל, א. בה"ג ה' לולב (לד, ב). רמב"ן במלחמות (יד, ב), ורא"ש פ"ג ס"ג, ור"ן (יג, ב) ד"ה ולענין, בדעת הרי"ף. ראב"ד בהשגות פ"ח ה"ט. טור ורמ"א ס"ה (ושכן המנהג).
- כ) גמרא שם. וכדלעיל ס"א (לענין אינו שלו). וכדלקמן ס"ח שיאוש בלבד אינו קונה, וש"נ.
- כא) גמרא שם. לבוש ס"ב. ט"ז ס"ק ו. וכ"ה לעיל סי' כה סל"ה (בתפילין שאין צריך להיות שלו), וש"נ. ולענין ברכת הנהנין בעבירה, ראה לעיל סי' קצו ס"א (ב' דעות).
- כב) תוס' שם ד"ה משום וד"ה הא. רא"ש פ"ג סט"ו. ר"ן שם. וראה גם לעיל סי' תנד ס"ב וש"נ.

להחזיר להם הגזילה בעיניה ואינו יכול לפטור את עצמו בדמים^כ ונמצא שהגזילה אינה קנויה לו כלל ועדיין היא של הנגזל ושלא כדין הוא משתמש בה:

ה אבל אם כבר קנה הגולן את הגזילה ע"י שינוי^כ בין שקנאה על ידי שינוי מעשה^כ בין שקנאה על ידי שינוי השם^כ קודם שבא להשתמש בה לשם מצוה^כ כגון שגזל לולב ושיפחו^כ הרי זה כשר אפילו ביום הראשון^כ דכיון שאפילו אם בא הנגזל אינו מחויב להחזיר לו הגזילה עצמה אלא דמים בלבד הוא שחייב לו כמ"ש בח"מ סי' שנ"ג נמצא שהיא קנויה לגמרי להגזלן והרי היא כשלו ממש לכל דבר^כ.

ומכל מקום כיון שע"י עבירה באה מצוה זו לידו לא יברך עליה אפילו מיום שני ואילך^כ ואף שיש חולקים^כ על זה ספק ברכות להקל^כ דאין זה מברך אלא מנאץ^כ (שנראה כמברך על עבירה שנודמנה לידו^כ) אם לוקחו לצורך עצמו לצאת בו^כ:

הערות

- (ג) כדלעיל ס"א (לענין לכם), וש"נ.
 (כד) גמרא ל, ב (ולקניזאה בשינוי מעשה).
 (כה) כדלקמן הל' גזילה ס"ו וסכ"ג וש"נ.
 (כו) חושן משפט סי' שנ"ג [ס"א].
 (כז) תוס' ל, א ד"ה הא. ב"ק סז, א ד"ה אמר. ר"ן שם ד"ה ולענין. שו"ע ס"א. ט"ז ס"ק א. וראה גם לעיל סי' יא קו"א ס"ק ד.
 (כח) ירושלמי פ"ג ה"א. ר"ן שם. שו"ע שם.
 (כט) תוס' שם ד"ה הא (וקרינא ביה לכם משלכם). רמב"ן במלחמות (יד, ב). מ"א ס"ק א. וראה גם לעיל סי' יא ס"ב. סי' תנד ס"י.
 (ל) שם. לקמן שם.
 (לא) ירושלמי שם (דמים הוא חייב לו). ר"ן שם. וראה גם לעיל שם.
 (לב) תוס' שם, ע"פ ב"ק צד, א. רמב"ן שם. דרכי משה ס"ק ג, ממשמעות הר"ן שם.
 שו"ע שם. וראה לעיל סי' יא ס"ב דהיינו אף ביאוש עם שינוי (ח"י סי' תנד ס"ק ו). וראה לעיל סי' תנד ס"י דהיינו אפילו גזל מנכרי, ושלכתחלה אין לו לצאת ידי חובתו בו.
 (ג) רא"ש פ"ז דברכות ס"ב (שחייב לברך אלא שברכתו היא ניאון). שו"ת הרשב"א ח"א סי' תתקסח ד"ה ושינוי השם.
 (ד) ראה מ"א סי' תרלז סוף ס"ק ג, שלדעת האוסרים הוי ברכה לבטלה.
 (ה) ב"ק צד, א. וכדלעיל סי' יא ס"ב (ולא הביא דעת החולקים) וש"נ. וראה לעיל סי' קצו ס"ג (ב' דעות, לדעת האוסרים גם בברכת הנהנין).
 (ו) עד"ז לעיל סי' תנד ס"י.
 (ז) משא"כ אם נתנו לאחרים, וכדלעיל סי' תנד סוף ס"י (לענין מצה). וראה גם לקמן ס"ו (ביאוש ושינוי רשות) וס"ז (ביאוש בלא שינוי).

ן וכל זה בנגב וגזלן עצמו אבל אם מכר או נתן במתנה גמורה לאדם אחר אם כבר נתייאשו הבעלים קודם שמכר ונתן^ה הרי כבר נקנית הגזילה להלוקח ביאוש בעלים ושינוי רשות מהגזלן להלוקח שאף אם בא הגזלן אין הלוקח חייב להחזיר לו כלום^ב נמצא שהיא קנויה לו לגמרי והרי היא כשלו ממש לכל דבר^ב ויוצא בה ידי חובתו אף ביום הראשון^א ומותר לו לברך עליה^ב שהרי לא ע"י עבירה באה מצוה זו לידו שהרי הוא לא גזל (וגם קנה אותה אחר שנתייאשו הבעלים ממנה).

אבל אם עדיין לא נתייאשו הבעלים ממנה אין הלוקח יוצא בה ידי חובתו אף בשאר הימים לפי שהיא מצוה הבאה בעבירה שהרי שלא כדן משתמש בה הלוקח כיון שעדיין היא בחזקת הגזלן שהרי עדיין לא נתייאש ממנה^ב:

ז וכל זה כשמכר או נתן במתנה גמורה אבל אם השאילה לאחר (או נתנה לו במתנה על מנת להחזיר^ב אע"פ שכבר נתייאשו הבעלים אין השואל יוצא בה ידי חובתו ביום הראשון שהרי אינה קנויה לו ע"י יאוש ושינוי רשות ואין זה שינוי רשות (הגזלן) כיון שהוא מחויב להחזירה להגזלן אבל בשאר הימים יוצא בה ידי חובתו ואין כאן מצוה הבאה בעבירה^ב כיון שכבר נתייאשו הבעלים קודם שהשאילה לו נמצא שאין על השואל שום עון אשר חטא^א:

הערות

וכדלעיל שם סל"ו. סי' קצו ס"ד. סי' תנד סי' א. וראה לעיל סי' תנד סי' א, שאם חזר ונתנו במתנה לגזלן גם הגזלן יכול לברך עליו.

(ג) מ"א שם, ממשמעות הגמרא ובה"ג ורמב"ן שם. הובא בקו"א הנ"ל.

(מד) שאין זה שינוי רשות (אף שנקראת מתנה, כדלקמן סכ"א). וראה מ"מ וציונים. פתחי חושן הל' גניבה פ"ב ס"ק מ"ו. אמרי יעקב שם ליקוטים ס"ק כ.

(מה) ב"ד ד"ה כתב בא"ח, בשם ארחות חיים הל' לולב סי' ט. שו"ע ס"א (ויש מי שאומר). ומפרש רבנו דמיירי ביאוש בלא שינוי רשות (ליישוב קושית המ"א ס"ק ג). וראה קו"א לעיל שם, שמביא פירוש המ"א (דמיירי קודם יאוש).

(מו) ראה לקמן הל' גזילה ס"י"א (שאסור

לח) וכ"ה לעיל סי' תנד סי"א (דוקא שהיאוש קודם שבא לרשותו). וראה לקמן הל' גזילה סי"א (שאף שעשה איסור בלקיחתו, כשיודע שהוא גזול, מותר ליהנות בו).

(לט) אפילו דמיו. ראה רמ"א חו"מ סי' שנג ס"ג. סי' שנו ס"ג. סמ"ע שם ס"ק יג.

(מ) ראה גם לעיל סי' יא סי"א וקו"א ס"ק ג. סי' כה סל"ו. סי' תנד סי"א.

(מא) משמעות הגמרא (ל, ב). רמב"ן במלחמות (יד, ב) בשם בה"ג הל' לולב (לד, א). מ"א ס"ק ג (ובסוסי' תנד). עטרת זקנים ריש הסי'. ונתבאר לעיל סי' יא קו"א ס"ק ג. וראה אמרי יעקב סי' ז ביאורים ד"ה ובמדינות.

(מב) ב"י סוסי' כה, בשם ארחות חיים בשם בעל העיטור. לבוש שם סי"ב.

ח ישראל הלוקח מנכרי אחד מכל ארבעה מינים שבלולב הגדל בקרקעו של הנכרי לא יקצצנו הישראל בעצמו מקרקעו של הנכרי לפי שסתם נכרים הן גזולים שדות^מ מישראל^ס או מנכרי אחר: וקרקע אינה נגזלת^י כלומר אין עליה תורת גזל להיות עומדת בחזקת הגזולן וברשותו לכל דבר להתחייב באחריותה^י אלא לעולם היא בחזקת הגזול וברשותו לכל דבר^י וישראל זה הקוצץ ותולש מקרקע זו הרי הוא הגזול מבעל הקרקע מה שתולש ואע"פ שבעל הקרקע כבר נתייאש ממנה מ"מ יאוש בלבד בלא שינוי רשות אינו קונה^י והרי הוא גזל בידו^י אבל אם ישראל זה קוצץ כדי למכור או ליתן לאחרים שיצאו בו ידי חובתן בחג הרי זה מותר שהרי יש כאן גם שינוי רשות מהגזולן דהיינו ישראל זה הקוצץ לרשות הלוקח^י:

ט וכל זה לכתחלה אבל בדיעבד שכבר קצץ הישראל מותר הוא בעצמו ג"כ לברך עליו כיון שקצץ ברשות הנכרי אין אנו חוששים לספק שמא גזולה היא בידו מישראל או מנכרי אחר^י:

י וכן אם נכרי בעל הקרקע שנותן רשות לישראל לקצוץ הוא מחזיק קרקע זו מיד המלך שנתנה לו^י אע"פ שהמלך עצמו^י כבש קרקע זו במלחמה מיד

הערות

- ליהנות ממנו אף אחרי יאוש). לקמן סי"ב (שמצות לאו ליהנות ניתנו). וראה מ"מ וציונים.
- מז) גמרא ל, סע"א (לענין הדס). רמ"א ס"א (לענין ד' מינים). שו"ע סי' תרסד ס"י (לענין ערבה). וראה גם לעיל סי' תרלז סי"ב (לענין סכך). אלא יקצצנו הנכרי (גמרא שם. רמ"א שם).
- מח) גמרא שם.
- מט) רש"י שם ד"ה מאי טעמא.
- נ) תשובת רבנו יואל, דלעיל ס"א וש"נ. רמ"א שם, לפירוש המ"א ס"ק ז.
- נא) גמרא שם. רמ"א שם. וכדלעיל סי' תרלז ס"ד וש"נ.
- נב) משנה וברייתא ב"ק קיז, ב. טור ושו"ע חו"מ סי' שעא ס"ב. וראה לעיל סי' תרלז ס"ד (שאם השביחה ברשות הגזולן).
- נג) אף ביאוש עם שינוי רשות, כדלקמן
- הל' גזילה סי"א וש"נ.
- נד) כדלקמן שם ס"ו וסי"א וש"נ.
- נה) רש"י שם (והתולשו הוא גזול). רמ"א שם. וראה לעיל ס"ד (שאז יפסל אף בשאר הימים מטעם מצוה הבאה בעבירה). לקמן שם סי"א (ולענין מצוה שלא תהא באה בעבירה מחמירים אפילו בסתם כמ"ש בא"ח סי' תרמט).
- נו) מ"א ס"ק ו. עטרת זקנים ריש הסי'.
- ט"ז סי' תרסד ס"ק ו. וראה לעיל סי' יא קו"א ס"ק ג. סי' תרלז סי"ב.
- נז) מ"א ס"ק ה. חק יעקב סי' תנד ס"ק ו. וראה לקמן שם, שלענין איסור הנאה מגזול, אף לכתחלה אין חוששים.
- נח) ט"ז סי' תרסד שם.
- נט) ראה לקמן הל' הפקר ס"ג, דהיינו אפילו נכרי.

אחר אין זה גול שהקרקע נקנית להגולן בכיבוש מלחמה קנין גמור¹⁰¹ כמו שלמדו חכמים¹⁰² ממדרש הפסוקים.

וכל זה בחוץ לארץ אבל בארץ ישראל שחייבת בתרומות ומעשרות אם קצין ישראל בעצמו את האתרוג הרי נתחייב אתרוג זה בתרומות ומעשרות ע"י קציצה של הישראל ואם נטלו לשם מצוה קודם שהפריש עליו תרומה ומעשר מאתרוג אחר לא יצא ידי חובתו שהרי הוא מבלב¹⁰³ ומבל פסול אפילו בשאר הימים כמו שיתבאר¹⁰⁴:

יא כל ארבעת המינים שהיה אחד מהן של אשירה¹⁰⁵ אם היא של ישראל¹⁰⁶ דהיינו שקנה אותה ישראל מיד עובדיה¹⁰⁷ הרי זה פסול אפילו בשאר הימים¹⁰⁸ לפי שכל המינים צריך שיהיו כשיעורן המפורש בהן¹⁰⁹ (דהיינו שלשה טפחים עיין סימן תר"נ¹¹⁰) ואשירה שהיא של ישראל כיון שאין ביטול הנכרים מועיל לה להתירה בהנאה¹¹¹ הרי היא עומדת לשריפה וכל העומד לישרף הרי הוא כשרוף¹¹² ונמצא שאין בו כשיעור המפורש בו¹¹³:

הערות

- (ס) מ"א ס"ק ה. וראה גם לקמן שם. לקו"ש חט"ו ע' 102.
- (סא) גמרא גיטין לח, א. לפירוש התוס' שם ד"ה אבל. וראה לקמן שם בקו"א ס"ק א. לקו"ש שם ובהערה 24.
- (סב) שו"ת הר"ר בצלאל אשכנזי סי' ב. כנסת הגדולה הגה"ט סי' תרמח. מ"א ס"ק ד.
- (סג) סעיף טו.
- (סד) משנה כט, ב (לולב). לב, ב (הדס). לג, ב (ערבה). לד, ב (אתרוג). טור ושו"ע ס"ג. ועי' סי' תקפו ס"ו שם נתבאר כ"ז (לענין שופר. וסיום הסעיף חסר שם).
- (סה) גמרא לא, ב (באשרה דמשה). תוס' שם ד"ה באשרה (בע"ז דישראל). טור ושו"ע שם.
- (סו) תוס' שם, וביבמות קג, ב ד"ה סנדל. בעל המאור (יז, א). ריטב"א כט, ב ד"ה של אשרה. ר"ן (יד, א) ד"ה של אשרה. רבנו ירוחם נתיב ח ח"ג (נח, ב). מ"מ פ"ח ה"א. רמ"א ס"ג. וראה ב"ח יו"ד סי' קמו
- ד"ה ומ"ש ואפילו אליל, וש"ך שם ס"ק א (שאם זכה בה הישראל אין לו ביטול. דלא כט"ז שם ס"ק ג). לעיל סי' תלה קו"א סוף ס"ק ב, ושו"ת סוס"י יד (הוכחה מזה שיש בעלות באסורי הנאה). לעיל סי' תקפו ס"ו (כגון שהשתחוה לשופר).
- (סז) כדלקמן סי"ח וש"נ.
- (סח) רש"י שם ד"ה באשרה, ובחולין פט, ב ד"ה שיעורא (לענין לולב הדס וערבה). תוס' ל, א ד"ה משום (אף לענין אתרוג). רא"ש פ"ג סט"ו. לבוש ס"ג.
- (סט) ס"א (בהדס וערבה; ובלולב ד' טפחים). ובאתרוג כביצה, כדלקמן סי"ח.
- (ע) תוס' שם. ט"ז ס"ק ב. וכדלעיל שם (לענין ע"ז של ישראל). שו"ע יו"ד סי' קמו ס"ב (ע"ז של נכרי שזכה בה ישראל).
- (עא) ריטב"א שם, ע"פ מנחות קב, ב. רש"י שם.
- (עב) גמרא שם. לבוש שם. מ"א ס"ק יב. וראה גם לעיל שם. סי' שסג ס"י וסי"ח. קובץ ד"ת ה' ע' סד. אהלי שם ב' ע' קנז.

יב ואם האשירה היא של נכרי לכתחלה לא יקצוץ ממנה אחד מכל ארבעת המינים¹ אפילו אם כבר ביטלה הנכרי² ואפילו אם אילן הזה נמעותו שלא לשם עבודה זרה ואחר שגדל עבדוהו בענין שהוא מותר בהנאה להדיום אפילו בלא ביטול שהמחבר אינו נאסר³ אעפ"כ הוא מאוס לגבוה כיון שנקרא עליו שם עבודה זרה⁴ אבל בדיעבד שכבר נטל ארבעה מינים של אשירה זו לשם מצוה יצא ידי חובתו ואינו צריך לחזור וליטול⁵.

ואפילו אם לא ביטל הנכרי אשירה זו⁶ והרי היא אסורה בהנאה⁷ מכל מקום כיון שמועיל לה ביטול להתירה בהנאה הרי אינה עומדת לשריפה שאפשר שיבטלנו נכרי⁸ ואע"פ שעכשיו עדיין היא אסורה בהנאה אין זו חשובה הנאה מה שיוצא בה ידי חובתו דמצות לאו ליהנות נתנו⁹ כמו שנתבאר בס' תקפ"ו¹⁰ ע"ש:

יג במה דברים אמורים כשלא נתכוין ישראל זה שקצץ מינים אלו מהאשירה ליכות בהן לצורך עצמו אלא היה בדעתו להחזירן להנכרי בעל האשירה בשלימות ולא נטלן לשם מצוה ביום הראשון שהרי השאול פסול בו¹¹ אלא נטלן בשאר הימים אבל אם נתכוין ליכות בהן לגמרי שלא להחזירן להנכרי הרי מיד בקציצה זו זכה בה הישראל ונעשית עבודה זרה של ישראל¹² ואין ביטול הנכרי מועיל להתירה בהנאה אם לא בטלה קודם קציצתו והרי היא עומדת לשריפה לפיכך אפילו בדיעבד לא יצא¹³:

הערות

- (ג) רבא בגמרא לא, ב. טור וש"ע ס"ג. ריש ד"ה סנדל. רא"ש ר"ה פ"ג ס"ט.
 (עד) בעל המאור (יז, א). רש"י שם ד"ה לא יטול (דמאיס לגבוה), לפירוש ב"י ד"ה ובשל. רמ"א ס"ג (יוצא בדיעבד). לבוש ס"ד (לכתחלה אסורה). עטרת צבי ס"ק ה. וכ"ה לפירוש ר"ת בתוס' שם ד"ה באשרה. (עה) כרבנן בע"ז מח, א. שו"ע יו"ד סי' קמה ס"א וש"ך שם ס"ק ה.
 (עו) מ"א ס"ק יא, ממשמעות התוס' שם. רבנו ירוחם נתיב ח ח"ג (נח, ג). וראה לעיל סי' יא ס"ג. ארבעת המינים (ויינר) ע' רנד ואילך.
 (עז) גמרא שם. טור וש"ע שם.
 (עח) בעל המאור (שם). תוס' יבמות קג, ב. ריש ד"ה סנדל. רא"ש ר"ה פ"ג ס"ט. (עט) מ"א ס"ק יג. וכדלקמן ס"ו שאתרוג של טבל וערלה פסול כל ז', מכל מקום כו'. (פ) תוס' יבמות שם. רא"ש שם. ב"ח ד"ה ובשל. (פא) רש"י שם ד"ה ואם נטל. ריטב"א לא, ב ד"ה והאמר. ר"ן (יד, א) ד"ה של אשרה. לבוש ס"ג. ב"ח שם. ט"ז ס"ק ג.
 (פב) סיום סעיף זה בשו"ע"ר לא הגיע לדינינו. וראה ט"ז שם ס"ק ד. לעיל שם סעיף כד וש"נ.
 (פג) כדלעיל ס"א.
 (פד) כדלעיל ס"א וש"נ.
 (פה) תוס' לא, ב ד"ה באשרה. יבמות קג,

יך וכל זה בימיהם שהנכרים היו משתחיים לאילן אבל בזמן הזה שאין הנכרים משתחיים לאילן אלא (נוטעין אילן לפני עבודה זרה^א או) שנוטעים אילנות בנן של עבודה זרה ודמי פירות האילנות הוא לכהניהם^ב מותר ליקח מהן ארבעה מינים שבלולב ועל דרך שנתבאר ביו"ד סי' קמ"ג^ג לענין הנאת הדיוט עיין שם:

מן אתרוג שאינו ראוי לאכילה כגון שהוא של מבל^א או של ערלה^ב פסול כל ז' ימים^ג שנאמר ולקחתם לכם ודרשו חכמים^ד הראוי לכם לכל דרכי הנאתו ואתרוג שדרך הנאתו היא האכילה צריך להיות ראוי לאכילה^ה.

ואתרוג של ערלת חוץ לארץ אע"פ שאסור באכילה^א מכל מקום כיון שיש מתירין^ב להאכיל ערלת חוץ לארץ לחבירו שאינו יודע שזה ערלה וא"כ הרי הוא ראוי לאכילה^ג ואע"פ שאין הלכה כדבריהם כמ"ש ביו"ד סימן רצ"ד^ד מכל מקום יש לסמוך על דבריהם להכשיר האתרוג למצה^ה:

מן מי שנדר הנאה מלולב שלו או מלולב של חבירו הרי לולב זה פסול לו ביום הראשון^א שהרי אין לולב זה ראוי לו לכלום כיון שנדר ממנו הנאה

הערות

- ב ד"ה סנדל. בעל המאור (יז, א). ריטב"א כט, ב ד"ה של אשרה. ר"ן (יד, א) ד"ה של אשרה. רבנו ירוחם נתיב ח ח"ג (נח, ב). מ"מ פ"ח ה"א. טור ושו"ע ס"ג (שיצא רק מיום הראשון ואילך). רמ"א ס"ג (דוקא שלא נתכוין לזכות בו).
 פו) רבנו ירוחם שם (נח, ג). רמ"א ס"ד. וראה ארבעת המינים (ויינר) ע' רס.
 פז) רבנו ירוחם שם. ריטב"א שם. ארחות חיים הל' לולב סי' ח. שו"ע ס"ד. לבוש ס"ד. וראה נהר שלום ס"ק ד.
 פח) סעיף ג, וברמ"א שם.
 פט) תוס' לה, א ד"ה אתיא (דלא הוי לכם). ר"ן (יז, א) ד"ה של דמאי (ביום הראשון בלבד). רמב"ם פ"ח ה"ב. רבנו מנוח שם (שאינו ראוי לאכילה), וה"ט (שפסול אף בשאר הימים).
 צ) משנה לד, ב. רמב"ם שם. לבוש ס"ה. מ"א ס"ק כ.
- צא) רמב"ם פ"ח ה"ט (אתרוג האסור באכילה). שו"ע ס"ה.
 צב) גמרא לה, א. רש"י ותוס' ד"ה לפי.
 צג) מ"א שם (כיון שאסור אכילה הוא פסול בגוף האתרוג, פסול כל ז'). וראה חידושי צ"צ (עא, ד). אהלי שם ב ע' קנה. ז ע' נז.
 צד) קדושין לח, ב. שו"ע יו"ד סי' רצד ס"ח.
 צה) גמרא שם לט, א. לפירוש הב"י ביו"ד שם ד"ה ואיכא.
 צו) שלטי הגבורים (יז, א) אות ב, בשם הרי"א^ז. כנסת הגדולה הגה"ט סוס"י תרמח. מ"א שם. אליה זוטא ס"ק ד.
 צז) ב"י שם. ב"ח ביו"ד שם סד"ה ערלה. וראה שו"ע שם ס"ט ובנ"כ.
 צח) מ"א שם.
 צט) שו"ת הרשב"א ח"א סי' תשמ"ז. ח"ד סי' רב. רמ"א ס"ב. ולענין אתרוג שנודר

והתורה אמרה לכם הראוי לכם לכל דרכי הנאתו ולפיכך צריך ליקח לו לולב אחר לצאת בו ביום הראשון אבל בשאר הימים כיון שאין חיוב נטילת לולב אלא זכר למקדש לא החמירו כל כך לפוסלו בדבר שאין הפסול בגופו שהרי לולב זה כשר הוא בעצמו אלא שהוא נדר ממנו הנאה^{קא}:

יז אבל שאר כל הדברים הפסולין בכל אחד מארבעה מינים שפסולין הוא מגופו^{קב} פוסל בין ביום הראשון בין בשאר הימים חוץ מפסול מחמת חסרון^{קג} כגון ניקב נקב מפולש ויש בו חסרון מגוף האתרוג^{קד} או שניטל עוקצו ונשאר מקומו גומא^{קה} אבל ניטלה פטמתו אין פיסולו מחמת חסרון בלבד אלא מחמת שאין זה הידור לפיכך פסול כל שבעת הימים^{קו} כשאר כל פסולים שמחמת הידור כגון חזוית וכיוצא בו^{קי} שפסולין כל ז' ימים^{קכ}:

יח ואפילו חסרון אינו כשר בשאר הימים אלא אם כן נשתייר בו שלם כשיעור^{קכ} דהיינו כביצה באתרוג^{קכ} אבל אם לא נשתייר בו כביצה פסול וכן הדם וערבה שאין בהן כשיעור דהיינו שלשה טפחים ולולב שאין בו כשיעור דהיינו ארבעה טפחים^{קכ} פסולין כל שבעת הימים^{קכ}:

הערות

שלא יאכלנו, ראה לעיל ס"ו. פ"ג א"א
 ס"ק י.
 ק) כדלעיל ס"ו, לענין טבל וערלה (אלא ששם הוא פסול בגופו ופסול כל ז').
 קא) וראה לעיל ס"ב, שאף שאסור לו בהנאה אין זו חשובה הנאה.
 קב) מ"א ס"ק כ. וראה גם ר"ן (טו, א) ד"ה תניא.
 קג) תוס' כט, ב ד"ה בעינן. רא"ש פ"ג ס"ג. טור ורמ"א ס"ה.
 קד) שאז פסול לדברי הכל, כדלעיל סי' תרמח ס"ח. ואין פסולו מחמת הדור, אלא מטעם לקיחה תמה, כדלעיל שם ס"ד.
 קה) רבנו ירוחם נתיב ח ח"ג (נט, ד). רמ"א שם (אף לענין נטלה פטמתו). מ"א ס"ק יז (רק לענין ניטל עוקצו). וכדלעיל שם ס"ח, שפסול מטעם חסר.
 קו) מ"א ס"ק יז, ממשמעות הגהות מיימוניות פ"ח אות מ. וכדלעיל שם ס"ז.
 קז) כדלעיל שם ס"ט-כא וש"נ.
 קח) תוס' שם ד"ה קפסיק. רא"ש פ"ג ס"ו.
 ר"ן (יח, רע"א). רבנו ירוחם שם. רמ"א שם. מ"א ס"ק כב.
 קט) תוס' מו, ב ד"ה אתרוג בשביעי. רא"ש פ"ג סי' כג. וראה לקמן ס"כ, דהיינו אף כשהנותר הוא מיעוט האתרוג.
 קי) מ"א ס"ק כז. אליה רבה ס"ק יג. וראה לעיל סי' תרמח סכ"ט (ששיעור כביצה הוא שיהי' גמר פרי). תוס' ל, א ד"ה משום, ורא"ש פ"ג סי' טו (שמ"מ בעינן דמינכר לקיחתה). לעיל סי"א (שנפסל כשנחסר שיעורו). לקמן ס"כ. סכ"ג (אף בשעת הדחק).
 קיא) כדלקמן סי' תרנ ס"א.
 קיב) הראב"ד בהל' לולב (תשובות ופסקים ע' כז). ריטב"א כט, ב ד"ה לולב. ר"ן (יד, א) דיבור הראשון. מ"מ פ"ח ה"ט. טור ושוע"ע ס"ה. וראה גם לעיל סי"א. לקמן סכ"ג.

י"ז נמצאת למד שכל הפסולין בראשון מן התורה פסולין בשאר הימים מדברי סופרים חוץ מן עשרה דברים ואלו הם.

א' השאול בין מדעת הבעלים בין שנטל שלא מדעת הבעלים אבל לא נתכוין לגזולק"י.

ב' הנודר הנאה מלולב ומינוק"ד.

ג' לולב שנסדק בענין שנפסל.

ד' נחלקה עלה העליון האמצעי (ששני פסולים אלו הן מחמת חסרון כמ"ש בסימון תרמ"הק"י).

ה' נכפפו רוב ראשי העליון שבלולבק"י.

ו' הדם שיבשו עליו ונשארו בו שלשה עליו כמושין בראש הברק"י.

ז' אתרוג שניקב אפילו יש בו חסרון ואפילו הרבה יותר מכאיסר ואפילו הוא מפולשק"ח.

ח' נימוק כל בשרו מבפניםק"י.

ט' נסדק בענין שנפסלק"י.

י' ניטל עוקצוק"א.

ויש מכשירין^{קכג} בשאר הימים אף הפיסול מחמת שאינו הדור כגון ניטלה פיטמתו וחזוית וכיוצא בהם ויש לסמוך על דבריהם בשעת הדחק שאי אפשר למצוא מינים אחרים^{קכד} שהרי יש נוהגין לברך בשעת הדחק על כל הפסולין אף ביום ראשון^{קכה} כמו שיתבאר^{קכז}:

הערות

קכב) תוס' כט, ב ד"ה קפסיק, ורא"ש פ"ג סוף סט"ו, בדעת הירושלמי פ"ג ה"ו. הרי"ץ גיאת הל' לולב (ע' ק). רמב"ם פ"ח ה"ט (וכ"ד הראב"ד שם, בכל פסולי הדר חוץ מיבש). טור בשם בעל העיטור שם (פט, ב) ורבנו יונה. שו"ע ס"ה.

קכג) ראה ט"ז סוף ס"ק ט. אליה רבה ס"ק טו (אף בלא שעת הדחק). וראה משנה ברורה שעה"צ ס"ק נג. ראה עד"ז גם לעיל סי' תרמה סי"ז וש"נ.

קכד) עד"ז לעיל סי' תרמח סי"ח וש"נ. קכה) לקמן סכ"ב"ג.

קיג) כדלעיל ס"ב"ג.

קיד) כדלעיל סט"ז (לענין לולב).

קטו) ס"י (נחלק) וסי"ב (נסדק).

קטז) כדלעיל סי' תרמה ס"כ (אם אי אפשר לו למצוא בקל לולב אחר).

קיז) כדלעיל סי' תרמו ס"י.

קיח) כדלעיל סי"ז וש"נ.

קיט) כדלעיל סי' תרמח סי"ב (לדעת האוסרים מטעם חסר, שיש לחוש לה במקום שאפשר).

קכ) כדלעיל שם סי"ג"ד (שפסול מטעם חסר).

קכא) כדלעיל סי"ז וש"נ.

ב אתרוג שנקבחהו עכברים אע"פ שהוא כשר בשאר הימים שהרי החסר הוא כשר בשאר הימים מיום שני ואילך^{קכ} מכל מקום לכתחלה^{קכא} לא יטלנו אף בשאר הימים עד שיסיר ניקור העכברים משום מיאוס^{קכב} אבל אם היה פיסול מחמת שאינו הדור כגון שהיה יבש או מנומר שפסול כל שבעת הימים אין מועיל להכשירו על ידי שיחתוך ויסיר מקום היבשות או מקום המנומר הואיל ובא מכח פסול^{קכג}.

ואפילו לכתחלה מותר מיום שני ואילך לחתוך מן האתרוג ולאכול ויוצא ידי חובתו בהנותרק^{קכד} אף על פי שהוא מיעוט של כל האתרוג^{קכה} ובלבד שיהיה בו כביצה^{קכז}.

במה דברים אמורים כשהתנה עליו^{קכז} קודם בין השמשות של ליל ראשון^{קכח} שאינו בודל את עצמו מלהיות כחו וזכותו בהאתרוג כל שהות בין השמשות של ליל שני^{קכט} דנמצא אתרוג זה לא הוקצה בבין השמשות של ליל ראשון^{קל} שהוא תחלת החג למצות נטילת אתרוג שהרי לשאר ימי החג התנה עליו שיהא כחו וזכותו בו בתחלת כניסת שאר ימי החג דהיינו בין השמשות של ליל שני אבל אם לא אמר בפירוש שאינו בודל את עצמו ממנו כל שהות בין השמשות אע"פ שהתנה עליו שיהא מותר להסתפק ממנו^{קלא} מיום שני ואילך אסור להסתפק ממנו מיום שני ואילך דכיון שבבין השמשות של ליל ראשון שהוא תחלת כניסת החג היה מוקצה ועומד למצות נטילת אתרוג של כל שבעת ימי החג שהיה אסור לו להסתפק ממנו כל שהות בין השמשות של

הערות

קכו) גמרא לו, ב וכלישנא בתרא. רבנו חננאל שם. רי"ף (יז, ב). רא"ש פ"ג סכ"ג. ב"י ד"ה ומ"ש רבינו הלכך, בדעת הרמב"ם פ"ח ה"ט. טור.

קכז) רמ"א ס"ה, לפירוש המ"א ס"ק יח.

קכח) כל בו סי' עב (מא, א). רמ"א שם.

קכט) ראב"ה סי' תרצו. הגהות אשרי פ"ג סי' כג. רמ"א שם. וראה לעיל סי' תרמח סכ"ד.

קל) ר' חנינא לו, ב. טור ורמ"א שם.

קלא) דרכי משה ס"ק ו, ממשמעות תרומת הדשן שם. מ"א ס"ק כז, ושכן גם דעת הטור. אליה רבה ס"ק יג.

קלב) מ"א שם. וכדלעיל סי"ח וש"נ.

קלג) תוס' מו, ב ד"ה אתרוג. רמ"א שם.

קלד) לבוש ס"ה. וראה גם לעיל סי' תרלח ס"ז (לענין נוי סוכה) וש"נ.

קלה) משא"כ בליל הראשון אתקצאי ליום ראשון בעל כרחו, כדלקמן בסוף הסעיף.

קלו) משא"כ אם הפריש אתרוג ליום ב' מותר לאכול ממנו בלא תנאי (מ"א ס"ק יט). וא"כ כל התנאי הוא שמליל ראשון לא יוקצה עבור ליל שני ואילך (לבוש שם).

קלז) כדלעיל שם ס"ח (לענין נוי סוכה).

ליל ראשון שהרי הוא כולו מוקצה למצותו לצאת בו למחר ביום ראשון שהחסר פסול בקל"ה וכיון שבין השמשות שהוא תחלת כניסת החג כל האתרוג הוא מוקצה ואסור להסתפק ממנו אפילו משהו הרי כולו הוקצה ונאסר לכל שבעת ימי החג שכל שבעת הימים הן כיום אחד ארוך לענין זה קל"ה מן הסתם אלא אם כן התנה בפירושו על שאר הימים ועל דרך שנתבאר:

כא כל הפסולין ביום ראשון וכשרים מיום שני ואילך היינו בארץ ישראל שיום שני הוא חול המועד ובחויץ לארץ שעושיין יום טוב שני ימים קמ"ה יש אומרים קמ"ה שכל הפסולין הנוהגין בראשון מן התורה נוהגין ביום טוב שני מדברי סופרים דכיון שתקנו יום טוב שני מפני הספק שמא הוא יום טוב ראשון א"כ צריך לנהוג בו מחמת הספק כל החומרות של יום טוב הראשון קמ"ה.

ויש אומרים קמ"ה כיון שאנו בקיאים בקביעות החודש ויודעין אנו שהשני הוא חול ואין אנו נוהגין בו קודש אלא שלא לזלזל במנהג אבותינו קמ"ה שהיו בזמן שמקדשין על פי הראיה שאז לא היה הדבר תלוי בידיעת חשבון קביעות החדשים ואין אנו מצוויים אלא שלא לזלזל בעיקר קדושת היום ולפיכך אנו מקדשין על הכוס ומברכין זמן ביום טוב שני כמו ביום טוב הראשון קמ"ה אבל דברים שאינן מעיקר קדושת היום אלא שהן מצות הנוהגות באותו היום בלבד כגון כל הפסולין ביום טוב הראשון בלבד ואף אם לא תהיינה מצות הללו נוהגות ביום טוב שני אין כאן זלזול ליום טוב השני כלל כיון שאין המצות

הערות

קלח) וא"כ על כרחו הוא צריך להיות מובדל מהן בבה"ש. וכדלעיל שם סי"ב (לענין סכך ודפנות הסוכה).
קלט) כדלעיל שם ס"ט (לענין סוכה). אלא שבסוכה אינו מועיל תנאי ובאתרוג מועיל התנאי (ביצה ל', סע"ב. ורש"י שם ד"ה ומאי שנא).
קמ) כדלעיל סי' תצ ס"א וש"נ.
קמא) הראב"ד בתמים דעים סי' רכז. המנהיג ריש הל' לולב, וראבי"ה סי' תרנב, בשם ר"ת. רא"פ פ"ג סוף ס"ג. טור. דרכי משה ס"ק ז, בשם המנהגים (טירנא) ריש מנהגי סוכות (ע' קכא). דעה הא' בלבוש סס"ה.
קמב) ריטב"א כט, ב ד"ה לולב (בבאור דעה זו).
קמג) רמב"ם פ"ח ה"ט, לפירוש המ"מ שם. דעה הב' בריטב"א שם, ובר"ן (יד, א) סוף דיבור הראשון. דרכי משה שם, בשם תרומת הדשן סי' צה, והר"א מפראג.
קמד) כדלעיל סי' תר ס"א (לקיים מנהג אבותיהם), וש"נ.
קמה) כדלעיל סי' תצ ס"א. וראה לעיל סי' תעה ס"ל (דאין לחלק בחיוב מצה בין ליל יו"ט שני לראשון). סי' תפט סכ"ט (איסור חדש ביו"ט, כאבותינו). סי' תקפו סכ"א (שופר הפסול בראשון, פסול גם ביו"ט שני. וראה מ"א סוס"י תקפו).

תלויות בעיקר קדושת היום כלל שהרי מצות נטילת לולב לא תלה הכתוב חיובו מחמת שהוא יום טוב אלא מחמת שהוא יום הראשון שנאמר ולקחתם לכם ביום הראשון^{קמ}.

ולענין הלכה ספק ברכות להקל לפיכך כל הפסולין בראשון ניטלין ביום טוב שני של גליות בלא ברכה^{קמ} ומכל מקום אם אפשר יקח מחבירו לולב ומינוי כשרים במתנה על מנת להחזיר^{קמ} (כדי לחוש לסברא הראשונה דשאל פסול ביום טוב שני) ויברך עליו^{קמ} ואחר כך יטול את שלו^{קמ} (ויאמר בו הלל עם הציבור^{קמ}):

כב כל ארבעה מינים הפסולין ופיסולן ניכר בגופן^{קמ} כגון שפסולין מחמת חסרון או מחמת הדור אם הוא שעת הדחק שאי אפשר למצוא מינין אחרים כשרים מותר לברך על מינים הפסולים אלו^{קמ} אפילו ביום הראשון^{קמ} לפי שכל פסולים אלו לא נתפרשו היטיב בכתוב אף על פי שכתוב בתורה הדר מכל מקום לא פירש הכתוב מהו הדר ומהו אינו הדר אלא כל פסולין אלו מסרן הכתוב לחכמים^{קמ} והם אמרו שלא בשעת הדחק אפילו בדיעבד לא יצא כדי שיהיו ישראל זהירים במצות ויחזרו אחר מינים הכשרים אבל בשעת הדחק כיון שאי אפשר בענין אחר מברכין על אלו הפסולין^{קמ} שלא תשתכח תורת אתרוג מישראל^{קמ}:

כג אבל כל הפסולין מחמת שאינן מינין כלל כגון הדם שוטה והצפצפה^{קמ}

הערות

קמו) ריטב"א ור"ן שם (בביאור דעה זו).
 קמז) מסקנת הר"ן שם. שו"ע סס"ה.
 קמח) דמועיל אף ביום הראשון, כמבואר בשו"ע סי' תנח ס"ד.
 קמט) רמ"א שם, כפירוש הט"ז ס"ק יא.
 קנ) דרכי משה שם. מ"א ס"ק כג.
 קנא) ראה לעיל סי' תפח ס"ג.
 קנב) טור (מחמת מום). ב"י ד"ה ונראה שדייק. ולבוש ס"ו. מ"א ס"ק כד. וראה סכ"ג (בדעה הב': מחמת מום).
 קנג) תוס' לא, סע"א ד"ה לא. רא"ש פ"ג סי"ד, בשם הר"י והרי"ד. שלטי הגבורים (יד, א) אות ג בשם ריא"ז. טור ודעה הב' בלבוש שם.

קנד) מ"מ פ"ח ה"א בשם הגאונים. כל בו הל' לולב סי' עב (מא, א), בשם הר"ם.
 קנה) רא"ש שם. וראה גם ר"ן (יג, ב) ד"ה ומיהו (לענין פסול הדר בכל ז').
 קנו) רא"ש שם.
 קנז) ראה גמרא לא, ב. וכדלקמן סכ"ג לדעה הב' (שנוטלים בלא ברכה).
 קנח) ריטב"א לא, ב ד"ה אמרו לו (שכשאינן שמו עליו לא התירו בשעת הדחק). כט, ב ד"ה לולב (שפסול מטעם אין שמו עליו). ב"י שם, ממשמעות הטור ורבנו ירוחם נתיב ח ח"ג (נט, א). וראה גם לעיל סי' תרמו ס"ב. סי' תרמז ס"ג.

ואתרוג המורכב^{קסז} (או מחמת שאין שמן עליהם כגון נשרו רוב עלין^{קסח}) או מחמת שהן חסירין השיעור^{קסח} דהיינו אתרוג פחות מכביצה ולולב פחות מארבעה טפחים והדם וערבה פחות משלשה טפחים^{קסח} או מחמת מצוה הבאה בעבירה^{קסח} או מחמת עבודה זרה^{קסח} או מחמת שאין האתרוג ראוי לאכילה^{קסח} כל אלו אין ניטלין בשעת הדחק אפילו בלא ברכה גזירה שמא יטעו ויאמרו שגם מינים אלו כשרים הן ולכך הן ניטלין ויטעו להכשיר^[ז] אף שלא בשעת הדחק^{קסח} אבל כשהפסול הוא מחמת מום שיש בו חסרון בגופו או שאינו הדר הכל רואים את המום שההדור והחסרון הוא דבר נראה לעינים והכל יודעים שאין מכשירין אותם אלא לפי שהיא שעת הדחק שהרי בשאר כל השנים מחזירין אחר שלימים והדרורים^{קסח}.

ויש חולקין^{קסח} על כל זה ואומרים דאף הפסולין מחמת מום אין מברכין עליהם לעת הדחק אלא נוטלין אותן בלא ברכה לזכרון בעלמא שלא תשתכח תורת אתרוג.

ויש מקומות^{קסח} שנוהגין כסברא הראשונה ובאלו המדינות נוהגין בכל הפסולין כסברא האחרונה חוץ מן לולב והדם היבשים^{קסח} שאם לא היו מברכין עליהם בשעת הדחק על הרוב לא היו מברכין כלל על מצות לולב שאין לולבין לחין ואין הדסים לחים מצויים במדינות אלו^{קסח}:

הערות

- קנט) שגם זה אינו מינו – כדלעיל סי' תרמח סל"א. וראה תשובת מהר"י פאדווא (שמצויין לעיל שם: אפי' בשעת הדחק).
 קס) ריטב"א כט, ב שם (שפסול מטעם אין שמו עליו).
 קסא) ריטב"א שם.
 קסב) כדלעיל סי"ח וש"נ.
 קסג) ריטב"א לא, ב שם. דרכי משה ס"ק ד, בשם המנהגים (טירנא) ריש מנהגי סוכות (ע' קכב). מ"א ס"ק כד.
 קסד) דלעיל סי"א ג, שפסול מטעם שאין בו כשיעור.
 קסה) דלעיל ס"ו.
 קסו) כמו בפריש ורמון שבגמרא לא, ב. לבוש שם. ב"ח ד"ה כתב. מ"א שם.
 קסז) לבוש שם.
 קסח) הראב"ד בהשגות פ"ח ה"א, ובתמים דעים סי' רלג (אחר חזרה. ראה תשובות ופסקים ע' כו וע' כח). הובא ברא"ש שם ובטור. מסקנת הב"י ד"ה ולענין מעשה. שו"ע ס"ו. דעה הא' בלבוש ס"ו.
 קסט) שו"ת רדב"ז ח"ד סי' אלף קפב. הובא במ"א ס"ק כה. וראה גם לעיל סי' תרמה ס"ז. סי' תרמח סי"ח וש"נ.
 קע) יראים השלם סי' תכב (רמד, א: בלולב). הובא במרדכי סי' תשנ (לולב והדס). הגהות מיימוניות פ"ח אות ד (הדס). רמ"א ס"ו (אף בהדס).
 קעא) ראה שו"ת משאת בנימין סי' יז. רמ"א סי' תרמה ס"ה. לעיל סי' תרמה ס"ז.

כד ונוהגין במדינות אלו לברך על לולב והדס יבשים אף במקום שיש אחרים לחים בעירק^ק וטעם המנהג הוא משום שגם הלחים אינן לחים גמורים רק שיש בהם מיעוט ליחות ואם כן הלחין והיבשין הן דומין כמעט זה לזה אבל במקום שיש לחין גמורין אין לברך על היבשין אפילו אינן יבשין גמורים רק יש בהם מיעוט ליחות ואם עבר ובירך עליהם יש להסתפק ולומר דצריך לחזור ולברך על הלחין שהרי לא התירו לברך על היבש אלא בשעת הדחק אבל שלא בשעת הדחק אפילו בדיעבד לא יצא וכאן שהיה אפשר לברך על הלחין אם כן לא יצא ידי חובתו ביבשים ומכל מקום כיון שהיבשים אינן יבשים גמורים אפשר לומר דיצא בדיעבד ולכן יטול את הלחין בלא ברכה^ק אבל אם בירך על היבשים גמורים במקום שיש לחין גמורין לא יצא ידי חובתו וצריך לחזור ולברך על הלחין^ק:

תרנ. שיעור הדס וערבה וכו' סעיפים:

א שיעור אורך בדי הדס וערבה אין פחות משלשה טפחים^א שהם י"ב גודלין^א ושדרו של הלולב אין פחות מארבעה טפחים כדי שיהיה שדרו של לולב יוצא למעלה מההדס וערבה טפח כדי ניענועי^א שטפח זה היוצא למעלה מהאגודה (פירוש שלשה מינים אלו ביחד נקרא אגודה^א) הוא המנוענעי^א וטפח זה צריך שיהא מהשדרה עצמה לבד מן העלין הארוכים היוצאים למעלה לאחר שכלתה השדרה^א.

ויש אומרים^א שטפחים אלו הן קטנים שאין בכל טפח רק שלשה גודלין ושליש

הערות

- קעב) אגור סי' א'ז (לענין לולב). רמ"א לכתחלה). ולענין שיעור הגודל, ראה לעיל סי' יא ס"ו.
- קעג) משאת בנימין סי' יז. מ"א ס"ק כו. ג) משנה כט, ב. לפירוש רבי יוחנן בגמרא שם. רא"ש פ"ג סי' ז. רמב"ם שם. שו"ע שם.
- קעד) מ"א שם, ממשמעות המשאת בנימין שם.
- א) ברייתא וגמרא לב, ב. שו"ע ס"א.
- ב) ת"ק בברייתא שם. משמעות הרי"ף (טו, א), והרמב"ם פ"ז ה"ח (מגיד משנה שם). דרכי משה ס"ק א, בשם המנהגים (טירנא) ריש מנהגי סוכות (ע' קכא). דעה הג' בשו"ע שם. רמ"א ס"א (שכן נוהגין
- לכתחלה). ולענין שיעור הגודל, ראה לעיל סי' יא ס"ו.
- ג) משנה כט, ב. לפירוש רבי יוחנן בגמרא שם. רא"ש פ"ג סי' ז. רמב"ם שם. שו"ע שם.
- ד) ראה יגדיל תורה (נ.י.) נ ע' נב.
- ה) רש"י שם ד"ה אימא.
- ו) רש"י שם ד"ה שדרו, בדעת רבי יוחנן שם. רמב"ם שם. טור ולבוש ס"א.
- ז) ר' טרפון בברייתא שם, כפירוש רבין בגמרא שם, וכשמואל שפסק כר' טרפון. הרי"ף גיאת הל' לולב (עמ' צו). השגות

ונמצא ששלשה טפחים אין בהם רק עשרה גודלין והלולב י"ג גודלין ושלשה ויש לסמוך על דבריהם בשעת הדחק וכן בדיעבד שכבר בירך על אגודה שאין בה רק כשיעור זה יצא ואין צריך לחזור ולברך אלא יטול מינים כשרים בלא ברכה: **ב** למעלה אין להם שיעור שאם רוצה להוסיף על שיעורן הרשות בידו להוסיף כמה שירצה ובלבד שיהא שדרו של לולב יוצא למעלה מהאגודה טפח כדי נענועויה:

תרנא. דין נטילת לולב וברכתו וכו' סעיפים:

א מצותי ארבעה מינים הללו הוא שיטול כל אחד ואחד מישראל אתרוג אחד בידו אחת ובידו השנית: יטול לולב אחד ושני בדי ערבה ושלשה בדי הדס. ובשעת הדחקי שאי אפשר למצוא שלשה בדי הדס יוצא ידי חובתו בכד אחדי אפילו נקטם ראשו (עיין סי' תרמ"ו).

הערות

הראב"ד שם. רא"ש פ"ג ס"ז. טור ודעה הא' בשו"ע שם.
 ח) הרי"ץ גיאת שם (שגם הטפח הרביעי של הלולב הוא קטן). רש"י שם ד"ה אמה. תוס' ד"ה צא. ריטב"א שם ד"ה גופא, ור"ן (טו, א) ד"ה מיהו, בשם רבנו יונה. טור ודעה הא' בשו"ע שם.
 ט) רמ"א שם (שרק לכתחלה נוהגין כדעה הא'). וראה לעיל סי' תרמט ס"ג, שאם הם פחותים מכשיעור, אין ניטלין אף בשעת הדחק אפילו בלא ברכה.
 י) רי"ף שם, מגמרא מנחות מב, א. רא"ש שם. רמב"ם שם. טור ושו"ע ס"ב. וראה גם לעיל סי' תרמח סכ"ט (לענין אתרוג).
 יא) רי"ץ גיאת הל' לולב (עמ' צז). ריטב"א שם ד"ה ור"י. ר"ן שם ד"ה אמר. שו"ע שם (ויש מי שאומר). לבוש ס"ב. וראה גם לקמן סי' תרנא סי"א.
 א) לכללות סימן זה – ראה דברי נחמיה או"ח עד, ב ואילך.
 ב) ברייתא מא, ב. תוס' כט, ב ד"ה בעינן. רא"ש פ"ג ס"ג. טור ושו"ע ס"א. וראה דברי נחמיה שם ס"א וקו"א ס"ק א. וראה לעיל סי' רצו קו"א ס"ק ג, שאף שנשים פטורות יכולות לברך (כל ז' ימי החג).
 ג) גמרא לד, ב (שלא יהא אתרוג עמהם באגודה, כדלקמן בהמשך הסעיף). לז, ב (לולב בימין ואתרוג בשמאל, כדלקמן סי"ג). לפירוש המ"א ס"ק ו.
 ד) משנה לד, ב כרבי ישמעאל. רמב"ם פ"ז ה"ז. מגיד משנה שם בשם כל הגאונים. טור ושו"ע שם.
 ה) רמ"א ס"א (שבשעת הדחק סגי בחד דלא קטום). מ"א ס"ק א (שבשעת הדחק אפילו בחד קטום). וראה דברי נחמיה שם ס"ב וקו"א ס"ק ג.
 ו) רמב"ן בהל' לולב סוף ענין הדס קטום, כרבי עקיבא שם. ריטב"א מט, ב סד"ה מ"ט. ארחות חיים הל' לולב סי' יב. רמ"א שם. ולענין ערבה ראה דברי נחמיה שם קו"א ס"ק ב.
 ז) רמב"ן שם. מ"א שם.
 ח) סעיף יא (דין הדס שנקטם ראשו).

ואם נטל שלשה מינים אלו עם האתרוג בידו האחת לא יצא ידי חובתו^ט שהרי אחרי שנאמר פרי עץ הדר נאמר כפת תמרים בלא וא"ו כלומר שלא נאמר וכפת כמו שנאמר וענף וגו' וערבי וגו' מכאן אתה למד שהאתרוג הוא צריך להיות בפני עצמו ולא יהיה באגודה אחת עם הלולב עם מיניו כמו ההדס וערבה שנכתב בהן וא"ו המוסיף על ענין ראשון ולכך מותר לאגודן עם הלולב (ואדרבה מצוה מן המובחר הוא לאגודן כמו שיתבאר^י).

ויש חולקין^י על זה ואומרים שלא מיעט הכתוב אלא שלא יהא האתרוג נאגד עם הלולב ומיניו באגודה אחת ממש אבל כל שאינו אוגדו ממש באגודה אחת אע"פ שנוטלן בידו אחת אין בכך כלום ויוצא ידי חובתו מן התורה.

ולענין הלכה יש להחמיר בשל תורה ואם בירך ונטל שניהם בידו אחת יחזור ויטלם בשתי ידיו בלא ברכה^י דספק ברכות להקל ושמא יצא בברכה הראשונה:

ב ומצוה^י מן המובחר^י לאגוד הלולב עם ההדס וערבה באגודה אחת משום נוי^י שנאמר^י זה אלי ואנוהו התנאה לפניו במצות^י:

ג ומותר לאגדו אפילו בחוט ובמשיחה^י אע"פ שחוט האוגד הוא מין אחר ואינו ממינים שבלולב והרי יש כאן בידו חמשה מינים אע"פ^כ אינו עובר משום בל תוסיף כיון שהאגוד אינו מעיקר המצוה^י אלא הוא הידור למצוה^י ולא הזהירה תורה אלא שלא להוסיף בעיקר המצוה^י:

הערות

- (ט) מאירי לז, ב סד"ה הדס במחובר, בשם חכמי לוניל. ארזות חיים שם סי' יט, וכל בו הל' לולב סי' עא (לט, ב), בשם רבנו שלמיה. ב"י ד"ה וכתב עוד. לבוש ס"ב, בשם יש מי שאומרים. מ"א ס"ק י. וראה גם לקמן סט"ו.
- (י) גמרא לד, ב ורש"י ד"ה יכול.
- (יא) בסעיף הבא.
- (יב) ט"ז ס"ק י"ד. אליה רבה ס"ק י בשם אמרכל בשם רבנו ברוך. וראה דברי נחמיה שם סי"ד.
- (יג) ראה לקמן סי"ג, וש"נ.
- (יד) גמרא [ברייתא] לג, א. וכת"ק באידך ברייתא שם (שאינן אגד מעכב). טור וש"ע ס"א.
- (טו) רמב"ם פ"ז ה"ו.
- (ז) שמות טו, ב. גמרא שם. רש"י שם ע"ב ד"ה ופליג. טור ולבוש ס"א.
- (יח) גמרא יא, ב. רש"י לג, א ד"ה ואנוהו. טור ולבוש שם. וראה לעיל סי' כד ס"ג (טלית נאה, ציצית נאה, מצות בהידור). לקו"ש ח"א ע' 241 (מהלשון נראה שהוא מן התורה).
- (יט) משנה לו, ב כרכי מאיר. רמב"ם פ"ז הי"ב. טור וש"ע ס"א.
- (כ) גמרא שם (שרק הסוברים לולב צריך אגד עובר על כל תוס'ף). רש"י שם לז, א ד"ה במינו. רא"ש פ"ג סי' כד. לבוש ס"א. מ"א ס"ק כז.
- (כא) כדלעיל ס"ב.
- (כב) ראה לעיל סי' לד ס"ד.

הלכות לולב

קיא

ד' ומותר לאחוז את הלולב בידו במקום האגוד בשעה שאוחזו לצאת בו ידי חובתו ואע"פ שהאגוד חוצץ בין ידו ללולב ומינו אין בכך כלום כיון שהאגוד הוא לנוי ולהידור מצוה וכל שהוא לנוי אינו חוצץ מפני שהוא בטל לגבי הלולב ומינו וכאלו הוא מגוף הלולב ומינוי^י:

ה' ואפילו אם נשרו מעלי הלולב או מעלי ההדס וערכה ונשארו העלין בתוך האגוד בענין שעלין הללו חוצצין ומפסיקין^י בין ידו ללולב^י אין בכך כלום כיון שדבר החוצץ הוא ממינים שבלולב ומין במינו אינו חוצץ אבל אם דבר שאינו ממינים הללו מפסיק ביניהם לידוי^י בשעת נטילה לא יצא ידי חובתו בנטילה זו לכך צריך לזהר מאד להסיר החוט שרגיל להיות כרוך סביב ההדס כשמביאין אותן ממרחקים^י.

אבל מותר לכרוך ההדס בעלי הלולב או בעצי ערבה דקים^י כיון שהכרך הוא ממינים שבלולב אינו חוצץ:

ו' יש נוהגים^י לעשות האגוד בדרך זה שכורכין סביבות שלשה מינים אלו עד שיהיו מהודקין היטב ותוחבין ראשי הכרך לתוך עיגול הכרוך סביב שלשה מינים אלו ויש מחמירים^י וקושרים שני ראשי הכרך בשני קשרים זה על גבי זה וביו"ט^י שאי אפשר לקשרן בענין זה שהרי הוא קשר של קיימא שאינו חושש להתירו עולמית^י אוגרין אותו בעניבה^י דהיינו שעושים שתי עניבות זו

הערות

- (א) גמרא לז, א כרבא. טור ולבוש ס"א. תרסו (קשר א' וכריכה). דרכי משה ס"ק א מ"א ס"ק ב. (שכן נוהגין אף בחול). רמ"א ס"א (כריכה כד' ר"ן (יח, א) ד"ה לא לינקוט. לבוש ס"ז. (כה) גמרא לז, ב כרבא. טור וש"ע ס"א. ס"ה לבוש ס"א. (כז) גמרא שם. טור ורמ"א ס"א. (כח) ולענין בין מין למין, ראה דברי נחמיה שם קו"א ס"ק ד. ובסידור (דיני הלולב): לולב והדס וערכה יהיו קשורים ואגודים יחד ולא יהיה חוט או משיחה חוצץ ביניהם, וש"נ. (כט) מנהגים (קלויזנר) סי' מה. מהרי"ל הל' לולב (ע' שצב). רמ"א שם. (ל) מ"א ס"ק ב. (לא) ראה לבוש שם (סביב הג' מינים יחד). (לב) מרדכי רמז תשמח, בשם ראבי"ה סי'

על גבי זו (אבל אסור לעשות עניבה על גבי קשר כיון שאינו חושש להתירו עולמית עיין סימן (שמ"א) [שי"ז¹⁶]) או שתוחבין ראשי הכרך לתוך עגול הכרך¹⁷ כמו שנתבאר:

ז יש נוהגין¹⁸ להגביה ההדס בתוך האגוד למעלה מן הערבה מעט מעטם הידוע להם:

ח יש נוהגין¹⁹ לאגוד ההדס מימינו של הלולב והערבה בשמאלו והלולב באמצע:

ט ויש נוהגין²⁰ לאגוד שלשה הדסים אחד מימין הלולב דהיינו מימין האדם²¹ ואחד משמאלו ואחד באמצע נוטה לצד ימין ושתי הערבות אחד בימינו ואחד בשמאלו:

י וטוב להשפיל ההדס וערבה תוך אגוד הלולב דהיינו שיאגוד אותם בתחתית הלולב בענין שכשיטול הלולב בידו לשם מצוה יהיו בידיו ג"כ ההדס וערבה²² (ואם לא השפיל ונטל הלולב לבדו ויהדס וערבה אגודין בו למעלה הרי זה מותר אע"פ שאינו נוטל ההדס והערבה בידו אין בכך כלום דלקיחה ע"י דבר אחר שמה לקיחה כמו שיתבאר²³):

יא נוהגין לעשות בלולב שלש אגודות כנגד שלשה אבות²⁴ דהיינו שמלבד האגוד שאוגד שלשה מינים אלו ביחד עושין בלולב עצמו עוד שתי אגודות

הערות

- 16) סעיף ג' וש"נ. וראה לקו"ש חי"ד ע' 16 הערה 30. שלחן המלך ח"ב ע' רסב"ד.
 17) ברייתא ורש"י שם. רי"ף ורא"ש שם. טור ולבוש שם.
 18) שו"ת מהר"י ווייל סי' קצא. רמ"א ס"א. סדור האריז"ל. וראה ספר המנהגים – חב"ד ע' 66: משתדלים שהערבות לא יראו כל כך.
 19) דרשות הר"י אבן שועיב דרשה ליום א' דסוכות. מטה משה שם. של"ה מסכת סוכה, נר מצוה (רמה, ב) ד"ה מטה משה. מ"א ס"ק ד. ט"ז סוף סי' תרנ.
 20) מא) האר"י בפרי עץ חיים שער כט ספ"א. מ"א שם. משנת חסידים מס' ימי מצוה וסוכה ספ"ד. סדור האריז"ל. וכ"ה בסדור (דיני הלולב).
 21) מב) כי שדרת הלולב כנגד פניו (ראה סדור שם, וש"נ).
 22) מג) מהר"ל הל' לולב (ע' שצב, בשינויי נוסחאות). רמ"א ס"א.
 23) מד) סיום הסי' בשו"ע"ר לא הגיע לידינו. וראה שו"ע ס"ז. דברי נחמיה שם סי"ב.
 24) מה) מודכי רמז תשמט. מהר"ל הל' לולב (ע' שצב). רמ"א ס"א.

לאגוד העלין בשדרה^ט וצריך לזוהר מאד שיהא שדרו של לולב יוצא למעלה מאגד העליון טפח כדי נענוע^י כמו שנתבאר בסימן תר"ג^ה:

יב כל ארבעה מינים הללו צריך ליטלן דרך גדילתן^{יב} דהיינו שיהא ראשיהם למעלה ועיקריהם למטה: ואם הפכן בשעה שנטלן לא יצא ידי חובתו בנטילה זו^{יג} והאתרוג אע"פ שהוא תלוי באילן עוקצו למעלה מכל מקום דרך גדילתו נקרא עוקצו למטה^{יד} וצריך לזוהר מאד בהדס שבא ממרחקים להתיר אגודתו ולראות אם מונח כתיקונו דלפעמים נותנים ראשו של בד זה בצד עיקרו של בד זה וגם לפעמים כופפין ראשי הברדין^{יז}:

יג צריך ליטול הלולב ומינוי בידו הימנית ואתרוג בידו השמאלית^{יח} לפי שהלולב יש בו שלש מצות דהיינו לולב הדס וערבה והאתרוג הוא מצוה אחת^{יט} ואם היפך יצא ידי חובתו ומכל מקום טוב לחזור וליטול כדינו בלא ברכה^כ.

הערות

- מו) ט"ז ס"ק א. וראה דברי נחמיה שם ס"ו וקו"א ס"ק ה. ובספר המנהגים – חב"ד ע' 66: על הלולב עצמו עושים שתי כריכות... נוסף על שתי כריכות הנ"ל – אוגד הלולב וההדסים והערבות ביחד ע"י שלש כריכות, שלוש כריכות אלו הן במשך טפח אחד. נמצא סך הכל חמש כריכות (ביאורו בלקו"ש ח"ד ע' 1368). ושם ע' 68: בהושענא רבה קודם הלל מסירים שתי הכריכות אשר על הלולב ואין נשארים אלא ג' הכריכות המאגדים את הלולב ההדסים וערבות ביחד (ראה טור ושו"ע סי' תרסד ס"א). וראה אוצר מנהגי חב"ד ע' רפז.
- מז) ט"ז שם (שיוכל לכסכס). פרי מגדים משב"ז ס"ק א (יוצא לולב טפח). ובספר המנהגים – חב"ד שם: משתדלים ששתי הכריכות תהיינה מכוסות בההדסים וערבות. גם כריכה העליונה, מקצתה עכ"פ. וראה יגדיל תורה (ג.י.) נ ע' נ.
- מח) סעיף ב.
- מט) גמרא מה, ב. רמב"ם פ"ז ה"ו וה"ט. לבוש ס"ה. ט"ז ס"ק ב.
- נ) רש"י שם ד"ה דרך. טור ושו"ע ס"ב.
- נא) גמרא מב, א. לפירוש רש"י שם ד"ה ה"ג הא מדאגבהיה. לבוש שם. ט"ז שם.
- נב) מ"א ס"ק ז, בשם הרי"ף גיאת הל' לולב (ע' קיא). אליה רבה ס"ק יד, בשם המנהיג הל' אתרוג סי' כה.
- נג) מהרי"ל הל' לולב (ע' שצב). הובא בדרכי משה ס"ק א. אליה זוטא ס"ק ג.
- נד) גמרא לז, ב. טור ושו"ע ס"ב. וכ"ה בסידור.
- נה) גמרא שם. לבוש ס"ב. ט"ז ס"ק ב. מ"א ס"ק ו.
- נו) תשובת רבנו יואל, בראבי"ה הל' לולב סי' תרצד, ובשו"ת הרשב"א ח"א סי' אלף קכ. כל בו סי' עב (לט, רע"ג). רמ"א ס"ג, לפירוש המ"א ס"ק ט. ט"ז ס"ק ד.
- נז) מ"א שם (לחוש לדעת ר"ח מב, א דלא יצא).

אפילו אם כבר יצא ידי חובת נטילה ורוצה לחזור וליטלו לשם מצוה כגון בשעת אמירת הושענות צריך ליטול הלולב בימין והאתרוג בשמאל¹:

יד איטר יד נוטל הלולב בימינו שהוא שמאל של כל אדם והאתרוג בשמאלו שהוא ימין של כל אדם² אבל מי שהוא שולט בשתי ידיו נוטל הלולב בימינו והאתרוג בשמאלו ככל אדם³:

מן מי שנקטעה ידו הימנית יטול הלולב בזרועו⁴ הימנית⁵ שהרי לא נאמר בתורה ולקחתם ביד ולקחה בזרוע שמה לקיחה⁶ ואם אי אפשר ליטול הלולב בזרועו הימנית יטול הלולב בידו השמאלית שהיא חשובה לו כימין ואתרוג בזרועו השמאלית⁷ אבל לא יטול שניהם בידו אחת נבט אחת כמו שנתבאר⁸ ואם אי אפשר לו ליטול האתרוג בזרועו השמאלית יטול הלולב והאתרוג בידו השמאלית בזה אחר זה⁹ כמו שיתבאר¹⁰:

מן וכן מי שנקטעה ידו השמאלית יטול האתרוג בזרועו השמאלית¹¹ ואם אי אפשר יטול בזרועו הימנית ואם גם זה אי אפשר יטול שניהם בידו הימנית בזה אחר זה:

יז כל המצות מברכין עליהם עובר לעשייתן¹² דהיינו סמוך וקודם לתחלת עשייתן¹³ כמ"ש בסימן כ"ה¹⁴.

הערות

צדק שם: אין ר"ל שהיא ימינו באמת כמו באיטר... אלא ר"ל דחשובה לו כימין אע"פ שאינה ימין ממש והוי נטילה חשובה.
 (סה) לעיל ס"א.
 (סו) משמעות מ"א שם.
 (סז) לא הגיע לידינו. וראה שו"ע (הב"י) סי"ב.
 (סח) משמעות כל בו סי' עב (לט, ב), לפירוש אליה רבה ס"ק יג.
 (סט) גמרא לט, א. טור ושו"ע ס"ה.
 (ע) ראה תוס' שם ד"ה עובר. רא"ש פ"ג סל"ג. טור ושו"ע שם. לבוש ס"ה. מ"א ס"ק יא (לאחר נטילת הלולב קודם נטילת האתרוג). וכ"ה בסדר.
 (עא) סעיף יז (לענין תפילין, אחר ההנחה קודם הקשירה).

(נח) מ"א ס"ק ו.
 (נט) תשובת רבנו יואל שם ושם. רא"ש פ"ג סכ"ה. רבנו ירוחם נתיב ח ח"ד (ס, ב).
 אגודה סוף סוכה סי' מז. מהרי"ל הל' לולב (ע' שצג). ב"ח ד"ה ויטול, בשם רש"ל (בהגהות הטור). רמ"א ס"ג. ט"ז ס"ק ג.
 (ס) כל בו סי' עב (לט, ג). רמ"א שם.
 (סא) רוקח הל' סוכות סי' רכ (ע' קכ ד"ה גידם). שו"ע ס"ד, לפירוש המ"א ס"ק י.
 (סב) משמעות כל בו סי' עב (לט, ב), לפירוש אליה רבה ס"ק יג. וראה שו"ת צמח צדק או"ח סי' ה ס"ח (אלמא ס"ל דע"י שנקטעה ידו הימנית לא מיחשב איטר).
 (סג) כל בו שם (לט, ב). מ"א שם. אליה רבה שם.
 (סד) מ"א שם. אליה רבה שם. וראה צמח

ומה הוא מברך על מצות נטילת ארבעה מינים אלו אשר קדשנו במצותיו וצונו
 על נטילת לולב» לפי שהלולב גבוה מכולן» חשוב הוא ונקראת כל האגודה
 על שמו^ע:
 תם ונשלם^ע שבה לאל בורא עולם

הערות

עב) ברייתא מו, א. טור ושו"ע שם. וכ"ה אין.
 בסדור. וראה לעיל סי' תלב ס"ד. עה) סיום הסי' לא הגיע לידינו (וכן שאר
 עג) גמרא לז, ב. לבוש ס"ב. הסי' עד סוף חלק או"ח סי' תרצז). וראה
 עד) רש"י שם ד"ה הואיל (ונקרא האגד על סידור (דיני הלולב. סדר הושענות. סדר
 שמו). מכתם שם (ונקראת כל האגודה על הקפות בשמחת תורה. דיני חנוכה. סדר
 שמו, והרי הוא כאילו מברכין בפירוש על קריאת המגילה). השלמות דברי נחמיה
 כל אחד ואחד בשמו). וכ"ה בכל בו סי' או"ח עד, ב ואילך (סי' תרנא. עתר).
 עב (לט, סע"ב). וראה גם רש"י לא, א ד"ה

